

**T.C.
MANİSA CELAL BAYAR ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**

**YÜKSEK LİSANS TEZİ
TEMEL İSLÂM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
TEFSİR PROGRAMI**

TOPLUMSAL SUÇLAR KARŞISINDA KUR'ÂN: İNSANIN İSLÂHI

Kadir İŞBAY

**Danışman
Doç. Dr. Resul ERSÖZ**

MANİSA-2023

YEMİN METNİ

Yüksek Lisans tezi olarak sunduğum “Toplumsal Suçlar Karşısında Kur’ân: İnsanın Islâhı” adlı çalışmanın, tarafımdan bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmaksızın yazıldığını ve yararlandığım eserlerin bibliyografyada gösterilen eserlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanmış olduğumu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

24/06/2023

Kadir İŞBAY

İmza

XXXXXX

İÇİNDEKİLER

ÖZET	VI
ABSTRACT	VII
TEŞEKKÜR	VIII
KISALTMALAR DİZİNİ	IX
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

SUÇ, İSLÂH ve TOPLUM KAVRAMLARI

1.1. SUÇ KAVRAMI.....	4
1.1.1 Lügat Anlamı.....	4
1.1.2. Terim Anlamı	5
1.1.3. Eş Anlamlıları	6
1.1.4. Zıt Anlamlıları.....	7
1.1.5. Kur'ân'da Suç Kavramı	8
1.2. İSLÂH KAVRAMI.....	18
1.2.1. Lügat Anlamı.....	18
1.2.2. Terim Anlamı	19
1.2.3. Eş Anlamlıları	20
1.2.4. Zıt Anlamlıları.....	20
1.2.5. Kur'ân'da Islâh Kavramı.....	21
1.3. TOPLUM KAVRAMI	24
1.3.1. Lügat Anlamı.....	24
1.3.2. Terim Anlamı	25
1.3.3. Eş Anlamlıları	25
1.3.4. Zıt Anlamlıları.....	26

1.3.5. Kur'ân'da Toplum Kavramı	27
1.3. FERT ve TOPLUMU SUÇA İTEN UNSURLAR	29
1.4. FERT ve TOPLUMU ISLÂH EDİCİ TEDBİRLER	30
1.5. SUÇ-GÜNAH İLİŞKİSİ	32

İKİNCİ BÖLÜM

KUR'ÂN'IN ISLÂHA YÖNELDİĞİ FERDÎ VE TOPLUMSAL

SUÇLAR

2.1. İLK SUÇ/GÜNAH	35
2.2. KÜÇÜK-BÜYÜK GÜNAH/SUÇ MESELESİ.....	38
2.3. SUÇLARIN SINIFLANDIRILMASI	42
2.3.1. Davranışsal Suçlar	43
2.3.1.1. Aldatma, İkiyüzlülük.....	44
2.3.1.2. Aşırı Gitme, Haddi Aşma.....	48
2.3.1.3. Ana-Babaya İtaatsizlik	49
2.3.1.4. Bozgunculuk.....	52
2.3.1.5. Fâsıklık	53
2.3.1.6. Gaflet	56
2.3.1.7. Gösteriş Yapma/Riya, Kibirleşme	59
2.3.1.8. Hased Etme, Kıskançlık	62
2.3.1.9. Hayâsızlık.....	67
2.3.1.10. Kin Tutma	69
2.3.1.11. Zan.....	72
2.3.2. Sözlü Suçlar.....	75
2.3.2.1. Alay Etme.....	76
2.3.2.2. Boş Söz.....	79
2.3.2.3. Gıybet	82
2.3.2.4. Tecessüs	85

2.3.2.5. Verilen Söze Bağlı Kalmama ve Yalan Yere Yemin	87
2.3.2.6. Şahitlikten Kaçınma ve Yalancı Şahitlik	90
2.3.2.7. İftira	94
2.3.3. Fiziksel Suçlar	97
2.3.3.1. Adam Öldürme	98
2.3.3.2. İşkence	101
2.3.3.3. Zina	104
2.3.4. Mâlî Suçlar	106
2.3.4.1. Faiz	107
2.3.4.2. Hırsızlık	110
2.3.4.3. Kumar	113
2.3.4.4. Rüşvet	116
2.3.4.5. İsraf	119
2.3.4.6. İhtikâr	121

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

SUÇLARIN İSLÂHINA YÖNELİK KUR'ÂN-SÜNNET BAĞLAMINDA TEDBİR veya UHREVİ YAPTIRIMLAR

3.1. DAVRANIŞSAL SUÇLARA KARŞI TEDBİR veya UHREVİ YAPTIRIMLAR	124
3.2. SÖZLÜ SUÇLARA KARŞI TEDBİR veya UHREVİ YAPTIRIMLAR	130
3.3. FİZİKSEL SUÇLARA KARŞI TEDBİR veya UHREVİ YAPTIRIMLAR	133
3.4. MÂLÎ SUÇLARA KARŞI TEDBİR veya UHREVİ YAPTIRIMLAR	136
SONUÇ	140
KAYNAKÇA	144

ÖZET

TOPLUMSAL SUÇLAR KARŞISINDA KUR'ÂN: İNSANIN İSLÂHI

İnsan sosyal bir varlıktır. Bu varlığını devam ettirebilecek ortamı ancak toplumda bulabilmektedir. Toplum ise her türlü olumsuzluktan arınmış insanların varlığıyla mümkündür.

İnsan suça da tevbeyle de elverişli yaratılmış istisnâ bir varlıktır. Toplum içerisinde yer alacak insan, yapısında yer alan suç duygusunu ıslâh ederek hedefine ulaşabilir. Bu hedef ise bir mücadeleyi gerektirir. İnsanın içinde devam eden bu mücadeleyi bilen Allah (c.c.) ise ona doğruyu gösterecek, emir ve yasaklarının güncelliğiyle çağları aşan Kur'ân'ı göndermiştir. Nitekim nice kişisel ve sosyal içerikli buyruklar toplum düzeninin bozulmaması ya da bozulan sistemin yeniden ihyâ edilmesi içindir.

Bu çalışmamızda özelde insana, genelde topluma sirâyet eden Allah'ın yasak kıldığı suçların Kur'ân-ı Kerîm çerçevesinde neler olduğunu, bu suçlara müfessirlerce tefsirlerde nasıl değinildiğini, bahsedilen suçlara Kur'ân tarafından hangi ıslâh metodunun sunulduğunu ortaya koymayı amaçladık.

Üç bölüm halinde ortaya koyduğumuz tezimizin ilk bölümünde ana kavramlarımız olan suç, ıslâh ve toplum gibi kavramların lügat, terim, eş ve zıt anlamalarına yer verirken, ikinci bölümde suçları kategorilerine ayırarak bunların tanımlarına ve Kur'ân'daki kullanımlarına yer verdik.

Son bölümde ise Kur'ân'ın suçları ıslâh yöntemlerine değindik. Bu çalışma ile ilk dönemden günümüze kadar yazılmış olan bazı tefsirlerden istifade ederek Kur'ân-ı Kerîm'in yasakladığı suçların neler olduğunu ve bu suçların önlenmesine yönelik yine Kur'ân ve O'nun tebliğcisi olan Hz. Peygamber tarafından ne gibi tedbirler ve ıslâh yöntemleri uygulandığının ortaya çıkarılması amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Tefsir, Kur'ân, Toplum, İnsan, Suç, İslâh.

ABSTRACT

THE HOLLY QUR'AN AGAINST SOCIAL CRIMES: CORRECTION OF HUMAN BEING

Human is a social entity. It can only find the environment in which it can survive in society. Society, on the other hand, is possible with the existence of people who are free from all kinds of negativity.

Man is an exceptional being, created suitable for both guilt and repentance. The person who will take place in the society can reach his goal by improving the sense of guilt in his structure. This goal requires a struggle. Knowing this ongoing struggle within man, Allah sent the Qur'an, which will show him the truth and transcend the ages with the actuality of its commands and prohibitions. As a matter of fact, many personal and social commandments are for not disturbing the social order or for reviving the corrupted system.

In this study, we aimed to reveal what the crimes there are that were forbidden by Allah within the framework of the Qur'an, which spread to people in particular and to society in general, how these crimes were mentioned in the commentaries by the commentators, and which correction method was offered by the Qur'an for the crimes mentioned.

In the first part of our thesis, which consists of three parts, we included our main concepts of crime, correction, society's which are our main concepts lexicon, terms, synonyms and antonyms, while in the second part, we divided the crimes into categories and included the definitions and uses of these are included in the Qur'an.

In the last part, we touched upon the Qur'an's methods of correcting crimes. In this study by making use of some tafsirs written from the first period to the present, it is aimed to reveal what the crimes prohibited by the Qur'an, and what kind of measures the Qur'an and its Messenger have applied to prevent these.

Keywords: Tafsir, Qur'an, Society, Man, Crime, Improvement.

TEŞEKKÜR

Çalışmamın her aşamasında bana destek olan, bilgi ve deneyimleri ile yol gösteren danışman hocam Doç. Dr. Resul Ersöz'e, tez yazımında teknik olarak destek aldığım Dr. Ahmet Erdiñli hocama, öğrenim hayatım boyunca kendilerine yeteri kadar vakit ayıramadığım buna karşılık beni maddi ve manevi olarak destekleyen ve hep yanımda olan başta anne ve babam olmak üzere eşim ve çocuklarıma, ilmî hayatımızda bugünlere gelmemize vesile olan tüm hocalarıma teşekkürlerimi arz ederim.

Kadir İŞBAY
Manisa, 2023

KISALTMALAR DİZİNİ

a.s.	Aleyhisselam
bkz.	Bakınız
b.y.	Basım yeri yok
c.c.	Celle celâlühû
çev.	Çeviren
DİB	Diyanet İşleri Başkanlığı
ed.	Editör
haz.	Hazırlayan
ö.	Ölümü
s.a.v.	Sallallâhü aleyhi ve sellem
TDK	Türk Dil Kurumu
TDV	Türkiye Diyanet Vakfı
thk.	Tahkik
ts.	Tarihsiz
vb.	Ve benzeri
vd.	Ve diğerleri
y.y.	Yayınevi yok

GİRİŞ

ARAŞTIRMANIN KONUSU ve AMACI

Suç, insanla var olan bir hakikattir. İnsan var olduğu müddetçe böylece devam edecektir. Kâinatı yoktan var eden Allah (c.c.) ise hayatı iyi-kötü, sevap-günah, itaat-isyan gibi zıtlarıyla birlikte yaratmış ve insanı o hayatın içine bırakmıştır. İşte insan bu zıtlıklar içerisinde gidip gelmekte, bazen çeşitli nedenlerle suçun içerisinde kendini bulmakta ve oradan çıkış yolu aramaktadır. Bu noktada Allah (c.c.) hayat rehberi Kur'ân ile insanın durumuna çareler sunmakta, onu ıslâh edip cennet yoluna sevk etmek istemektedir.

Islâh ise Kur'ân'ın ana gayelerinden birisidir. Bu yolda insanın, nelerin iyi nelerin kötü olduğunu, hata ve kusurlarının neler olduğunu bilmesi gerekmektedir. Çünkü insan kendi hatasını veya suçunu bilmede gevşek davranabilir. Onu bu noktada yönlendirecek bir şeye ihtiyacı vardır. İşte bu noktada Kur'ân, insana suç olan davranışları bildirmekte, ondan bu suçları yapmamasını istemekte ve buna yönelik bir takım tedbirler vaz' etmektedir.

Allah'ın Kur'ân'da yasakladığı her fiil aynı zamanda bir suçtur. Bu suçun hem dünyada hem ahirette veyahut her ikisinde bir karşılığı olduğu muhakkaktır. Bu nedenle çalışmamızda Allah'ın ferdi olarak ancak toplumu etkileyen yasakları suç bakış açısıyla inceleyeceğiz. Birçok insanın düşebileceği bu suçların neler olduğunu ve farklı tefsir kaynaklarından değerlendirmelere yer vererek, sonuçta Kur'ân'ın ıslâha yönelik çözüm yollarını ortaya koymaya çalışacağız.

ARAŞTIRMANIN ÖNEMİ ve YÖNTEMİ

Kur'ân insanın yaşantısına yön veren ibâdât, muâmelât ve ahkâma ait birçok ilkeyi içerisinde barındırmaktadır. Bu ilkelerin üzerinde birçok çalışma yapılmış, yapılmaması istenen fiiller ve bu fiillerin karşılığı da belirtilmiştir. Sonuçta insanların işledikleri suçlar ceza hukuku açısından ukûbât başlığı altında incelenmiş, bazı cezalara yer verilirken bazılarına yer verilmemiştir. Bu noktada ise Hz. Peygamber'in (s.a.v.) fiili ve sözlü sünneti devreye girmiştir. Eğer hiçbir ceza zikredilmemiş ise ta'zir hakkı yöneticilere bırakılmıştır.

İnsanın her bir amelinin kayıt altına alan meleklerin varlığı, amellerin yazıldığı bir kitabın bulunması ve zerre miktarınca iyi-kötü işlerin karşılığının bulunması mükâfat ve cezanın zaruretiyi ortaya çıkarmaktadır. Nitekim yasak fiillerin

yapılmamasının istenmesindeki ana sebep, o davranışın suç olarak niteleniyor olmasındandır. Bu nedenden dolayı Kur'ân'da yapılması istenmeyen davranışların suç penceresinden bakıldığı bir çalışmanın olmadığı, benzer çalışmaların ise Kur'ân özelinde olup tefsirlere çok az müracaat edildiğini gözlemledik. Kanaatimizce yaptığımız çalışmanın tefsir alanına farklı bir bakış açısı kazandıracak olması ve daha sonraki araştırmalara yön verebilecek olması tezimizi önemli kılmaktadır.

Tezimiz üç bölüm halinde ortaya konulacaktır. Araştırmamızın ilk bölümünde başlık kısmında yer alan ana kavramlar olan suç, ıslâh ve toplum kavramlarının lügat, terim, eş ve zıt anlamlarına değinilirken sonrasında bu kavramların Kur'ânda kullanım örneklerine yer verilecektir. Ayrıca fert ve toplumu suça iten, yine fert ve toplumu ıslâh eden unsurlara değinilecek, suç-günah ilişkisine yer verilecektir.

İkinci bölümde Kur'ân'da yer alan ferdi suçlar ve bu suçların toplumu etkilebilecek olanları belirli bir yöntem ile gruplanmış, bu suçların sözlük anlamlarına yer vererek semantik bir bakış açısıyla konulara giriş yapılacaktır ve Kur'ânda yer alan kavramlara dair farklı tefsir kaynaklarındaki değerlendirmelere yer verilecektir.

Üçüncü bölümde ise ferdi ve toplumsal suçların karşısında varsa Kur'ân'ın çözüm önerisi veya ıslâh metodu, yoksa Hz. Peygamber'in hadislerinden ıslâh yöntemi olabilecek bilgileri aktarmaya çalışacağız.

Bu çalışmamızın ana kaynağı Kur'ân-ı Kerîm olmuştur. Âyet mealleri için Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından hazırlanan meal esas alınacaktır.

Çalışmamızın bir diğer önemli kaynağı da arapça sözlüklerdir. Diğer sözlüklerden de istifade etmekle birlikte Halîl b. Ahmed'in *Kitâbü'l-Ayn*, Cevherî'nin *eş-Şihâh fi'l-luğa ve'l-ulûm*, İbn Fâris'in *Mu'cemü mekâyîsi'l-luğa*, İbn Manzûr'un *Lisânü'l-Arab*, Fîrûzâbâdî'nin *el-Kâmûsu'l-Muhît* ve Cürçânî'nin *Kitâbü't-Ta'rîfât* adlı eserleri en çok başvuracağımız kaynaklar olacaktır.

Tefsir alanıyla alakalı olarak farklı müfessirler ve eserleri çalışmamızda yer almakla birlikte en çok Mâturîdî'nin *Te'vilâtü Ehli's-Sünne*, Kurtubî'nin *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'ân*, Zemahşerî'nin *el-Keşşâf 'an hakâ'iki gavâmi'zî't-tenzîl*, Râzî'nin *Mefâtîhu'l-ğayb*, Neseî'nin *Medârikü't-tenzîl ve hakâ'iku't-te'vîl*, İbnü'l-Cevzî'nin *Zâdü'l-mesîr fi 'ilmi't-tefsîr* ve Sâbûnî'nin *Safvetü't-tefâsir* adlı eserlerinden istifade edilecektir.

Hadis alanı kaynakları ile ilgili olarak Kütüb-i Seb'a diye tabir edilen Buhârî ve Müslim'in *el-Câmi 'u's-şâhîh*, Ebû Dâvûd ve Nesâî'nin *es-Sünen*, Tirmizî'nin *el-Câmi 'u's-şâhîh*, İmam Mâlik'in *el-Muvatta'* ve İbn Mâce'nin *es-Sünen* adlı eserlerin dışına çıkmayacaktır.

Son olarak *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* başta olmak üzere, çalışmamız içeriğinde veya konu paralelinde yazılmış makaleler, yüksek lisans ve doktora tezleri, ayrıca farklı alanlarda yazılmış Arapça ve Türkçe kitaplardan da yararlanılacaktır.

BİRİNCİ BÖLÜM

SUÇ, ISLÂH ve TOPLUM KAVRAMLARI

1.1. SUÇ KAVRAMI

1.1.1 Lügat Anlamı

Türkçe bir kelime olan suç sözlükte, “*Törelere ve ahlâk kurallarına aykırı davranış ya da bir toplumda haksız sayılıp yazılı yazısız kurallarla yasaklanan ve yaptırma bağlanan eylem*” anlamına gelir.¹ Bir başka ifade ile suç, 1. “*Törelere, ahlak kurallarına aykırı davranış. 2. Yasalara aykırı davranış, cürüm*”² şeklinde tarif edilmiştir. Burada dikkatimizi çeken ifade “*cürüm*” kelimesidir. Nitekim bu ifade konumuzun çıkış noktasını oluşturmakta ve ileride açıklanacaktır. Yine Osmanlı Türkçesi olarak cürüm ifadesi sözlüklerde, suç olarak ifade edilmektedir.³

Cürm (ج-ر-م) fiilinin asıl manası, ağaçtan meyveyi koparmak (toplamak)’tır.⁴ Farklı lügatlerde değişik anlamları ihtiva etmekle birlikte,⁵ *zenb* (ذنب) yani *günah* manasına da⁶ gelmektedir. Akibeti kötü olan her söz ve fiil, *zenb*’tir.⁷ Fakat bu ifade günah ve suçu anlatma bakımından İslam hukukunda *cerîme* ifadesine oranla daha az kullanıldığı bilinmektedir. Aynı zamanda *cerîme* ifadesi suçu ifade eden diğer başka kavramlara göre daha geniş bir anlama sahiptir.⁸ Günaha *zenb* denilmesi, insanı hayırdan sevaptan, yüksek derecelerden geri bıraktığı, sonunda rezil ettiği içindir. Kelimenin aslında, bu anlam vardır.⁹ Bu sebeple *zenb* kavramına sözlüklerde,

-
- 1 Mehmet Boynukalın, “Suç”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), 37/453.
 - 2 Şükrü Halûk Akalın vd., *Türkçe Sözlük* (Ankara: Türk Dil Kurumu, 11. Basım, 2011), “suç”, 2166.
 - 3 Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, (Ankara: Aydın Kitabevi, 2003), “Cürm”, 149; Mehmet Kanar, *Kanar Arap Harfli Alfabetik Osmanlı Türkçesi Sözlüğü*, ed. Levent Çeviker (İstanbul: Say Yayınları, 2012), “Cürm”, 375.
 - 4 Râğıb el-İsfahânî, Ebu’l-Kasım el-Huseyn b. Muhammed, *el-Müfredat fî Ğaribi’l-Kur’ân*, thk. Muhammed Seyyid Keylanî (Beyrût: Dâru’l Ma’rife, ts.), 91.
 - 5 Ebû’l Fazl Cemâleddin Muhammed b. Mükerrrem el-İfrikî el-Mısırî, İbn Manzûr, *Lisânü’l-Arab*, (Beyrût: Dâru’s-Sadr, 1414), “Crm”, 12/91; Muhammed b. Ebû Bekr er-Râzî, *Tefsîru Ğaribi’l-Kur’âni’l-Azîm*, thk. Hüseyin Elmalı (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1997), 437.
 - 6 Râzî, *Tefsîru Ğaribi’l-Kur’âni’l-Azîm*, thk. Hüseyin Elmalı, 437; Ebû Abdurrahmân el-Halîl b. Ahmed b. Amr b. Temîm el-Ferâhîdî, *Kitâbü’l-‘Ayn Müratteben alâ Hurûfî’l-Mu’cem*, thk. Abdulhamîd Hendâvî (Beyrût: Dâru’l Kutubu’l İlmiyye, 2003), 1/234; İbn Manzûr, *Lisânü’l-Arab*, “Crm”, 12/91.
 - 7 Fikret Karaman vd., *Dinî Kavramlar Sözlüğü* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2006), “Zenb”, 712.
 - 8 Tuna Ekrem, *İslam Ceza Hukukunda Ehl-i Kitap* (Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2018), 5.
 - 9 Karaman vd., “Zenb”, 713.

kuyruk, bir şeyin sonu, arka ve geri anlamında zeneb denir.¹⁰ Zenb, suç anlamında Kur'ân'da da yer almıştır.¹¹

Suç kavramına, insanın olduğu her düzende karşılaşılmaktadır. Ancak suç, ceza ve güvenlik tedbirleri, modern ceza hukukunun temel kavramları olmasına rağmen, bu kavramlara ilişkin tanımlara genelde yer verilmez. Nitekim birçok ülkenin ceza hukukunda olduğu gibi, Türk ceza kanunlarında da (765 s. TCK; 5237 s. TCK) suçun genel bir tanımına yer verilmemiştir.¹² Buna göre suçu, “*insanların toplum içinde birlikte yaşamalarının temini, toplumsal düzenin devamı için korunması gereken hukuki değerleri ihlal eden belli insan davranışları (tipik haksızlıklar)*” şeklinde tanımlamak mümkündür.¹³ Türk ceza hukukunda modern dönemde “suç” manasında kullanılan iki terimin cünha ve kabahat olduğunu da ifade etmek gerekir.¹⁴

1.1.2. Terim Anlamı

Klasik fıkıhta dar anlamıyla suçu karşılayan genel kabul görmüş bir terim yoktur. *Cürm* ve *cerîme* kelimeleri fıkıhta günah, suç ve haksız fiili kapsayacak genişlikte kullanılır.¹⁵ Bu sebeple aynı kökten gelen bu iki ifadeden *cürüm* (الجرم) kelimesinin açıklanması kanaatimizce uygun olacaktır.

Fıkıh terimleri açısından *cürm* ile *cerîme* kavramları açıklanırken bir tutulmuş ve bu iki kavram; “*günah, işlenmesi şeran yasak olan ve cezayı (had ya da tazir) gerektiren bütün fiiller*” şeklinde tarif edilmiştir.¹⁶ Cürümle ilgili benzer bir tanım da şu şekilde yapılmış ve açıklanmıştır: “ *Suç, yüce Allah’ın had veya tazir cezası koyarak menetmiş olduğu dinî mahzurlardır*” şeklinde tarif edilmiştir. Açıklama kısmında “mahzurlar” terimiyle, yasaklanmış bir hareketi işlemek veya emredilmiş olan bir fiilin yapılmaması kastedildiği ve “Dinî mahzurlar” deyimiyle de bir şeyin suç olabilmesi için dinen yasaklanmış olma şartı gerektiği ifade edilmiştir.¹⁷

10 İsfehânî, *Müfredât*, 181; Karaman vd., “Zenb”, 713; Adil Bebek, “Günah”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1996), 14/282.

11 *Kur’ân-ı Kerîm Meâli*, çev. Halil Altuntaş - Muzaffer Şahin (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2009), et-Tekvîr 81/8-9.

12 Mahmut Koca – İlhan Üzülmmez, *Türk Ceza Hukuku Genel Hükümler* (Ankara: Seçkin Yayıncılık, 2016), 41.

13 Koca - Üzülmmez, *Türk Ceza Hukuku Genel Hükümler*, 43.

14 Boynukalın, “Suç”, 37/453.

15 Boynukalın, “Suç”, 37/453.

16 Mehmet Erdoğan, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, ed. Hasan Lütfi Ramazanoğlu (İstanbul: Rağbet Yayınları, 1998), “Cürm/Cerîme”, 64.

17 Fikret Karaman, *Din ve Sosyal Hayat* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2011), 217.

Kur'ân-ı Kerîm'de, cürüm kelimesi doğrudan geçmemekle birlikte, dini anlamda kâfir, isyankâr ve günahkâr anlamında "*mücrim*" şeklinde geçmektedir.¹⁸

Suç kavramının hem lügat hem de terim anlamını açıkladıktan sonra şunu da ifade etmek gerekir: Kanunun açıkça suç saymadığı bir eylem, kanuni olarak suç olmadığı gibi, dinen yasaklanmayan bir fiilin de dini yönden suç sayılamayacağı söyleyebiliriz.

1.1.3. Eş Anlamlıları

Suç kavramını Türkçe sözlükte cürüm kelimesiyle, fikhî bir terim olarak da cürüm ve cerîme kelimeleriyle ifade edildiğini yukarıda belirtmiştik. Konumuz açısından biz bu kavramların günah ya da günaha yakın anlamı olanlar üzerinde durmayı uygun gördük.

Suç kavramı Kur'ân-ı Kerîm'de Yüce Allah'ın yasakladığı, dinî açıdan uygun olmayan, olumsuz tutum ve davranışlar anlamında kullanılan farklı kelimeler ile dile getirilmiştir. Cürüm'den türeyen ve suçlu manasında¹⁹ *mücrim*,²⁰ *mâsiyet*,²¹ *hatîe*,²² *seyyie*,²³ *ism*,²⁴ *zenb*,²⁵ *cünâh*,²⁶ *bağy*,²⁷ *lemem*,²⁸ *şer*,²⁹ *fahşâ* ve *münker*,³⁰ *kebîre*,³¹ *hûb*,³² gibi kelimelerin suç ile bağlantılı olduğunu ifade edebiliriz.³³

Suçun günahla yakın anlamı bulunan ifadeleri sadece bu kelimelerle sınırlı değildir. Bu ifadeler, mastar hali ve farklı bâblar ile Kur'ân-ı Kerîm'de yer almaktadır. Nitekim; *dalle*,³⁴ *zaleme*,³⁵ *tagâ*,³⁶ *ğavâ*,³⁷ *feseka*,³⁸ *habuse*,³⁹ *cenefe*,⁴⁰

18 Karaman vd., "Cürüm", 108.

19 Erdoğan, "Mücrim", 313.

20 el-En'âm 6/147.

21 el-Hucurât 49/7; el-Mücâdele 58/8-9.

22 el-Bakara 2/81; eş-Şuarâ 26/82.

23 el-Bakara 2/81.

24 el-Bakara 2/85; el-Mâide 5/2, 3; el-En'âm 6/120.

25 el-A'râf 7/100.

26 el-Bakara 2/158, 198, 229, 230; en-Nisâ 4/23.

27 en-Nahl 16/90.

28 en-Necm 53/32.

29 el-Meâric 70/20.

30 el-Ankebût 29/45.

31 el-Bakara 2/217; en-Nisâ 4/31.

32 en-Nisâ 4/2.

33 Turan Ekrem, *İslam Ceza Hukukunda Ehl-i Kitap* (Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2018), 4; Bahar Yıldırım, *İslam Ceza Hukukunda Kasta Benzer Suç (Şibh-i Amd) ve Cezası* (Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2021), 6; Dinçer Akkuş, *İslam Ceza Hukukunda Bilişim Suçları* (Eskişehir: Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2016), 18.

34 el-Kalem 68/7.

35 Yûsuf 12/23.

şatata,⁴¹ *fucür*,⁴² *isrâf*,⁴³ ve *nâkibûn*⁴⁴ günah/suç anlamını barındıran ve olumsuz mana içeren diğer kavramlardır.⁴⁵

1.1.4. Zıt Anlamları

Suçun tarifini yaparken genel olarak Allah'ın yasakladığı, razı olmadığı ve Kur'ân'ı Kerîm'in tasvip etmediği davranışların bu kapsama girdiği sonucuna vardık. Buradan hareketle suç kavramının yukarıda zikrettiğimiz manaları ile Kur'ân-ı Kerîm'de kullanımlarına binaen zıt anlamlarına değinmeyi uygun buluyoruz.

İman esaslarından biri olan peygamberlere inanmayı yalanlama anlamında *mücrim-müslim*,⁴⁶ peygambere karşı gelme anlamında *mâsiyet-itâat*,⁴⁷ kötülük ve suç anlamında *hatâ-sevâb*,⁴⁸ günah anlamında *seyyie-hasene*,⁴⁹ kötülük ve fenalık anlamında *şer-hayr*,⁵⁰ hayâsızlık ve kötülük anlamında *fahşâ/münker-ma'rûf*⁵¹ ifadelerini sayabiliriz.

İçerisinde suç anlamı bulunan *dalle/dalâlet-hidâyet*,⁵² *zaleme/zulüm-insaf*,⁵³ *tağâ/tuğyân-hilim*,⁵⁴ *feseka/fisk-adâlet*,⁵⁵ *habuse/habîs-tayyib*,⁵⁶ *fucür/fâcir-ber*⁵⁷ zikredebileceğimiz diğer kavramlardır.

36 Tâhâ 20/24.

37 el-Bakara 2/256.

38 et-Tevbe 9/67.

39 el-Enfâl, 8/37.

40 el-Bakara 2/182.

41 el-Kehf 18/14.

42 Nûh 71/27.

43 en-Nisâ 4/6.

44 el-Mü'minûn 23/74.

45 bkz. Sadık Kılıç, *Kur'ân'da Günah Kavramı* (Konya: Hibaş Yayınları, 1984), 122-169.

46 Hatice Kelpetin Arpaguş, "Mücrim", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 31/454; el-En'âm 6/147.

47 Bekir Topaloğlu, "Mâsiyet", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 28/77; eş-Şuarâ 26/82.

48 H.Yunus Apaydın, "Hata", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 16/437; el-Bakara 2/81.

49 Mustafa Çağrı, "Seyyie", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), 37/78; el-Bakara 2/81.

50 Yusuf Şevki Yavuz, "Şer", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 38/539; el-Meâric 70/20.

51 Mustafa Çağrı, "Emir bi'l Ma'ruf Nehiy ani'l Münker", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 11/138; el-Ankebût 29/45.

52 Cihat Tunç, "Dalâlet", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 8/428.

53 Mustafa Çağrı, "Zulüm", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 44/507.

54 Metin Yurdagür, "Tuğyan", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2019), ek 2/611.

55 Yusuf Şevki Yavuz, "Fâsik", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 12/204.

1.1.5. Kur'ân'da Suç Kavramı

Suç, toplumsal, hukukî, ahlâkî, beşerî, dini ve insani yönlerden değerlendirilebilir bir olgudur. Sadece bir yönüyle değerlendirme, onu yeteri kadar açıklamaya yetmeyecektir. Bu sebeple suçun nasıl ahlaki yönü var ise beşerî yönü de elbette vardır. Bugün içinde bulunduğumuz hukuk sistemi de bir beşer ürünüdür. Nitekim bir ülkede suç sayılan bir fiil başka bir ülkede suç olmayabilir. Ya da dini olarak suç sayılan bir davranış veya söz, beşerî hukuk açısından suç sayılmayabilir. Dolayısıyla, Muhammed Ebu Zehra'nın suç tarifinde kullandığı "Allah'ın yasak ettiği şeyleri yapmak, emrettiği şeylere isyan etmektir."⁵⁸ ifadesinden hareketle dini yönden Kur'ân-ı Kerîm'de yer alan suç kavramlarının bulunduğu ve yukarıda zikrettiğimiz suç ile eş anlam taşıyan bazı âyetlere değineceğiz. Ayrıca genel olarak İslam hukuku alanında üzerinde birçok çalışma yapılmış bulunan hadd, kısas, cinâyet veya ta'zîr suçlarını konumuz sınırları açısından burada anlatma gereği duymuyoruz. Bu sebeple burada ele alacağımız ilk kavram "cürüm" olacaktır.

Kur'ân-ı Kerîm'de suçlu ve günahkâr manasında kullanılan mücrim kelimesi çoğunlukla مُجْرِمِينَ (mücrimîn) ve مُجْرِمُونَ (mücrimûn) kalıplarında kullanılmıştır. Bundan başka üç defa يَجْرِمَنَّكُمْ (yecrimenneküm),⁵⁹ bir defa أَجْرَمْنَا (ecramnê),⁶⁰ üç defa أَجْرَمُوا (ecramû),⁶¹ bir defa إِجْرَامِي (icrâmî),⁶² bir defa تُجْرِمُونَ (tücrimûne),⁶³ bir defa الْمُجْرِمِ (elmücrimü),⁶⁴ bir defa مُجْرِمًا (mücrimen),⁶⁵ bir defa da مُجْرِمِيهَا (mücrimîhê)⁶⁶ geçmektedir.⁶⁷

Kur'ân-ı Kerîm'de "وَكَذَلِكَ نَقُصُّ عَلَيْكَ الْآيَاتِ وَلِتَسْتَبِينَ سَبِيلَ الْمُجْرِمِينَ/Suçluların yolu da açığa çıksın diye âyetleri işte böyle ayrı ayrı açıklarız"⁶⁸ buyurulmuş ve "suçlular"

56 M. Zeki Duman, "Habîs", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1996), 14/379.

57 Metin Yurdagür, "Ber", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 5/468.

58 Muhammed Ebû Zehrâ (ö.1394 h./1974 m.), *el-Cerîme ve'l-Ukûbe fi'l-Fıkhî'l-İslâmî*, (Kâhire: Dâru'l-Fikri'l Arabî, 1998), 25.

59 el-Mâide 5/2, 8; Hûd 11/89.

60 Sebe' 34/25.

61 el-En'âm 6/124; er-Rûm 30/47; el-Mutaffifîn 83/29.

62 Hûd 11/35.

63 Hûd 11/35.

64 el-Meâric 70/11.

65 Tâhâ 20/74.

66 el-En'âm 6/123.

67 Muhammed Fuad Abdülbâkî, *el-Mu'cemü'l-müfehres li-elfâzi'l-Ḳur'ânî'l-Kerîm*, (Kâhire: Dâru'l Kütübî'l-Mısriyye, 1364/1945), "Crm", 166-167.

68 el-En'âm 6/55.

diye çevrilen âyetteki *mücrimler*den, özellikle Hz. Peygamber ve çevresindeki mâsum Müslümanlara karşı haksız tutumlarıyla cürüm (suç) işleyen, türlü şekillerde hakarete yeltenen müşriklerin kastedildiği belirtilmektedir.⁶⁹

Bir başka âyette de şu ifade yer almıştır: “وَيَوْمَ تَقُومُ السَّاعَةُ يُبْلِسُ الْمُجْرِمُونَ” /Kıyametin kopacağı günde, suçlular hayal kırıklığı içinde ümitsizliğe düşeceklerdir”⁷⁰ Âyette geçen “suçlular” anlamına gelen mücrimûn ifadesi müteakip âyetin ışığında değerlendirilmiş ve “günaha saplanmış kimseler” şeklinde tefsir edilmiştir. Bu bağlamda belirtilen kelime ile özellikle şirk günahına saplanmış kimselerin kastedildiği ifade edilmiştir.⁷¹

Yukarıda verdiğimiz iki örnek dışında Kur’ân-ı Kerîm’de, içerisinde cürüm geçen çok sayıda âyet vardır. Bu âyetlerde cürüm/suç şu anlamlarda kullanılmıştır:⁷²

- **Şirk, Peygamberleri Yalanlama, Küfür**⁷³
- **Nifakta Israr**⁷⁴
- **Allah’ın Âyetlerine Karşı Büyükleme**⁷⁵
- **Sihir ve Diğer Günahlar**⁷⁶
- **Livata**⁷⁷
- **Allah’a İbadet Etmeyip Şeytana Bağlanma**⁷⁸
- **Zevk ve Dünya Yaşantısına Aşırı Düşkünlük**⁷⁹
- **Başkalarını, Şeytanı Allah’ın Yerine Koymaya Zorlamak**⁸⁰
- **Hırs ve Hilekârlık**⁸¹

Suç manasında ele alacağımız ikinci kavram “mâsiyet/isyan”dır. Kur’ân’ı Kerîm’de mâsiyet (المعصية) kavramı otuz iki âyette yer almakta ve genel olarak karşı çıkma ve isyan manalarını taşımaktadır. Bu bağlamda, عَصَى (asâ) ifadesi üç defa,⁸²

69 Hayrettin Karaman vd., *Kur’ân Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2007), el-En’âm 6/55.

70 er-Rûm 30/12.

71 Karaman vd., *Kur’ân Yolu*, 4/ 297-299

72 Kılıç, *Kur’ân’da Günah Kavramı*, 142-143.

73 el-En’âm 6/147; Yûnus 10/13, 17; er-Rûm 30/12, 47; es-Secde 32/22; ed-Duhân 44/37; el-Kamer 54/47; el-Kalem 68/35; el-Meâric 70/11; el-Müddessir 74/41; el-Mürselât 77/18, 46; el-Mutaffifîn 83/29.

74 et-Tevbe 9/66.

75 Yûnus 10/75; el-Furkân 25/22.

76 Yûnus 10/82.

77 el-A’râf 7/84; ez-Zâriyât 51/32.

78 Yâsîn 36/59.

79 Hûd 11/116.

80 eş-Şuarâ 26/99.

81 el-En’âm 6/123.

82 Tâhâ 20/121; el-Müzzemmil 73/16; en-Nâziât 79/21.

Yukarıda metni ve mealini verdiğimiz bu âyette ise; günah, düşmanlık ve peygambere isyanı konuşanların durumu birlikte zikredilmekte ve bu suçları işleyenlerin sonunun cehennem olacağı vurgulanmaktadır.

Suç manasında değerlendirdiğimiz bir diğer kavram “hata” kelimesidir. Kur’ân’da hata (الخطأ) kelimesinin değişik türevlerinin yirmi iki âyette ve birbirine yakın manalarda kullanıldığı görülür. Genel olarak, bile bile günah işlemek, günahı kasteden, yanlışlık, isyan kastedilmeksizin düşülen yanlışlık, büyük günah ve suç anlamları meal olarak verilmiştir.¹⁰² Kur’ân’da hata kelimesi ile ilgili olarak, أَخْطَأْتُمُ (ahta’tüm) bir defa,¹⁰³ أَخْطَأْنَا (ahta’nê) bir defa,¹⁰⁴ خَطَا (hataen) iki defa,¹⁰⁵ خِطَا (hıden) bir defa,¹⁰⁶ الْخَاطِئُونَ (elhâdıûne) bir defa,¹⁰⁷ الْخَاطِئِينَ (elhâdıîne) dört defa,¹⁰⁸ خَاطِئَةٍ (hâtîetin) iki defa,¹⁰⁹ خَاطِئَةً (hatîeten) bir defa,¹¹⁰ خَاطِئَتُهُ (hatîetühû) bir defa,¹¹¹ خَاطِئَتِي (hatîetî) bir defa,¹¹² خَاطِئَاتِكُمْ (hatîâtiküm) bir defa,¹¹³ خَاطِئَاتِهِمْ (hatîâtihim) bir defa,¹¹⁴ خَاطِئَاكُمْ (hatâyâkum) iki defa,¹¹⁵ خَاطِئَانَا (hatâyânâ) iki defa,¹¹⁶ خَاطِئَاهُمْ (hatâyâhum) bir defa kullanıldığı görülmektedir.¹¹⁷

Bu bağlamda “بَلَىٰ مَنْ كَسَبَ سَيِّئَةً وَأَحَاطَتْ بِهِ خَاطِئَتُهُ فَأُولَٰئِكَ أَصْحَابُ النَّارِ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ”
/Evet, kötülük işleyip suçu benliğini kaplamış (ve böylece şirke düşmüş) olan kimseler var ya, işte onlar cehennemliklerdir. Onlar orada ebedî kalacaklardır”¹¹⁸ âyetinde, suç (hata) işleyenlerin işledikleri günah ve kötülüklerle benliklerinin kaplanıp şirke düştükleri dolayısıyla da cehennemlik oldukları, orada ebedi kalacakları ifade edilmiştir.¹¹⁹ Ayrıca âyette suç-kötülük arasındaki bağlam dikkat çekicidir.

Bir başka âyette ise “وَمَنْ يَكْسِبْ خَطِيئَةً أَوْ إِثْمًا ثُمَّ يَرْمِ بِهِ بَرِيئًا فَقَدِ احْتَمَلَ بُهْتَانًا وَإِثْمًا مُّبِينًا”
/Kim bir hata işler veya bir günah kazanır da sonra onu bir suçsuzun üzerine atarsa,

102 Apaydın, “Hata”, 16/437.

103 el-Ahzâb 33/5.

104 el-Bakara 2/286.

105 en-Nisâ 4/92.

106 el-İsrâ 17/31.

107 el-Hâkka 69/37.

108 Yûsuf 12/29, 91, 97; el-Kasas 28/8.

109 el-Hâkka 69/9; el-Alak 96/16.

110 en-Nisâ 4/112.

111 el-Bakara 2/81.

112 eş-Şuarâ 26/82.

113 el-A‘râf 7/161.

114 Nûh 71/25.

115 el-Bakara 2/58; el-Ankebût 29/12.

116 Tâhâ 20/73; eş-Şuarâ 26/51.

117 Abdülbâkî, “Hte”, 234-235.

118 el-Bakara 2/81.

119 Karaman vd., *Kur’ân Yolu*, 1/148-149

şüphesiz iftira etmiş, apaçık bir günah yüklenmiş olur” buyurulmuştur. Âyette geçen hatîfe kelimesinin, “iyi niyetle veya istemeden olumsuz bir sonuca sebep olmak” manasındaki hatadan farklı olduğu dile getirilmiş ve burada sahibine sorumluluk getiren hatîfe’nin varlığı zikredilmiştir.¹²⁰

Suç anlamı ihtiva eden diğer bir kavram da “seyyie”dir. Seyyie (السَّيِّئَةُ) kelimesi Kur’ân-ı Kerîm’de biri aynı âyette olmak üzere¹²¹ yirmi iki yerde سَيِّئَةً (seyyieten), سَيِّئَةٌ (seyyietün), سَيِّئَةٍ (seyyietin), بِالسَّيِّئَةِ (bisseyyieti) ifadeleriyle tekil olarak kullanılırken, biri aynı âyette olmak üzere¹²² otuz altı yerde ise السَّيِّئَاتِ (esseyyiât), السَّيِّئَاتُ (esseyyiâtu), سَيِّئَاتِكُمْ (seyyiâtikum), سَيِّئَاتِنَا (seyyiâtinâ), سَيِّئَاتِهِ (seyyiâtihî), سَيِّئَاتِهِمْ (seyyiâtihim) ifadeleriyle çoğul olarak kullanılmıştır. Bu ifadelerin dışında daha farklı formlar da Kur’ân’da mevcuttur.¹²³ Bu farklı formlarda seyeye kelimesine farklı anlamlar da yüklenmiştir.¹²⁴ Ancak biz burada dini yönden suç anlamı bulunan iki örneği yeterli görüyoruz.

Kur’ân-ı Kerîm’de “أَمْ حَسِبَ الَّذِينَ يَعْمَلُونَ السَّيِّئَاتِ أَنْ يَسْبِقُونَا سَاءَ مَا يَحْكُمُونَ”/Yoksa kötülük yapanlar, bizden kaçıp kurtulacaklarını mı sandılar. Ne kötü hükmediyorlar?”¹²⁵ denilmiş ve kötülük işleyenlerin, dolayısıyla Allah’ın hükümlerine uymayıp aksi hareket ederek suç işleyenlerin karşılığını mutlaka göreceği vurgulanmıştır.

Bir başka âyette de “مَنْ يْعْمَلْ سَوْءًا يُجْزَ بِهِ وَلَا يَجِدْ لَهُ مِنْ دُونِ اللَّهِ وَلِيًّا وَلَا نَصِيرًا”/Kim kötü bir iş yaparsa, onunla cezalandırılır. O, kendisine Allah’tan başka ne bir dost ne de bir yardımcı bulabilir”¹²⁶ denilerek dini anlamda suç işleyenlerin karşılığını bulacağı ifade edilmiştir.

Kur’ân’da suç anlamında kullanılmış olan bir diğer kavram “ism”dir. Kur’ân’da otuz beş yerde geçen ism (إِثْمٌ) kelimesi, genel olarak günah anlamında olmak üzere bundan başka, küfür ve inkârı, düşmanlığı, yalan, içki, kumar, faiz gibi günahları nitelemek için de kullanılmıştır.¹²⁷ Bu ifadeler aynı zamanda suç kavramı ile yakından ilişkilidir. Ayrıca “ism kasten işlenen suç ve yaptırım gerektiren günah anlamına da gelir.” denilerek ism-suç kavramlarının arasındaki münasebete dikkat

120 Karaman vd., Kur’ân Yolu, 2/140.

121 eş-Şûrâ 42/40.

122 el-Mü’min 40/9.

123 Abdülbâkî, “Sve”, 367-370.

124 Kılıç, Kur’ân’da Günah Kavramı, 137-141.

125 Ankebût, 29/4.

126 en-Nisâ 4/123.

127 Bebek, “Günah”, 14/282.

çekilmiştir.¹²⁸ Kur'ân'da ise ism kavramı farklı kalıplarla kullanılmakla birlikte en fazla اِلْمَ (el-ism) kalıbında yirmi bir defa, اِثْمًا (ismen) kalıbında on defa ve اِلْاِثْمَ (el-esîm) kalıbında altı defa geçmektedir.¹²⁹

Kur'ân-ı Kerîm'de “وَلِكُلِّ اَفَّاكٍ اِثْمٌ/Her günahkâr yalancının vay hâline!”¹³⁰ denilerek günahkârların suçlarının cezasını çekeceği, devamındaki âyette şu şekilde ifade edilmiştir: “يَسْمَعُ اٰیٰتِ اللّٰهِ تُثَلِّىْ عَلَيْهِ ثُمَّ يُصِرُّ مُسْتَكْبِرًا كَاَن لَّمْ يَسْمَعْهَا فَبَشِّرْهُ بِعَذَابٍ اَلِيْمٍ/Kendisine Allah'ın âyetlerinin okunduğunu işitir de sonra büyüklük taslayarak sanki onları hiç duymamış gibi direnir. İşte onu elem dolu bir azap ile müjdele!”¹³¹ Bir başka örnek de Nisâ Suresi'nde yer almaktadır. Burada “اُنْظُرْ كَيْفَ يَفْتَرُوْنَ عَلَى اللّٰهِ اَنظُرْ كَيْفَ يَفْتَرُوْنَ عَلَى اللّٰهِ/Bak, Allah'a karşı nasıl yalan uyduruyorlar. Apaçık bir günah olarak bu yeter”¹³² denilerek Allah hakkında yalan uydurup iftira atanların suçlu olduğu ve bunun apaçık bir günah olduğu dile getirilmiştir.¹³³

Suç anlamında Kur'ân'da yer alan bir başka kavram ise “zenb”dir. İsm kelimesinin eş anlamlısı kabul edilen zenb (ذَنْب), otuz yedi yerde geçtiği Kur'ân-ı Kerîm'de küfür, şirk, katil, zina gibi günahlar için kullanıldığı ifade edilmiştir.¹³⁴ Ayrıca zenb kelimesi birçok yerde Allah'ın cezalandırmasına bir sebep olarak zikredildiği ortaya konmuştur.¹³⁵ Bu da ceza ile ilişkili olan zenb kavramının suç ile olan bağına bize göstermektedir. Bununla beraber Kur'ân'da farklı kalıplarda olmak üzere en fazla ذُنُوبِهِمْ (zunûbihim) on defa ve ذُنُوبًا (zunûbenâ) beş defa; en az ise birer defa kullanılan ve aynı âyette geçen ذُنُوبًا (zenûben), ذَنْبٍ (zenûbi) ifadeleridir.¹³⁶

Zenb kavramı Kur'ân'da şöyle geçer: “قَالَ رَبِّ اِنِّىْ اَخَافُ اَنْ يُكَذِّبُوْنَ/Mûsâ, şöyle dedi: Ey Rabbim! Muhakkak ki ben, beni yalanlamalarından korkuyorum. وَيَصْبِقُ اَوَّلَ صَدْرِىْ وَلَا يَنْطَلِقُ لِسَانِيْ فَاَرْسِلْ اِلَى هٰرُونَ وَلَهُمْ عَلٰى ذَنْبٍ فَاَخَافُ اَنْ يَقْتُلُوْنِ/Bir de onlara karşı ben suçlu durumundayım. Bu yüzden onların beni öldürmelerinden korkarım”¹³⁷ Bu âyetlerde Hz. Mûsâ (a.s.) kendi durumunu Allah'a

128 Nazım Büyükbaş, “Klasik İslam Hukuku Literatüründe Suç”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 9/42 (Şubat 2016), 1761, dip. 11.

129 Abdülbâkî, “İsm”, 12.

130 el-Câsiye 45/7.

131 el-Câsiye 45/8.

132 en-Nisâ 4/50.

133 Ebû'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf 'an hakâ'iki't-tenzîl*, (Beyrût: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 1407), 1/521.

134 Bebek, “Günah”, 14/282.

135 Kılıç, *Kur'ân'da Günah Kavramı*, 128.

136 Abdülbâkî, “Znb”, 276.

137 eş-Şuara 26/14-16.

arz etmiş, O'ndan kendisine yardımcı olarak Harun'u istemiş ve daha önce İsrâiloğulları'ndan biriyle kavga eden bir Kıptî'yi öldürmüş olmasından dolayı onlara karşı suçlu durumda olduğunu ifade etmiştir.¹³⁸

Kur'ân-ı Kerîm'de yer alan bir âyette Salih peygamberin Semûd kavmine uyması gereken kuralları tebliğ ettiği ifade edilmiş ve sonra devamındaki âyette “فَكَذَّبُوهُ فَعَقَرُوهَا فَدَمْدَمَ عَلَيْهِمْ رَبُّهُمْ بِذُنُوبِهِمْ فَسَوَّيْهَا”/Fakat onlar, onu yalanladılar ve deveyi boğazladılar. Bunun üzerine Rableri, suçlarından dolayı onları helâk etti ve kendilerini yerle bir etti”¹³⁹ denilerek peygamber emirlerine tabi olmama, suç olarak zikredilmiştir.

Suç anlamında değerlendirdiğimiz bir diğer kavram ise “cünah”tır. Cünâh kavramı, tamamı لَيْسَ عَلَيْكُمْ جُنَاحٌ (leyse aleykum cunâhun) ve فَلَا جُنَاحَ (felâ cunâha) gibi vb. formlarda olmak üzere Kur'ân'da yirmi beş yerde,¹⁴⁰ daha çok insanlar arasındaki münasebetler için kullanılmaktadır.¹⁴¹ Örneğin vefat iddeti bekleyen kadınlarla evlenme hususundaki âyette “وَلَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ فِيمَا عَرَّضْتُمْ بِهِ مِنْ خِطْبَةِ النِّسَاءِ أَوْ أَكْنَنْتُمْ فِي أَنْفُسِكُمْ عَلِمَ اللَّهُ أَنَّكُمْ سَتَذْكُرُونَهُنَّ وَلَكِنْ لَا تُوَاعِدُوهُنَّ سِرًّا إِلَّا أَنْ تَقُولُوا قَوْلًا مَعْرُوفًا وَلَا تَعْزِمُوا عُقْدَةَ النِّكَاحِ حَتَّى يَبْلُغَ الْكِتَابَ أَجَلَهُ وَاعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ يَعْلَمُ مَا فِي أَنْفُسِكُمْ فَاحْذَرُوهُ وَاعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ غَفُورٌ حَلِيمٌ (Vefat iddeti beklemekte olan) kadınlara kendileri ile evlenmek istediğinizi üstü kapalı olarak anlatmanızda veya bu isteğinizi içinizde saklamanızda sizin için bir günah yoktur. Allah biliyor ki, siz onlara (bunu er geç mutlaka) söyleyeceksiniz. Meşru sözler söylemeniz dışında sakın onlarla gizliden gizliye buluşma yönünde sözleşmeyin. Bekleme müddeti bitinceye kadar da nikâh yapmaya kalkışmayın. Şunu da bilin ki, Allah içinizden geçeni hakkıyla bilir. Onun için Allah'a karşı gelmekten sakının ve yine şunu da bilin ki Allah gerçekten çok bağışlayandır, halîmdir (Hemen cezalandırmaz, mühlet verir)”¹⁴² buyurularak evlenme isteğini karşı tarafa anlatmakta veya içerisinde saklamakta bir vebal, sorumluluk ya da bu durumun bir suç olmadığına vurgu yapılmıştır.¹⁴³

Bir başka âyette ise, لَيْسَ عَلَى الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ جُنَاحٌ فِيمَا طَعِمُوا إِذَا مَا اتَّقَوْا “İman edip salih ameller işleyenlere; Allah'a karşı gelmekten sakındıkları, iman ettikleri ve salih amel

138 Karaman vd., *Kur'ân Yolu*, 4/149-150.

139 eş-Şems 91/13-14.

140 Abdülbâkî, “Cnh”, 178-179.

141 Bebek, “Günah”, 14/283.

142 el-Bakara 2/235.

143 Ebû Hafs Necmüddîn Ömer b. Muhammed b. Ahmed en-Nesefî, *et-Tefsîr fi't-tefsîr*, thk. Mâhir Edîb Habbûş vd. (İstanbul: Dârü'l-Lübâb li'd-Dirâsât, 1440/2019), 3/258.

işledikleri, sonra Allah'a karşı gelmekten sakındıkları ve iman ettikleri, sonra yine Allah'a karşı gelmekten sakındıkları ve iyilik ettikleri takdirde, daha önce tatmış olduklarından dolayı bir günah yoktur. Allah, iyilik edenleri sever”¹⁴⁴ buyurularak iman etmeden önceki işlenen suçların (haram olan yiyecek ve haz veren şeylerden yararlanma) durumuna binaen bu âyet nazil olmuş ve geçmişteki bu suçlardan dolayı kişinin sorumlu olmayacağı dile getirilmiştir.¹⁴⁵

Kur'ân-ı Kerîm'de suça karşılık gelen diğer kavram “bağy”dır. Kur'ân'ın birçok yerinde zulüm olarak ifade edilen bağy (البغي) kavramı,¹⁴⁶ birbirinden farklı formlarda olmak üzere Kur'ân-ı Kerîm'de seksen dört yerde geçmektedir. Ayrıca Kur'ân'da geçtiği yerlere bakıldığında bağy kavramının farklı formlarıyla farklı manalara geldiği görülecektir.¹⁴⁷ Nitekim İsfehânî, bağy kavramının hem olumlu hem olumsuz manalara geldiğini ifade etmiştir.¹⁴⁸ Bu sebeple biz en çok kullanılan ve olumsuz anlam bulunduran بَغْيًا (bağyen), بَغْيٍ (bağy) ifadelerinden örnek vereceğiz.

Kur'ân-ı Kerîm'de “وَمَا تَفَرَّقُوا إِلَّا مِنْ بَعْدِ مَا جَاءَهُمُ الْعِلْمُ بَغْيًا بَيْنَهُمْ وَلَوْلَا كَلِمَةٌ سَبَقَتْ مِنْ رَبِّكَ ”/Onlar, kendilerine Onlar, kendilerine bilgi geldikten sonra, aralarındaki kıskançlık yüzünden ayrılığa düştüler. Eğer (azabın) belli bir süreye kadar (ertelenmesi ile ilgili olarak) Rabbinden bir söz geçmiş olmasaydı, aralarında hemen hüküm verilirdi. Onlardan sonra Kitab'a mirasçı kılınanlar da onun hakkında derin bir şüphe içindedirler”¹⁴⁹ denilerek peygambere muhatap olanların ayrılığa düşme gerekçesi olarak bağy (kıskançlık) suçu gösterilmiş ve suçlu, günahkâr, haksız insanların gidişatına niçin ilâhî bir müdahale yapılmadığı, ceza verme işini de ahirete bırakmayı dilediği için bunun böyle olduğu bildirilmiştir.¹⁵⁰

Bir başka âyette “إِنَّ اللَّهَ يَأْمُرُ بِالْعَدْلِ وَالْإِحْسَانِ وَإِيتَائِ ذِي الْقُرْبَى وَيَنْهَى عَنِ الْفَحْشَاءِ وَالْمُنْكَرِ ”/Muhakkak ki Allah, adaleti, iyiliği, akrabaya yardım etmeyi emreder, çirkin işleri, fenalık ve azgınlığı da yasaklar. O, düşünüp tutasınız diye size öğüt veriyor”¹⁵¹ âyetinde geçen bağy kavramı, “İnsanlara karşı üstünlük iddia edip

144 el-Mâide 5/93.

145 Karaman vd., *Kur'ân Yolu*, 2/342-344.

146 Abdurrahim Kaplan, “Kur'ân'da "Bağy" Kavramının Anlam Alanı”, *Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7/2 (Aralık 2020), 1795.

147 Abdülbâkî, “Bgý”, 131-133.

148 İsfehânî, *Müfredât*, 55; Fatih Bayar, *Kur'ân'da Fesâd Kavramı* (Bursa: Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitü, Yüksek Lisans Tezi, 2002), 5.

149 eş-Şûrâ 42/14.

150 Karaman vd., *Kur'ân Yolu*, 4/738-739.

151 en-Nahl 16/90.

onları, zulüm ve baskı altında yaşatmak demektir”¹⁵² şeklinde anlam verilerek tefsir edilmiştir.

Sözlüklerde küçük günah manasında kullanılan¹⁵³ ve suç anlamında kullanılan lemem (لمم) kavramı Kur’ân’da bir yerde geçmektedir.¹⁵⁴ Necm Suresi’nde yer alan âyette “الَّذِينَ يَجْتَنِبُونَ كَبَائِرَ الْإِثْمِ وَالْفَوَاحِشَ إِلَّا اللَّمَمَ”/Onlar, ufak tefek kusurları dışında, büyük günahlardan ve çirkin işlerden uzak duran kimselerdir”¹⁵⁵ denilerek lemem, küçük günah manasına çevrilmiştir. Ayrıca “Ufak tefek kusurlar” diye çevrilen lemem kelimesi kapsamına giren fiiller için tefsirlerde, haram olan öpme, dokunma, bakma gibi örnekler verilmiştir. Ayrıca kelimenin sözlük anlamına ve bu konudaki bazı rivâyetlere dayanılarak lemem şu manalarla da açıklanmıştır:

- a) Kişinin aklından geçirdiği fakat eyleme dönüştürmediği kötülükler.
- b) Yapmaya başlamışken pişmanlık duyup vazgeçtiği kötülükler.
- c) Müslüman olmadan önce işlediği şirk ve diğer günahlar.
- d) Dünyada cezayı ahirette de azabı hak ettirmeyecek derecedeki günahlar.¹⁵⁶

Son olarak konu ile alakalı olarak şunu ifade edelim ki zerre miktarı hayır yapan veya şer işleyen karşılığını göreceği¹⁵⁷ düşünüldüğünde, küçük günah diye ifade edilmiş ve zerre miktarı da olsa Allah katında suç-ceza dengesinde olmak üzere karşılığı olan lememin de suç olduğunu söyleyebiliriz.

Başka bir kavram da “fahşa”dır. Kur’ân-ı Kerîm’de f-h-ş’den (الفحش) türeyen fahşâ, fâhişe ve fevâhiş kelimeleri yirmi dört yerde,¹⁵⁸ çoğunda aşırı derecede çirkin söz ve davranış, büyük günah, edep ve ahlâka aykırı olup dinen yasaklanan her türlü kötülük ve çirkinlik anlamında, bir kısmında ise kinaye yoluyla zina, livâta, sevicilik gibi her toplumda yüz kızartıcı suç ve çirkinlik olarak kabul edilen iffetsizlikler kastedilir.¹⁵⁹

Suç anlamında zikredeceğimiz bir diğer kavram “münker”dir. Münker (المنكر) kavramı farklı ifadelerle Kur’ân’da otuz yedi defa geçmekte, bunlardan en fazla

152 en-Nahl 16/90; Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd Ebû Mansûr el-Mâturîdî, *Te’vilâtü Ehli’s-Sünne*, thk. Mecdi Basellum (Beyrût: Dârü’l-Kütübü’l-İlmiyye, 1426/2005), 6/559.

153 Râzî, *Tefsîru Garîbi’l-Kur’âni’l-Azîm*, thk. Hüseyin Elmalı, 473; Erdoğan, “lemem”, 260.

154 Abdûlbâkî, “Lmm”, 653.

155 en-Necm 53/32.

156 Mâturîdî, *Te’vilâtü Ehli’s-Sünne*, 9/429; Karaman vd., *Kur’ân Yolu*, 5/172-173.

157 ez-Zilzâl 99/7-8.

158 Abdûlbâkî, “Fhş”, 513; Nebi Bozkurt, “Fuhuş”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1996), 13/211.

159 Mâturîdî, *Te’vilâtü Ehli’s-Sünne*, 6/558; Nebi Bozkurt, “Fuhuş”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1996), 13/211; en-Nisâ 4/15, 19, 25; en-Neml 27/54; el-Ahzâb 33/30; et-Talâk 65/1.

olarak da on beş defa (الْمُنْكَرِ) münker ifadesi yer almaktadır.¹⁶⁰ Münker, nükır veya nekâret kökünden gelen ve tasvip edilmeyen, yadırganan, sıkıntı duyulan şey” demektir.¹⁶¹ Kur’ân-ı Kerîm’in yasakladığı ve yasaklamak için kullandığı genel bir terim olarak da münkerin kullanıldığı görülür. Ancak Kur’ân-ı Kerîm’de yasaklanan, çirkin görülen davranış ve fiilleri açıklamak için kullanılan tek kavram münker değildir. Fahşa (الْفَحْشَاءُ) kelimesi de benzer bir anlamı karşılamak için kullanılmıştır.¹⁶² Dolayısıyla bu iki kavramın birlikte geçtiği âyetlerden örnek vermek uygun olacaktır.

Kur’ân’da fahşâ ve münker kavramlarının beraberce kullanıldığı üç âyet vardır.¹⁶³ Bu âyetlerden ilkinde “يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَتَّبِعُوا خُطُوتَ الشَّيْطَانِ وَمَنْ يَتَّبِعْ خُطُوتَ الشَّيْطَانِ فَإِنَّهُ يَأْمُرُ بِالْفَحْشَاءِ وَالْمُنْكَرِ *Ey iman edenler! Şeytanın adımlarına uymayın. Kim şeytanın adımlarına uyarsa, bilsin ki o hayâsızlığı ve kötülüğü emreder*”¹⁶⁴ ve diğer ikinci âyette de “أَتْلُ مَا أُوحِيَ إِلَيْكَ مِنَ الْكِتَابِ وَأَقِمِ الصَّلَاةَ إِنَّ الصَّلَاةَ تَنْهَىٰ عَنِ الْفَحْشَاءِ وَالْمُنْكَرِ وَلَذِكْرُ اللَّهِ أَكْبَرُ وَاللَّهُ يَعْلَمُ مَا تَصْنَعُونَ *(Ey Muhammed!) Kitaptan sana vahyolunanı oku, namazı da dosdoğru kıl. Çünkü namaz, insanı hayâsızlıktan ve kötülükten alıkor. Allah’ı anmak (olan namaz) elbette en büyük ibadettir. Allah, yaptıklarınızı biliyor*”¹⁶⁵ buyurularak, fahşâ ile hayâsızlık, (iffet, haya gibi erdemlerle çelişen söz ve davranışlar) münker ile kötülük (aklın ve sağ duyunun çirkin bulduğu, erdemli toplumun yadırgadığı tutum ve davranışlar) anlamlarıyla suç ifade eden kavramlar vurgulanmıştır.¹⁶⁶

Kur’ân’da suç olarak ele aldığımız diğer bir kavram “kebire”dir. Büyük günah manasında kullanılan kebîre (الكبيرة) (çoğulu kebâir), farklı tanımlarının ortak noktaları dikkate alınıp “dinen yasaklandığı konusunda kesin delil bulunan ve hakkında dünyevî veya uhrevî ceza öngörülen davranış” şeklinde tanımlanabilir.¹⁶⁷ Tanımdan yola çıkarak, bir şeyin dünyevî veya uhrevî cezasının olması yapılan fiilden yaratıcının razı olmadığını ve işlenen fiilin suç olduğunu da bize bildirir. Dolayısıyla kebîre dinen yasaklanan suçlardır.

160 Abdülbâkî, “Nkr”, 718-719.

161 Çağrıçı, “Emir bi’l Ma’ruf Nehiy ani’l Münker”, 11/138.

162 Ayşe Bayraktar Barış, *Kur’ân-ı Kerîm’de Emri Bi’l-Ma’ruf ve Nehyi Ani’l-Münker Meselesi* (Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2007), 38.

163 en-Nûr 24/21; el-Ankebût 29/45; en-Nahl 16/90.

164 en-Nûr 24/21.

165 el-Ankebût 29/45.

166 Ebû Ca’fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmülî et-Taberî, *Câmiu’l-beyân an te’vîli âyi’l-Kur’ân*, thk. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî, (Kahire: Dâru’l-Hicr, 1422/2001), 14/336; Karaman vd., *Kur’ân Yolu*, 4/273-275.

167 Alî b. Muhammed b. Alî es-Seyyid eş-Şerîf el-Cürcânî, *Kitâbü’t-Ta’rîfât* (Beyrût-Lübnan: Dâru’l Kutubu’l İlmiyye, (1403/1983), “Kebîre”, 183; Adil Bebek, “Kebîre”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2002), 25/163.

Kur’ân’da كبر kökünden türeyen kavramlar farklı anlamlar içermekle birlikte,¹⁶⁸ kibirlenme, büyüklük taslama, büyük günah gibi olumsuzluk ve suç teşkil eden örnekleri mevcuttur.¹⁶⁹

Kur’ân’da yer alan “ وَإِذْ قُلْنَا لِلْمَلَائِكَةِ اسْجُدُوا لِآدَمَ فَسَجَدُوا إِلَّا إِبْلِيسَ أَبَىٰ وَاسْتَكْبَرَ وَكَانَ مِنَ الْكَافِرِينَ /Hani meleklerle, “Âdem için saygı ile eğilin” demiştik de İblis hariç bütün melekler hemen saygı ile eğilmişler, İblis (bundan) kaçınmış, büyüklük taslamış ve kâfirlerden olmuştur”¹⁷⁰ ifadesi ile İblis'in büyüklük taslaması âyette dile getirilmiştir.

Bir başka âyette ise “ يَسْأَلُونَكَ عَنِ الشَّهْرِ الْحَرَامِ قِتَالٍ فِيهِ قُلْ قِتَالٌ فِيهِ كَبِيرٌ وَصَدٌّ عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ “ Sana haram ayda savaşmayı soruyorlar. De ki: “O ayda savaş büyük bir günahdır. Allah’ın yolundan alıkoymak, onu inkâr etmek, Mescid-i Haram’ın ziyaretine engel olmak ve halkını oradan çıkarmak, Allah katında daha büyük günahdır. Zulüm ve baskı ise adam öldürmekten daha büyüktür”¹⁷¹ ifadesi ile Allah’ın nezdinde suç olan üç davranış, kbr kökünden türeyen kavramlarla dile getirilmiştir.

Son olarak işleyeceğimiz kavram da “hûb”dur. Hûb (حوب) kelimesi Kur’ân-ı Kerîm’de bir defa kullanılmıştır.¹⁷² Zikredilen âyette “ وَأَتُوا الْيَتَامَىٰ أَمْوَالَهُمْ وَلَا تَتَّبِعُوا الْخَبِيثَ /Yetimlere mallarını verin. Temizi pis olanla (helâli haramla) değişmeyin. Onların mallarını kendi mallarınıza katıp yemeyin. Çünkü bu, büyük bir günahdır”¹⁷³ buyurularak dinen haram sayılan, sorumluluk gerektiren, büyük günah ve suç olan davranış hûb kavramı ile ifade edilmiştir.¹⁷⁴

1.2. ISLÂH KAVRAMI

1.2.1. Lügat Anlamı

(ص-ل-ح) kök harflerinden türemiş olan ve sözlükte, “iyi ve yararlı olma” anlamındaki salâh kökünden masdar olan ıslâh (الإصلاح) genel olarak “düzeltmek, daha iyi hale getirmek” manasında kullanılır ve bir ölçüde Batı dillerindeki reform

168 Râzî, *Tefsîru Garîbi'l-Kur'âni'l-Azîm*, thk. Hüseyin Elmalı, 239-240.

169 eş-Şûrâ 42/36-37, Nûh 71/7.

170 el-Bakara 2/34.

171 el-Bakara 2/217.

172 Abdülbâkî, “Hvb”, 220.

173 en-Nisâ 4/2.

174 Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 1/466.

kelimesine tekabül eder.¹⁷⁵ Tdk Türkçe sözlükte de düzeltme, iyileştirme¹⁷⁶ anlamı verilmiş, Osmanlıca-Türkçe sözlüklerde benzer ve yakın ifadeler kullanılarak kavram açıklanmıştır.¹⁷⁷

Arapça kaynaklarda ıslâh kavramı, tanım olarak fesâdın veya ifsâdın zıddı olarak ifade edilmiştir.¹⁷⁸ Dolayısıyla biz de fesâd kavramının tanımını yapmanın gerektiğini düşünüyoruz.

Fesâdı Râgıb el-İsfahânî (ö. 5./11. yüzyılın ilk çeyreği), “ister az olsun ister çok olsun bir şeyin itidal olandan çıkmasıdır” şeklinde tarif etmiştir.¹⁷⁹ Seyyid Şerîf el-Cürcânî de fakihlerin bu konuda “Aslen meşru olan fakat kazandığı özellikler sebebiyle meşru olmayan şey”¹⁸⁰ değerlendirmesine yer vermiştir. Günümüz sözlüklerinde bu kavram, “bir şey önceden düzgün, düzenli ve yararlı iken sonradan bu nitelikleri kaybedip değişmesi, bozulması, çürümesi, bir kimsenin itidâl ve doğruluktan sapması, zulüm, karışıklık, kuraklık ve kıtlık” anlamlarına geldiği ifade edilmiştir.¹⁸¹ Bir başka tanım ise “özde olmayan, dış unsurlarda mevcut bulunan sakatlık”¹⁸² şeklinde geçmektedir. Bu tanım ve ilk tanımda yer alan “özünde düzgün ve düzenli olma, sonradan dış unsurlarla bu niteliğini kaybetme” ifadesi arasında bir paralellik söz konusudur.

Bu açıklamalardan ve tanımlardan sonra ıslâh hakkında kanaatimizce fesâdın zıddı olma, kötü durumda iken iyi duruma geçme, iyi bir hal alma ve zararlı iken faydalı olma manalarının olduğunu söyleyebiliriz.

1.2.2. Terim Anlamı

Terim anlam olarak Kur’ân literatüründe ıslâh kavramının çıkış noktası “salâh”tır. Kendisini ve insanlar arasındaki ilişkileri düzeltmek, barıştırmak ve barışmak anlamlarında kullanılan salâhı,¹⁸³ insanın düşünce ve eylemlerini, varlığın

175 Ali Merad, “İslâh”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 19/143.

176 Akalın vd., “İslâh”, 1129.

177 Devellioğlu, “İslâh”, 397; Kanar, “İslâh”, 102.

178 İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, “Slh”, 2/516; Râzî, *Tefsîru Garîbi'l-Kur'âni'l-Azîm*, thk. Hüseyin Elmalı, 152; İsfahânî, *Müfredât*, 284.

179 İsfahânî, *Müfredât*, 379; İlhan Kutluer, “Fesad”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 12/421.

180 Cürcânî, *Kitâbü't-Ta'rîfât*, “fesat”, 166.

181 Karaman vd., “Fesâd”, 177-178.

182 Erdoğan, “fesâd”, 109.

183 Merad, “İslâh”, 19/143.

birliğin ifadesi olan uyum yasalarına uygun olarak gerçekleşmesi ve her durumda da bu uygunluğun farkına varması olarak düşünebiliriz.¹⁸⁴

Bu bağlamda ıslâh, islâmî değerleri, inanç ve yaşama biçimini yeniden ihya etmeyi amaçlayan düşünce ve faaliyetleri ifade etmek üzere kullanılan bir terimdir.¹⁸⁵ Daha kapsamlı bir tarif verecek olursak ıslâh, yer yüzünün hem ekolojik hem de her hak sahibine hakkını verme bağlamında hukuki ve medeniyet ölçeğinde dengesini korumaya sarf edilen çabadır.¹⁸⁶

Islâh, çağdaş islâmî literatürde ise daha ziyade Muhammed Abduh ve M. Reşîd Rızâ'nın öncülüğünü yaptığı dinî düşünce akımında sistematik anlamını kazanmış temel terimlerden biridir.¹⁸⁷

Islâh, Kur'ân-ı Kerîm'de isim ve fiil kalıplarıyla geçtiği kırk âyette “kendisini veya insanlar arasındaki ilişkileri düzeltmek; barışmak, barıştırmak” anlamında kullanılmıştır.¹⁸⁸ Bununla birlikte Suyûtî (ö. 911/1505) de insanlar arasındaki husumetleri defetmek, ortayı bulmak için ıslâh terimini kullanmıştır.¹⁸⁹

1.2.3. Eş Anlamlıları

Islâh kavramının sözlüklerde düzeltme, iyileştirme anlamına geldiğini, terim olarak da ifsadın zıddı olduğunu belirtmiştik. Bu sebeple ifsad kavramı ile zıt, ıslâh ile anlam birliği bulunan birçok kavram olmasına rağmen *hayır*,¹⁹⁰ *ihsan*,¹⁹¹ *felâh*,¹⁹² *ülfet*,¹⁹³ *tagyir*¹⁹⁴ gibi kavramları konumuz açısından yeterli görmekteyiz. Ayrıca ıslâh kavramı, adalet, birr, takva ve ma'ruf, kelimeleri ile yakın anlamlara sahiptir.¹⁹⁵

1.2.4. Zıt Anlamlıları

184 Yaşar Düzenli, *Kur'ân Işığında Evrensel Dengeler ve İnsan* (İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Yayınları, 2000), 61.

185 Merad, “Islâh”, 19/143.

186 Düzenli, *Kur'ân Işığında Evrensel Dengeler ve İnsan*, 61.

187 Merad, “Islâh”, 19/143.

188 el-Bakara 2/228; el-En'âm 6/48; el-Hucurât 49/9-10; Merad, “Islâh”, 19/143.

189 Abdurrahman b. Ebî Bekir Celâlüddin es-Suyûtî, *Mu'cemu mekalîdi'l-ulûm fi'l-hudûdi ve'r-rüsûm*, thk. Muhammed İbrahim, (Kahire: Mektebetü'l-Âdâb, 1424/2004), 209.

190 en-Nisâ 4/19.

191 el-En'âm 6/84.

192 el-A'lâ 87/14; eş-Şems 91/9.

193 el-Enfâl 8/63.

194 er-Ra'd 13/11; el-Enfâl 8/53.

195 Suphi Erdem, *Kur'ân Perspektifinden Fert ve Toplumun İfsâd ve Islâhı* (Mardin: Mardin Artuklu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2022), 21-23.

İslâh kavramının zıttı ile ilgili olarak, düzenin bozulması anlamında *şer*,¹⁹⁶ her türlü kötülük, zulüm, haddi aşma ve toplumu ifsâd eden durumlar anlamında *münker*,¹⁹⁷ nefsi korumayıp kendini günah kirleriyle bozma ve zarara uğrama anlamında *hüsran*,¹⁹⁸ ahlaki ve içtimaî ilişkileri bozma anlamında *bağzâ*¹⁹⁹ örnekleri verilebilir.

1.2.5. Kur'ân'da İslâh Kavramı

Kur'ân-ı Kerîm, doğru yola iletme,²⁰⁰ faydalı olan ile zararlı olanı gösterme,²⁰¹ kişileri ve toplumu ıslâh edip²⁰² hayra ulaştırmak için²⁰³ gönderilmiştir. Buna göre Allah ilk ıslâh edici olmaktadır. O'nun emirlerinin tebliğcisi olan peygamberler²⁰⁴ ve Allah'ın halifesi²⁰⁵ olan insan da bu görevleri nedeniyle ıslâh edicilerdir. Nitekim hem Peygamberin hem de insanın ıslâh etme görevi, Sâlih peygamberin kavmine ilettiği şu ilahi mesajda açık olarak ifade edilmiştir: “وَالِى تَمُودَ أَخَاهُمْ صَالِحًا قَالَ يَا قَوْمِ اعْبُدُوا اللَّهَ مَا لَكُمْ مِنْ إِلَهٍ غَيْرُهُ هُوَ أَنْشَأَكُمْ مِنَ الْأَرْضِ وَاسْتَعْمَرَكُمْ فِيهَا فَاسْتَغْفِرُوهُ ثُمَّ

*Semûd kavmine de kardeşleri Sâlih'i gönderdik. Dedi ki: Ey kavmim! Allah'a kulluk edin; sizin O'ndan başka tanrınız yoktur. O sizi yerden var etti ve size orayı mâmur hale getirme görevi verdi. O halde O'ndan mağfiret isteyin; sonra O'na tövbe edin. Şüphesiz rabbim yakındır, duaları kabul eder.”*²⁰⁶

İslâh kavramı ile Kur'ân'da amaçlanan gaye insanın ıslâhıdır. Bununla beraber Allah'ın, Peygamber'in ve insanların ıslâhı söz konusu edilmiştir. Allah'ın ıslâhı; insanları en güzel yaratıp onlara akıl ve fikir vermesi, doğru yolu göstermesi ve salih amellerini kabul etmesidir. Peygamberlerin ıslâhı; insanları şirk, küfür vb. kötülük ve zulümden menetmeleri, onların iman edip salih ameller işlemelerini sağlamalarıdır. İnsanların ıslâhı ise kendilerini şirk ve küfürden, günah ve kötülüklerden uzaklaştırıp tevbe etmeleri, iman edip salih amel işlemeleri ve

196 eş-Şûrâ 42/29-30.

197 Âl-i İmrân 4/104.

198 eş-Şems 9-10.

199 el-Mâide 5/91.

200 el-Bakara 2/2.

201 el-Furkân 25/1.

202 el-Enfâl 8/24; el-İsrâ 17/82; el-Hadîd 57/9.

203 en-Nahl 16/30.

204 el-Mâide 5/67, 97, 99.

205 el-Bakara 2/30.

206 Hûd 11/61.

insanların aralarını düzeltip barıştırmalarıdır.²⁰⁷ Dolayısıyla ıslâhın muhatabı fert ve toplumdur.

Topluman ıslâhını amaç edinen Kur'ân aynı zamanda ıslâha kimden başlanması gerektiğini de şu şekilde vurgulamıştır: “يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا عَلَيْكُمْ أَنْفُسَكُمْ لَا يَأْتِيهَا الَّذِينَ آمَنُوا مَنْ ضَلَّ إِذَا اهْتَدَيْتُمْ إِلَى اللَّهِ مَرْجِعُكُمْ جَمِيعًا فَيُنَبِّئُكُمْ بِمَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ Ey iman edenler! Siz kendinizi düzeltin. Siz doğru yolda olursanız, yoldan sapan kimse size zarar veremez. Hepinizin dönüşü Allah'adır. O zaman Allah, size yaptıklarınızı haber verecektir.”²⁰⁸ Nitekim bu âyetin tefsiri ile alakalı olarak son dönem tefsircilerinden olan Muhammed Ali es-Sâbûnî (ö. 1442/2021) şu ifadeleri kullanmıştır: “Kendinizi, isyanlara dalmaktan ve ısrarla günah işlemekten koruyun ve nefislerinizi ıslâhtan ayrılmayın. Siz hidâyete erince, insanlardan sapıklığa düşenlerin sapıklığı size zarar vermez”²⁰⁹ Dolayısıyla kişinin önce kendini yani nefsin ve bedenini her türlü olumsuzluklara karşı tezkiye etmesi, sonra da ıslâh edicilerden olması için elzemdir.

Kur'ân-ı Kerîm'in hayra ulaştırma hedefinin olması,²¹⁰ insanın da hırslı,²¹¹ cimri,²¹² nankör,²¹³ zayıf,²¹⁴ cahil²¹⁵ vb. olarak yaratılması, onun bu zaaflarının ıslâh edilmesi gerektirir. Biz de bu açıdan önemli olduğunu düşündüğümüz ve s-l-h kökünden türeyen ıslâh ile ilgili bazı âyetlerin örneklerini vereceğiz.

Öncelikle şunu ifade etmek gerekir ki, salah (صلح) kavramı, Kur'ân'da 26 farklı türeviyle 54 suredeki 170 âyette toplam 180 defa kullanılmıştır.²¹⁶ Bu âyetlerde açıkça ıslâh kelimesi geçmese de²¹⁷ ıslâh etme, düzeltme vb. manalarında farklı isim ve fiil kalıpları mevcuttur. Bunlardan أَصْلَحُوا (aslehu) beş defa,²¹⁸ أَصْلَحَ (asleha) yedi defa,²¹⁹ إِصْلَاحُ (islâhun) bir defa,²²⁰ تُصْلِحُوا (tuslihû) iki defa,²²¹ إِصْلَاحًا (islâhan) iki

207 İsmail Karagöz, *Kur'ân'ın Temel Kavramları 2* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2021), 67-68.

208 el-Mâide 5/105.

209 Muhammed Ali es-Sâbûnî, *Safvetü't-tefâsir*, (Kahire: Dârus-Sâbûnî, 1417/1996), 1/341.

210 el-Bakara 2/2.

211 el-Meâric 70/19.

212 el-Meâric 70/21.

213 el-Âdiyât 100/6-7.

214 en-Nisâ 4/28.

215 el-Ahzâb 33/72.

216 Abdülbâkî, “Slh”, 410-412; Ahmet Özdemir, *Kur'ân-ı Kerîm'de Slm ve Slh Köklerinin Semantik İncelemesi* (Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2013), 155.

217 Şuayip Özdemir, “Kur'ân'da Islâh Kavramına Eğitim Açısından Bir Yaklaşım”, *Diyanet İlmî Dergi* 39/2 (Nisan Mayıs Haziran 2003), 114.

218 el-Bakara 2/160; Al-i İmrân 3/89; en-Nisâ 4/146; en-Nahl 16/119; en-Nûr 24/5.

219 el-Bakara 2/182; el-Mâide 5/39 el-En'âm 6/48,54; el-A'râf 7/35; eş-Şûrâ 42/40; Muhammed 47/2.

220 el-Bakara 2/220.

Kur'ân'ı Kerîm'de ıslâh kavramı ayrıca kişiler arasındaki münasebetleri düzeltme anlamında da kullanılmıştır.²³⁴ Nitekim bir âyette “وَلَا تَجْعَلُوا اللَّهَ عُرْضَةً لِإِيمَانِكُمْ”/İyilik etmemek, takvaya sarılmamak, insanlar arasını ıslâh etmemek yolundaki yeminlerinize Allah'ı siper yapmayın. Allah, hakkıyla işitendir, hakkıyla bilendir.”²³⁵ denilmiş, وَتُصْلِحُوا بَيْنَ النَّاسِ ifadesi ile de insanlar arası ilişkileri düzeltme vurgulanmıştır. Bu âyet ile ilgili Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır (ö. 1942) herhangi bir hayrı yapmamaya Allah adına yemin etmenin ve yemini yerine getirmek isteyen, insanların arasını ıslâh etme gibi bir hayra mani olacağından, yemini bozarak ıslâh işine devam edilmesini gerektiğini belirtmiştir. Bahsettiği hususa delil olarak da “مَنْ خَلَفَ عَلَى يَمِينٍ، فَرَأَى غَيْرَهَا خَيْرًا مِنْهَا،”/Bir kimse bir şeye yemin eder de sonra gayrısını daha hayırlı görürse o hayırlı şeyi yapsın ve yeminine keffâret versin”²³⁶ hadisini delil olarak vermiştir.²³⁷

1.3. TOPLUM KAVRAMI

1.3.1. Lügat Anlamı

Sözlükte, “aynı toprak parçası üzerinde bir arada yaşayan ve temel çıkarlarını sağlamak için iş birliği yapan insanların tümü, cemiyet”²³⁸ olarak tarif edilmiş ve cemiyet ile ortak anlamda kullanılmış²³⁹ olan toplum, Osmanlıca-Türkçe sözlükte de benzer ifadeler ile dile getirilmiştir.²⁴⁰

Dini literatürde toplum kavramının tanımıyla paralellik gösteren "ümme" kelimesi de içerisinde “Kendilerine peygamber gönderilmiş topluluk, kavim, her kabilede bir grup insan, her canlı cinsi ve kendisine uyulan önder”²⁴¹ gibi anlamlara gelmekte ve yakın anlam taşımaktadır.

(أ-م-م) kalıbından türeyen (الْأُمَّة) kelimesinin farklı manalar ihtiva ettiğini aktaran Râgıb el-İsfahânî, bu manalardan birinin de topluluk anlamında kullanıldığını ifade etmiş ve buna delil olarak da “لَيْسُوا سَوَاءً مِنْ أَهْلِ الْكِتَابِ أُمَّةٌ”

234 Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'ân Dili*, (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2021), 1/848.

235 el-Bakara 2/224.

236 Ebü'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc Müslim, *Sahîhü Müslim*, nşr. Muhammed Fuâd Abdülbâkî (Kahire: Matbaatu İsâ el-Bâbî el-Halebî ve Şürekâuhû, 1374/1955), “Eymân”, 16.

237 Elmalılı, *Hak Dini Kur'ân Dili*, 1/848.

238 Akalın vd., “Toplum”, 2369.

239 Akalın vd., “Cemiyet”, 451.

240 Kanar, “Cem'iyet”, 384.

241 İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, “Emm”, 12/23-28.

قَائِمَةٌ/Onların (Kitap ehlinin) hepsi bir değildir. Ehli kitaptan istikamet sahibi bir ümmet vardır ki...”²⁴² âyetini vermiştir.²⁴³

Toplum anlamında kullanılan ve sözlükte bu şekilde ifade edilen bir başka kavram da kavm (القوم) kelimesidir.²⁴⁴ Kavm, erkek ve kadınlardan oluşan topluluk olarak tarif edilmiştir.²⁴⁵

1.3.2. Terim Anlamı

Terim olarak sosyolojinin alanına giren toplumun, lügat anlamına benzer bir tanımı yapılmıştır. Buna göre toplum, “genel olarak, ortak bir kültürü paylaşan, belli bir toprak parçasında yerleşik ve kendilerini birleşik ve özgün bir varlık olarak gören insanlardan oluşan bir grup” olarak tanımlanmıştır.²⁴⁶ Dikkat edilecek olursa lügat ve terim olarak tanımlarda ortak ifadeler yer almaktadır. Örneğin Türkçe sözlükte olduğu gibi Arapça lügatte de toplumun mekân olarak birliğinin gerekliliği toplumun şu tanımında yer almaktadır: “İnsanların cemaat (toplu) olarak bir mekân üzerinde toplanmasıdır”²⁴⁷

Ayrıca bu noktada lügat olarak aynı kökten türeyen cemaat ile cemiyet (toplum) arasındaki ayrımı dikkate almak gerekir. Cemaatte herkes birbirinden sorumludur ve nemelazımcılık yoktur. Zekât, vakıflar ve başka yollarla zenginin fakirle ilgisi kurulur. Cemiyette ise her koyun kendi bacağından asılır. Kimse kimseden sorumlu tutulmaz.²⁴⁸ Buna göre cemaat, cemiyetten daha değerlidir.

1.3.3. Eş Anlamlıları

Toplum kavramının lügat tanımında yer alan cemiyet, terim tanımında yer alan grup ifadelerinden birden fazla insanın oluşturduğu kalabalığı rahatlıkla anlayabiliriz. Be sebeple Kur’ân’da insan çokluğunu ifade eden Hucurât Suresi 13. âyette ifade edilen شُعُوبًا (milletler) ve وَقَبَائِلَ (kabileler) bir toplumu ifade etmesi bakımından önemli ve birbirine yakın anlamlı iki kelimedir. Kabile terimi ayrıca

242 Âl-i İmrân 3/113.

243 İsfahânî, *Müfredât*, 23.

244 İsfahânî, *Müfredât*, 416.

245 Mecdüddîn Muhammed b. Ya’kûb el-Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsu’l-Muhît*, thk. Mektebetu tahkîki’t-turâs fî müesseseti’r-risâle, (Beyrût: Muessesetu’r-Risâle, 1426/2005), 1152.

246 Gordon Marshall, *Sosyoloji Sözlüğü*, çev. Osman Akınhay-Derya Kömürcü (Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları, 1999), “Toplum”, 722.

247 İbrahim Mustafa, Ahmed Zeyyat, Hâmid Abdülkadir, Muhammed en-Neccâr, *el-Mucemul-vasît*, (Kahire: Dârud-dave), 1/136.

248 Şaban Ali Düzgün, *Din Birey ve Toplum* (Ankara: Akçay Yayınları, 2013), 89.

Türkçe’de hacmine göre il (el), budun, ulus, taife, boy, aşiret, urug, cemaat, oymak ve oba kelimeleriyle ifade edilmektedir.²⁴⁹

Dini literatürde veya Kur’ân’da topluluk ifade eden kavramların oldukça fazla olduğunu özellikle vurgulamak isteriz. Bu bağlamda Ejder Okumuş, Kur’ân’da toplum anlamı taşıyan tek bir kelimedenden bahsedilmediğini, bunun yerine toplumu ve sosyal grubu ifade eden bir takım kavramlardan bahsedildiğini, işbu çerçevede yukarıda iki kavram dışında kavm, ehl, aşiret, ümmet, nefer, ehl-i kitâb, şirzime, fie, şia, raht, sube, kabîl, taîfe, hizb, fevc, haşr, zürriyet, fasile, kebkebe, kıt’a, âl, beşer, ma’şer, hulefâ, aşîr, ni’sâ, karye, karn, ashab, nâs, fırka, ferîk, medine, sülte, fie, zümre, usbe, mü’min, kâfir, müşrik, münafık, fasık, mustazaf, müstekbir, mele’, müfret gibi kavramları kitabında zikretmektedir.²⁵⁰

1.3.4. Zıt Anlamlıları

Toplum kavramını yukarıda tanımlarken birden fazla olan kalabalık anlamına geldiğini dile getirmiştik. Buradan hareketle toplumu oluşturan en küçük varlık olan birey veya ferdin çokluk bakımından toplum kavramının zıddı olduğunu ifade edebiliriz. Her ne kadar bir açıdan toplum ve fert (birey) zıt gibi görünseler de birbirinin olmazsa olmazı ve tamamlayıcısıdır. Nitekim birey tarif edilirken, “Toplumlari oluşturan ve düşünsel, duygusal, iradeyle ilgili nitelikleri toplum içinde belirlenen insanların her biri, fert.” olarak tanımlanmış²⁵¹ ve toplumu oluşturduğu dile getirilmiştir.

İslam’da “*Fert*” toplumun bir organıdır. Fertle toplum arasında hiçbir ayrım yoktur. Ferdin temayülleri ile toplumun temayülleri arasında denge vardır. Ayrıca ferdin yararları ile toplumun yararları arasında da denge vardır.²⁵²

Ferd ve toplumun birbiriyle olan ilişkisini İbn Haldun “İnsan nevi için içtima ve toplu olarak yaşamak zaruridir”²⁵³ sözleriyle ifade etmiştir.

Toplum ve fert kavramlarının zıt olma durumunu ifade ettikten sonra Kur’ân’da fert anlamını ifade eden kavramları da zikretmek gerekir.

249 Casim Avcı-Recep Şentürk, “Kabîle”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 24/32.

250 Ejder Okumuş, *Kur’ân’da Toplumsal Çöküş* (İstanbul: İnsan Yayınları, 2002), 61-62.

251 Akalın vd., “Birey”, 354-355.

252 Vehbe Zuhayli, *Fert ve Topluma Kur’ân’ın Mesajı*, çev. Halil İbrahim Kutlay (İstanbul: Risale Basın-Yayın, 1995), 129.

253 İbn Haldun, *Mukaddime*, haz. Süleyman Uludağ (İstanbul: Dergâh Yayınları, 1982), 273.

Kur'ân'da fert kavramını ve bireyselliği ifade eden فُرَادَى (furâdâ),²⁵⁴ فَرْدًا (ferden)²⁵⁵ ve اِمْرِي (imriin)²⁵⁶ kelimelerinin yer aldığını söyleyebiliriz.

1.3.5. Kur'ân'da Toplum Kavramı

Kur'ân, bireylerin ve toplumların ıslâhına yönelik emir ve yasakların bulunduğu²⁵⁷ bir kitaptır. Bireylerin ıslâhı toplumların ıslâhı demek olduğu gibi, toplumların ıslâhı da bireylerin ıslâhı anlamına gelecektir. Topluma zarar veren bir şey bireye de zarar vereceğine göre, bireye konulmuş bir yasak aslında toplum menfaati adına yapılmış bir gerekliliktir. Birey ve toplum arasındaki bu bağ şu şekilde dile getirilmiştir: “toplum ve bireyin hayatları el ele sürer ve toplum bireyden, birey de toplumdan bağımsız olarak ele alınamaz.”²⁵⁸

Kur'ân'da toplum, topluluk, cemaat vb. sosyal gruplamalar, farklı özellikler dikkate alınarak yapılagelmiştir. Örneğin “tabii veya kan bağı eksenli gruplar”, “dini-siyasi ve askeri gruplar”²⁵⁹ yapılmış genel bir gruplamadır. Kur'ân, kan bağı üzerinden sosyal grupları ifade etmesinin yanında nicelik bakımından yani sayılar üzerinden de bir gruplandırma yapmıştır denilebilir. Ayrıca inanç (din), değer (soyut-manevi) ve amaçlar üzerinden gruplandırmaya gitmesinin yanında Kur'ân, kendisine inanan insan gruplarını, yine kendilerinde ortaya çıkan tavır ve tutum üzerinden de gruplara ayırmıştır.²⁶⁰ Verilen örnekler arttırılabilir elbette. Ancak konumuzun ana hususu bu olmadığından rastgele seçeceğimiz birkaç âyete göz gezdirmenin ve kavramların farklı manaları içerisinde toplum ilintili olanı örnek olarak vermenin yeterli olacağı kanaatindeyiz.

Kur'ân'da şehirde yaşayan toplumu ifade eden ashab (أَصْحَاب) ifadesi şu şekilde yer almıştır: “أَلَمْ يَأْتِهِمْ نَبَأُ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ قَوْمِ نُوحٍ وَعَادٍ وَثَمُودَ وَقَوْمِ إِبْرَاهِيمَ وَأَصْحَابِ مَدْيَنَ / Onlara kendilerinden öncekilerin; Nûh, Âd ve Semûd kavimlerinin; İbrahim'in kavminin; Medyen halkının ve yerle bir olan şehirlerin haberleri ulaşmadı mı? Peygamberleri onlara apaçık

254 el-En'âm 6/94; Sebe' 34/46.

255 Meryem 19/80, 95; el-Enbiyâ 21/89.

256 en-Nûr 24/11; et-Tûr 52/21; el-Meâric 70/38; el-Müddessir 74/52.

257 el-Enfâl 8/24; el-İsrâ 17/82; el-Hadîd 57/9.

258 Okumuş, *Kur'ân'da Toplumsal Çöküş*, 20.

259 Orhan Atalay, “Kur'ân'da Sosyal Grup İfade eden Kavramlar”, *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 0/16 (Aralık 2001), 197; İsa Abidoğlu, *Kur'ân'da Toplumsal Farklılık* (Eskişehir: Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2015), 104.

260 Abidoğlu, *Kur'ân'da Toplumsal Farklılık*, 106.

mucizeler getirmişti. (Ama inanmadılar, Allah da onları cezalandırdı.) Demek ki Allah onlara zulmediyor değildi, ama onlar kendilerine zulmediyorlardı.”²⁶¹ Burada dikkat çekici olan husus ashab kavramının kavimlerin oturdukları yerin adıyla anılıyor olmasıdır.²⁶²

Kur’ân’da toplumu (islâm toplumu) ifade etmek üzere en belirgin olarak ümmet kavramı kullanılmıştır. Kur’ân’da tekil ve çoğul olarak altmış dört defa geçen “ümmet” kelimesi daha çok toplum/cemaat anlamında kullanılmıştır. Cemaat olma canlılara özgü bir özelliktir. Bu itibarla hem insanlara hem de diğer canlılara “ümmet” denilmiştir.²⁶³

Farklı toplulukları anlatma adına ümmet (الأمّة) kavramına şu âyette değinilmiştir: “وَمَا مِنْ دَابَّةٍ فِي الْأَرْضِ وَلَا طَائِرٍ يَطِيرُ بِجَنَاحَيْهِ إِلَّا أُمٌّ أَمْثَلُكُمْ مَا فَرَطْنَا فِي الْكِتَابِ مِنْ شَيْءٍ ثُمَّ إِلَىٰ رَبِّهِمْ يُحْشَرُونَ/Yeryüzünde gezen her türlü canlı ve (gökte) iki kanadıyla uçan her tür kuş, sizin gibi birer topluluktan başka bir şey değildir. Biz Kitap’ta hiçbir şeyi eksik bırakmadık. Sonunda hepsi Rablerinin huzuruna toplanıp getirilecekler”²⁶⁴ Bu âyette yer alan ümmet ifadesi, insanlarla beraber bazı canlıların da ümmet (toplum) olduğu ve insanlar gibi imtihana tabi olacakları şeklinde tefsir edilmiştir.²⁶⁵ Bununla birlikte Kurtubî (ö. 671/1273) de ez-Zeccâc’dan (ö. 311/923) aktardığı rivâyete dayanarak ümmet kavramı hakkında benzer ifadeler kullanılmış, diğer canlıların da yaratılma, ölüm, rızık vb. hususlarda insanlar gibi birer ümmet (toplum) olduklarını²⁶⁶ dile getirmiştir.

Kur’ân’da ilk kez Hz. Nûh’un peygamber olarak gönderilmesi anlatılırken kavm (القوم) kavramı kullanılmış ve şöyle denilmiştir: “وَلَقَدْ أَرْسَلْنَا نُوحًا إِلَىٰ قَوْمِهِ إِنِّي لَكُمْ نَذِيرٌ مُّبِينٌ/Andolsun, biz Nûh’u kavmine peygamber olarak gönderdik. Onlara şöyle dedi: Ben sizin için apaçık bir uyarıcıyım.”²⁶⁷

Kavm ifadesi ile ilgili en dikkat çekici husus ise Hucurât Suresi 11. âyeti hariç, Kur’ân’ın tamamında, erkek ve kadınları kapsayacak şekilde insanların oluşturduğu toplum anlamında kullanılmış olmasıdır.²⁶⁸

261 et-Tevbe 9/70.

262 Okumuş, *Kur’ân’da Toplumsal Çöküş*, 65.

263 Karaman vd., “Ümmet”, 671.

264 el-En‘âm 6/38.

265 Mâturîdî, *Te‘vilâtü Ehli’s-Sünne*, 4/79.

266 Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr b. Ferh el-Kurtubî, *el-Câmi‘ li-ahkâmi’l-Kur’ân*, thk. Ahmet el-Berdûnî-İbrâhim Ettafeyyîş (Kahire: Dâru’l-Kutubi’l-Misriyye, 1384/1964), 6/420.

267 Hûd 11/25.

268 Okumuş, *Kur’ân’da Toplumsal Çöküş*, 62.

1.3. FERT ve TOPLUMU SUÇA İTEN UNSURLAR

Toplumsal bir varlık olan insanın olumlu ve olumsuz davranışları, doğal olarak içinde bulunduğu topluma sirâyet eder. Bu durum insanın toplum tanımının olmazsa olmazı olarak ifade edilebileceği gibi toplumun ana unsuru ve toplum-insan arasındaki münasebetini de ortaya koyar.

Yaratıcı varlık olan Allah, insanı var ederken ona en güzel ve en üstün nitelikleri²⁶⁹ vermiş olduğu gibi onda bazı zaaflar²⁷⁰ da yaratmıştır. Kur'ân'da meleklerle ilgili olarak itaatkâr ve günah işlemekten beri olmaları²⁷¹ anlatılırken, insanın zaaflarının olduğunun zikredilmesi²⁷² dikkate değer bir husustur.

İlk insan Hz. Âdem'in ilk iki oğlu arasında vuku bulan hadise ile suç gerçeği Kur'ân âyetleri arasında zikredildiği gibi²⁷³ insanın günah işlemeye ve suça meyilli olarak yaratılması Hz. Peygamber tarafından da dile getirilmiştir.²⁷⁴

İnsanın yapısının toplumun da yapısını etkilemesi nedeniyle, insanı suça iten nedenlerin bilinmesi elzemdir. Kanaatimizce Kur'ân'da örnek olarak zina ile ilgili âyette “Zina etmeyin” yerine, “Zinaya yaklaşmayın”²⁷⁵ denmesi sadece zina fiilinin değil zina suçuna yol açacak nedenlere de dikkatimizin çekilmesine yönelik olduğu söylenebilir.

Toplumdaki kişilerin suç işlemelerini genel olarak iki yönlü değerlendirebiliriz. Bunlardan ilki kişinin kendi yapısından kaynaklı, diğeri de çevresel veya dış etkenlerle alakalıdır. Bu konu ile ilgili cezaevinde yapılmış olan bir anket çalışmasında, “Sizce, insanları suç işlemeye sevk eden en önemli nedenler nelerdir?” sorusuna hükümlü/tutuklular sırasıyla, ekonomik sebepler, bir anlık öfke/bir anlık gaflet, alkol/uyuşturucu madde bağımlılığı, eğitimsizlik/cehalet, nefis ve şeytan, ailevi durumdaki olumsuzluklar, çevresel faktörler/toplum, ümitsizlik/hayattan beklentisi olmama, dinî duygunun olmaması veya eksik olması, adaletin olmadığına dair inanç, korku/çaresizlik, caydırıcılık olmaması şeklinde

269 el-İsrâ 17/70.

270 el-Meâric 70/19, 21; el-Âdiyât 100/6-7; en-Nisâ 4/28; el-Ahzâb 33/72.

271 en-Nahl 16/50.

272 el-Meâric 70/19, 21; el-Âdiyât 100/6-7; en-Nisâ 4/28; el-Ahzâb 33/72.

273 el-Mâide 5/27-31.

274 Müslim, “Tevbe”, 11; Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, thk. Şuayb el-Arnaût vd., (Beyrût: Müessesetü'r-Risâle, 1421/2001), 13/445 (No. 8082).

275 el-İsrâ 17/32.

cevap vermişlerdir.²⁷⁶ Verilen bu cevapların dini bir karşılığı olduğu gibi zikredilen cevaplar farklı kategoriler yönüyle değerlendirilebilir. Biz, insanı suça iten sebepleri şu şekilde gruplandırmayı uygun bulduk:

- a) **Ekonomik Faktörler:** Fakirlik, cimrilik, hırs.
- b) **Bireysel Faktörler:** Gaflet, anlık öfke, nefis vb.
- c) **Toplumsal Faktörler:** Çevre, eğitimsizlik (cehalet).
- d) **Dini Bilgi Eksikliği:** Dinin emir ve yasaklarından habersiz olmak.

1.4. FERT ve TOPLUMU ISLÂH EDİCİ TEDBİRLER

İnsan, özü itibariyle suç işlemeye yatkın olduğu gibi suç ve günahattan uzak yaşamaya da elverişli yaratılmıştır.²⁷⁷ Sorumluluk ve sonuç insana aittir.²⁷⁸ İnsan bu hususta başıboş olarak da bırakılmamıştır.²⁷⁹

Kur’ân, toplumsal yapı içerisinde fertleri bütünüyle iradesiz varlıklar olarak görmemekte, bilakis topluma karşı bireye öncelik tanımaktadır. Toplum, bireyi çok değişik şekillerde etkileyen ve sınırlayan bir gerçeklik olmakla birlikte, münferit insanlar aracılığıyla da yönlendirilebilmektedir. Zira insanlar için kendi iradelerinin payı olmaksızın içine doğdukları çevre gerçeğinden önce nitelikli bir fitrat gerçeği vardır. Kur’ân çevre faktörünü belirleyici özelliklerinin varlığına rağmen, “fitrat gerçeğine” dönmeyi başarabilen insanların tarihsel örneklerini vermektedir. Kur’ân’da birey olarak insan içinde yaşadığı toplumun kaderini belirlemede Allah’ın mutlak otoritesinden bağımsız olmaksızın, güç sahibi kılınmış ve tarih adeta onun eline teslim edilmiştir.²⁸⁰ Nitekim halifelik sıfatı buna delalet eder.

Kişi toplumsal bir yapı içerisinde suç karşısında toplumdan bağımsız olarak karşılık bulacağı gibi toplumla beraber de sonuçlara katlanabilir. Çünkü toplum söz konusu suç eyleminin gerçekleştirilmesine göz yummakta, engellemek için çaba göstermemekte, ya da desteklemektedir. Dolayısıyla da bu tutumun bir ürünü olarak bireysel eylemlerin sonucuna katlanmak zorunda kalmaktadır.²⁸¹ Eğer toplumsal irade, suçun oluşmasına zemin hazırlıyorsa, aynı zamanda bu durumu destekliyor anlamına da gelecektir. Zaten bireyin onaylaması ve karar vermesi gerçekte,

276 Orhan Parlak -Metin Kartal, “İnsanı Suça İten Sebepler ve Kur’ân’a Göre Çözüm Yolları”, *Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 9/28/4 (2016), 154.

277 eş-Şems 91/7-9.

278 el-Mülk 67/2.

279 el-Kıyâmet 75/36.

280 Celaleddin Çelik, *Kur’ân’da Toplumsal Değişim* (İstanbul: İnsan Yayınları, 1996), 66.

281 en-Neml 27/51.

toplumsal iradenin ya da toplumsal kabullerin bir parçası olmaktadır. Burada bireysel eylemin toplumsal iradede kolay kolay ayrı düşünülmemeyeceği dikkat çekici bir biçimde belirginleşirken, bireysel suçlar toplumsal suçların bir prototipi olarak meydana çıkabilmektedir.²⁸²

Yukarıda bahsettiğimiz insan-toplum etkileşimi olarak Allah “لَهُ مُعَقَّبَاتٌ مِنْ بَيْنِ يَدَيْهِ وَمِنْ خَلْفِهِ يَحْفَظُونَهُ مِنْ أَمْرِ اللَّهِ إِنَّ اللَّهَ لَا يُغَيِّرُ مَا بِقَوْمٍ حَتَّى يُغَيِّرُوا مَا بِأَنْفُسِهِمْ وَإِذَا أَرَادَ اللَّهُ بِقَوْمٍ سُوءًا فَلَا مَدْرَ لَهُ وَمَنْ خَلَفَهُ يَحْفَظُونَهُ مِنْ أَمْرِ اللَّهِ إِنَّ اللَّهَ لَا يُغَيِّرُ مَا بِقَوْمٍ حَتَّى يُغَيِّرُوا مَا بِأَنْفُسِهِمْ وَمَا لَهُمْ مِنْ دُونِهِ مِنْ وَالٍ/Kişinin önünde ve arkasında Allah’ın emriyle onu kayıt ve koruma altına alan takipçiler vardır. Bir toplum kendisindekini değiştirmedikçe Allah onlarda bulunanı değiştirmez. Allah herhangi bir toplumun başına bir kötülük gelmesini diledi mi, artık onun geri çevrilmesi mümkün değildir. Onların Allah’tan başka yardımcıları da bulunmaz.”²⁸³ buyurarak insanın ıslâhının, toplumun ıslâhıyla ilişkili olduğuna ve toplum ıslâh olunca da “ذَلِكَ بِأَنَّ اللَّهَ لَمْ يَكُ مُغَيِّرًا نِعْمَةً أَنْعَمَهَا عَلَى قَوْمٍ حَتَّى يُغَيِّرُوا مَا بِأَنْفُسِهِمْ وَأَنَّ اللَّهَ سَمِيعٌ عَلِيمٌ/Bunun sebebi şudur: Bir toplum kendilerinde bulunan (iyi davranışlar)ı değiştirmedikçe, Allah onlara verdiği bir nimeti değiştirmez ve şüphesiz Allah hakkıyla işitendir, hakkıyla bilendir.”²⁸⁴ ilahi buyruğuyla toplumların ahlâkı ile ilahi nimetler arasındaki bağ açıkça ortaya konmuştur.

Kur’ân’da bazı âyetlerde²⁸⁵ toplumsal bir yasadan söz edilmekte olup insanın bu yasalara uygun davranarak dikkatli olması istenmektedir. Bu yüzden insan bu konuda başıboş bırakılmamış ve peygamberlerin sunduğu ilahi mesajla desteklenmiştir. Yaratıcı’nın helak etmek istemesi hiçbir neden olmaksızın bir toplumu yok etmek istemesi anlamına gelmez. Bu bir toplumun olumsuz eylemleriyle bunu hak ettiğini gösteren bir ifadedir. Yoksa buradaki emir, zorlama değil kanuniyeti ifade eder. Aynı anlam âyetle şöyle ifade edilmektedir: “Allah bir kavim için kötülük diledi mi artık onun önüne geçilmez ve o kavim için Allah’tan başka hiçbir himayeci yoktur.”²⁸⁶ İnsanın fitratı bozulunca seçme hürriyeti ve gücünü artık daha fazla elinde tutamaz. İnsanın bu hale gelişi ise sadece kendi yaptıklarının bir sonucudur, yoksa işin başında ona Allah bunu yazmamıştır.²⁸⁷ Dolayısıyla insan

282 Çelik, *Kur’ân’da Toplumsal Değişim*, 69-70.

283 er-Ra’d 13/11.

284 el-Enfâl 8/53.

285 el-En’âm 6/34; Yûnus 10/19; Hûd 11/110; Tâhâ 20/129; el-Mû’minûn 23/27; Fussilet 41/45; eş-Şûrâ 42/14.

286 er-Ra’d 13/11; el-Enfâl 8/53.

287 Mücteba Altındaş, “Kur’ân’da Toplumsal Değişim İlkeleri Üzerine Bir Deneme”, *Toplum Bilimleri Dergisi* 7/13 (2013), 303.

kendi fitratını bozmayacak, temiz fitratından uzaklaştıysa durumunu düzeltecek ve böylece toplum her türlü şerden uzak kalacaktır.

Sonuç olarak şunu ifade edelim ki, kişilerin veya toplumların işledikleri suçlar her ne olursa olsun tedbiri ve ıslâhı mümkündür ki Kur'ân'ın geliş amacı da budur. Kur'ân bunu verilen ve uygulanması istenen emir ve yasaklarla, geçmiş milletlerin kıssalarıyla, açıkça ortaya koymuştur. Kur'ân'ın bu emirlerine bakıldığı zaman bireylerin kalbî olarak iman etmelerinin yanı sıra, toplumun huzurunu ve toplumsal bütünleşmeyi sağlayacak emirlerin de yerine getirilmesinin çok önem arz ettiğini görmekteyiz.²⁸⁸ Bu yüzden Kur'ân ısrarla öncekilerin göz ardı ettiği yasalara bakılması ve yanlışların düzeltilmesi (ıslâh edilmesi) gerektiği üzerinde durur. Toplumlar bu yasaların temel planı üzerinde yükselmekte ve çökmektedirler. İnsana düşen ise bu yasalara uygun davranmaktır.²⁸⁹

Kur'ân'ın yasalarına uymayan kişilerin suçları ile alakalı olarak da ceza tedbirleri devreye girmektedir. Suç işleme sebeplerinin çeşitli tedbirlerle ortadan kaldırılması ile suçların işlenmesi önlenebilir. Ancak bu tedbirlerin suçları tamamen ortadan kaldırdığı iddia olunamaz. Cezaların önemi burada ortaya çıkmaktadır. Çünkü bu tedbirler uygulandıktan sonra, suç işleyen kimseleri ıslâh etmek ancak cezaların uygulanması ile mümkün olabilecektir.²⁹⁰

1.5. SUÇ-GÜNAH İLİŞKİSİ

Kur'ân, olumlu ve olumsuz davranış özellikleriyle insanı anlatırken mümin, münafık, müşrik, kâfir ve zalim gibi kavramları kullanır. Kur'ân'da bu kavramların yanında, insanı ahlâki olumsuz davranışları ile anlatan bir başka ifade daha vardır ki, o da suçlu (mücrim) kavramıdır. Kur'ân'daki suçlu kavramının, olumsuz davranış özelliklerini sergileyenler için genel bir kavram olarak kullanıldığını söylemek mümkündür.²⁹¹ Dolayısıyla kanaatimizce suç hususuna Müslüman kimse açısından bakacak olursak; olumsuz ahlaki davranış sergileyen kimseyi, suçlu ve günah işlemiş kimse olarak değerlendirebiliriz. Sözgelimi herhangi birine küfreden kimse belki hukuki açıdan suç işlemese de Allah nezdinde olumsuz davranışı nedeniyle suç ve

288 Mustafa Sarmış, “Kur'ân'da Toplumsal Çatışma”, *Mütefekkir Dergisi* 1/2 (2014), 140.

289 Altındaş, “Kur'ân'da Toplumsal Değişim İlkeleri Üzerine Bir Deneme”, 305.

290 Hafize Kontbay, *İslam Hukukunda Cezalarda Gözetilen Amaçlar Işığında Suçla Mücadele ve Suçluların Islâhı* (Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2007), 47.

291 Ali Rıza Aydın, “Kur'ân'da Suçluların Davranış Özellikleri -Ahlâk Psikolojisi Açısından Bir Yaklaşım-”, *İslâmî Araştırmalar Dergisi* 15/3 (2002), 385.

günah işlemiş olacaktır. Bu konuda Abdurrahman Mâlikî, kitabında şu görüşlere yer vermiştir: "Suç, kötü bir fiildir. Kötü fiil ise, şeriatın "kötü" olarak belirlediği davranışlardır. Bu nedenle şeriat tarafından "kötü fiil" olarak tanımlanmayan bir davranış "suç" sayılmaz. Şer'î nasslar tarafından kötü fiil olarak tanımlandığı zaman ancak suç sayılır. Burada "kötü fiilin" derecesine, yani suçun büyüklüğüne ya da küçüklüğüne bakılmaz. Şeriat kötü fiili günah saymış ve işleyenin cezalandırılmasına hükmetmiştir. Dolayısıyla İslam hukukunda "Günah" ile "suç" aynı anlama gelmektedir."²⁹²

Şunu da belirtelim ki; hukuk içinde kalarak yaşamını sürdürmek isteyenlerin, İslam'la paralel bir istekte bulunduklarını, konuyu farklı seslendirmenin amaç birliğini zedelediğini, İslam'ın "İnanç", "İbadet", "Ahlak" ve bütün hukuk kurallarında tek istek ve dileğinin, kişiyi "hiç kimseye maddi ve manevi herhangi bir zarar vermeden" hukuk içinde tutarak onu Hakk'a karşı bir sıkıntıya düşürmemek olduğunu İslam'ın her olaya karşı takındığı tavırla anlamak mümkündür. İslam'ın bütün hükümlerinde hâkim olan unsur "yararı sağlamak zararı savmaktır." Müslüman her zaman ve her yerde genel hukuk ilkeleriyle beraber yaşar. Belki de derinlemesine anlamadığı "helal" ve "haram", yani yasak olan fiillerle yasak olmayan fiillerin onu bu yaşama çağırdığının farkında değildir. Müslümanın ruhunda gâyet basit bir şekilde yerleştirilmiş bu kavramlar, onu hukuk içinde kalmanın ve hukuku çiğnememenin gerekliliğini yaşamına sindirmiştir. Bütün duygu, düşünce ve eylemlerini gözetip gören Allah'a olan derin imanı, haksız fiillerin ve güzel işlerin sergilendiği ahiret (ölüm sonrası yaşama) inancı, Müslümanı fiillerini çok sıkıca denetlemeye her iyi ve doğru olanı yapıp yanında yer almaya, her kötünden (suçtan) uzak kalmaya ve hatta onu insanlık ailesinden uzaklaştırma yolunda büyük mücadele vermeye götürür. Verdiği bu mücadele aslında bir hukuk mücadelesidir.²⁹³ Müslüman yasak olan ve içerisinde Allah'ın razı olmadığı herhangi bir söz veya eyleme bu pencereden bakarak suç-günah kavramları arasında fark görmez.

Öte yandan fıkıhta fiilin dünyevî boyutunun suç, uhrevî boyutunun günah diye nitelendiği, dolayısıyla çoğu zaman suç kavramının günah, haram ve mâsiyet kavramlarıyla kesiştiği görülür.²⁹⁴ Bu sebeple, yapılan eylemin cezasının veya herhangi bir karşılığının olup olmaması açısından suç-günah ayrımının yapılması

292 Abdurrahman Mâlikî, *İslam Hukukunda Ceza* (İstanbul: Köklü Değişim Yayınları, 2002), 9-10.

293 Osman Şekerci, "İslâm'da Suçları Önlemenin İlk Tedbirleri", *Kur'an Mesajı: İlmî Araştırmalar Dergisi* 1/8 (1998), 72.

294 Boynukalın, "Suç", 37/454.

beşerî anlamda mümkündür. Allah'ın bu dünyada işlenilen günah veya suçun cezasını belirtmemesi, yapılan eylemin suç olmaması anlamına gelmeyeceği gibi, ahirette de cezasını vermeyeceği anlamına gelmemektedir. Bu sebeptendir ki suçun tanımı benimsenen felsefî görüşe ya da suçun genel unsurları teorisi bakımından varılan neticeye göre değişik şekillerde yapılmıştır.²⁹⁵

295 Boynukalın, “Suç”, 37/454.

İKİNCİ BÖLÜM

KUR'ÂN'IN ISLÂHA YÖNELDİĞİ FERDÎ VE TOPLUMSAL SUÇLAR

2.1. İLK SUÇ/GÜNAH

Hız. Âdem yeryüzünün ilk insanı²⁹⁶ ve ilk peygamberidir.²⁹⁷ Kur'ân-ı Kerîm'e göre Âdem ve İsa peygamberlerin yaratılışı dikkat çekici bir husustur. Ancak biz konumuz sınırları açısından Hız. Âdem'in yaratılışına, neyden yaratıldığına, şeytanın secde etmemesine ve bulunduğı yerin cennet olup olmamasına bakmaktan ziyade, ilk insan ve ilk peygamberin işlediğı suça dikkat çekeceğiz.

Kur'ân-ı Kerîm'de Hız. Âdem'in işlediğı suçtan ötürü cennetten çıkarılma hadisesi farklı âyetlerde yer almakta²⁹⁸ ve şu şekilde ifade edilmektedir: “فَقُلْنَا يَا آدَمُ إِنَّ هَذَا عَدُوٌّ لَكَ وَلِزَوْجِكَ فَلَا يُخْرِجَنَّكَ مِنَ الْجَنَّةِ فَتَشْقَى (İblis), sen ve eşin için bir düşmandır. Sakın sizi cennetten çıkarmasın; sonra mutsuz olursun.”²⁹⁹ /İn Şüphesiz senin için orada aç kalmak, çıplak kalmak yoktur.”³⁰⁰ /Orada ne susuzluk çekersin ne de güneş altında kalırsın.”³⁰¹ /Nihâyet şeytan ona vesvese verip şöyle dedi: “Ey Âdem! Sana ebedilik ağacını ve yok olmayan bir saltanatı göstereyim mi?”³⁰² فَكَلَا مِنْهَا فَبَدَتْ لَهُمَا سَوْآتُهُمَا وَطَفِقَا يَخْصِفَانِ عَلَيْهِمَا مِنْ بUNUN üzerine onlar (Âdem ve eşi Havva) o ağacın meyvesinden yediler. Bu sebeple ayıp yerleri kendilerine göründü ve cennet yaprağından üzerlerine örtmeye başladılar. Âdem, Rabbine isyan etti ve yolunu şaşırdı.”³⁰³ /Sonra Rabbi onu seçti, tövbesini kabul etti ve ona doğru yolu gösterdi.”³⁰⁴ قَالَ اهْبِطَا مِنْهَا جَمِيعًا بَعْضُكُمْ لِبَعْضٍ عَدُوٌّ فَأَمَّا يَاأَيُّكُمْ مَنِ هَدَى فَمَنِ اتَّبَعَ /Allah, şöyle dedi: “Birbirinize düşman olarak hepiniz oradan inin. Eğer tarafımdan size bir yol gösterici (kitap) gelir de kim benim yol göstericime uyarsa artık o, ne (dünyada) sapar ne de (ahirette) sıkıntı çeker.”³⁰⁵

296 Âl-i İmrân 3/59.

297 Meryem 19/58.

298 el-A'râf 7/19-25, 27; el-Bakara 2/35-38; Tâhâ 20/117-123.

299 Tâhâ 20/117.

300 Tâhâ 20/118.

301 Tâhâ 20/119.

302 Tâhâ 20/120.

303 Tâhâ 20/121.

304 Tâhâ 20/122.

305 Tâhâ 20/123.

Kur'ân'da zikredilen bu hadisenin başlangıcı, sadece Allah'ın koymuş olduğu şu yasağın çiğnenmesiydi: “وَلَقُلْنَا يَا آدَمُ اسْكُنْ أَنْتَ وَزَوْجُكَ الْجَنَّةَ وَكُلَا مِنْهَا رَغَدًا حَيْثُ شِئْتُمَا وَلَا تَقْرَبَا هَذِهِ الشَّجَرَةَ فَتَكُونَا مِنَ الظَّالِمِينَ/Dedik ki: “Ey Âdem! Sen ve eşin cennete yerleşin. Orada dilediğiniz gibi bol bol yiyin, ama şu ağaca yaklaşmayın, yoksa zalimlerden olursunuz”³⁰⁶

Burada bir başka önemli noktayı açıklığa kavuşturmakta fayda var. Hristiyan doktrinine göre Âdem bu suçu işledikten sonra her ne kadar pişman olduysa da tevbe etmedi. Etmiş olduğunu varsaysak bile, tevbesi bir fayda sağlamaya yetmedi. Bunun üzerine onun bütün çocukları da babaları Hz. Âdem'in işlediği bu ilk günahı dolaylı günahkâr sayıldı ve böylelikle “insanlık suçu” doğdu. Çünkü Hz. Âdem'in işlediği ilk suçtan dolayı, onun ve çocuklarının dünyaya indirilişi ile insanoğlu artık kesin olarak Allah'tan uzaklaşmıştır. İlk suçun cezası olarak Hz. İsa'nın çarmıha gerilişi insanlığı bu günahı kurtarmak içindir.³⁰⁷

Öte yandan Kur'ân, Hz. Âdem'in şeytanın ayak kaydırmalarına yenildiğini haber vermektedir.³⁰⁸ Öyleyse Âdem'in bu ilk günahında doğrudan doğruya Allah'ın emir ve hükümlerine karşı isyancı bir tavır yoktur. Ancak daha önce zikrettiğimiz gibi, buna rağmen Hz. Âdem, suçlu sayılmaktadır. Hristiyanlık doktrini bu suçun niteliğini farklı gösterdiği gibi, Hz. Âdem'in işlediği bu suçtan dolayı onun bütün gelecekteki nesillerini de sorumlu ve suçlu tutmaktadır. Oysa Kur'ân, bu suçu işledikten sonra Hz. Âdem'in Rabbine yalvardığını, O'ndan kelimeler bellediğini ve Rabbinin de Hz. Âdem'in tevbesini kabul ettiğini açıklamaktadır.³⁰⁹ Buna göre biz Hz. Âdem'in çocuklarını, babalarının bu suçundan dolayı sorumlu ve suçlu tutamayız. Nitekim suçun veya günahın şahsiliği Kur'ân'da “وَلَا تَرَرُ وَازِرَةً وَزَرَ”/Hiçbir günahkâr başka bir günahkârın günah yükünü yüklenmez”³¹⁰ cümle kalıbıyla çokça dile getirilmiştir.

Hız. Âdem'in suç veya günah işlediğini savunanlar bu konuya yine Kur'ân'dan örnekler vermişler, isyan etmesini “وَعَصَى آدَمُ رَبَّهُ فَغَوَى”/Âdem, Rabbine isyan etti ve yolunu şaşırdı”³¹¹ âyetiyle, suç işleyip tevbe etmesini “ثُمَّ اجْتَبَاهُ رَبُّهُ فَتَابَ”

306 el-Bakara 2/35; el-A'râf 7/19.

307 Hatice Özdemir Ekinci, *İslâm Kelâmında Nüzûl-ü İsâ Retoriği* (Ankara: İksad Yayınevi, 2021), 97-98.

308 el-A'râf 7/20; Tâhâ 20/120.

309 el-Bakara 2/37; el-A'râf 7/23.

310 el-En'âm 6/164; el-İsrâ 17/15; Fâtır 35/18; ez-Zümer 39/7; en-Necm 53/38.

311 Tâhâ 20/121.

وَهَدَىٰ/ *Sonra Rabbi onu seçti, tövbesini kabul etti ve ona doğru yolu gösterdi*”³¹² âyetiyle, emredilen yasağı çiğnemesini “وَلَا تَقْرَبَا هَذِهِ الشَّجَرَةَ/ *Şu ağaca yaklaşmayın*”³¹³ âyetiyle, Hz. Âdem’in kendisini suç işleyerek zalim olarak nitelemesini “قَالَا رَبَّنَا ظَلَمْنَاهَا/ *Dediler ki: “Rabbimiz! Biz kendimize zulüm ettik”* ve devamındaki kendi itirafı “وَأَنْتُمْ كَاذِبِينَ/ *Eğer bizi bağışlamaz ve bize acımazsan mutlaka ziyan edenlerden oluru.*”³¹⁴ âyetiyle, son olarak da cennetten çıkarılmasını “قَالَ اهْبِطُوا/ *Allah, dedi ki: “Birbirinizin düşmanı olarak inin (oradan)”*”³¹⁵ âyetini delil olarak sunmuşlardır.³¹⁶

Hiz. Âdem’in ilk suçı işlediğini reddeden ve peygamberlerin masumiyetini savunan Fahreddin er-Râzî (ö. 606/1210) konu ile ilgili şu cevabı vermiştir: “Dile getirilen bütün bu hususlar peygamberlik öncesi döneme ait şeylerdir. O yüzden de hiçbir aleyhimize delil teşkil etmez”³¹⁷

Konu ile ilgili bir araştırma maklesinin sonuç kısmında bizimde katıldığımız, Hiz. Âdem’in işlediği vakıa ile ilgili olarak şu kaniya varılmıştır: “Hiz. Âdem’in diğer tüm peygamberler gibi hem maddî ve hem de manevî yönden temâyüz etmiş ve yüce vasıflı olduğu şüphe götürmeyen bir gerçektir. O, bu özel konumu itibariyle sıradan insanlardan pekâlâ farklı olmak zorundadır. Ancak, bu noktada onun asla günah işlemediğini iddia etmek başlangıçta şartlanarak peşinen verilen bir hüküm mesabesindedir. Hiz. Âdem de beşer vasfıyla muttasıf bir insan olup her insan gibi hür iradeye sahip ve hata yapabilme özelliği bulunan bir varlıktır. Bizce Hiz. Âdem emre aykırı hareket edip günah işlemiş ardından da tövbe ve istiğfarda bulunmuştur. Hiz. Âdem’in (a.s.) işlediği bu fiil, sonrasında kendisi için kullanılan ağır kınama ifadelerinden de anlaşıldığı üzere bir günahdır. Aynı zamanda bu günah küçük değil büyüktür. Ancak onun bu cürmü işlemesi şerefli nübüvvet makamına hâlel getirecek özellikte değildir. Çünkü o, bu günahı nübüvvetten önce irtikâp etmiştir. “*Rabbi yine*

312 Tâhâ 20/122.

313 el-A‘râf 7/19.

314 el-A‘râf 7/23.

315 el-A‘râf 7/24.

316 Fahrüddin El-Râzî, *Peygamberlerin Masûmiyeti*, çev. Hasan Fehmi Ulus (İstanbul: İlim Yayınları, 1986), 33-35.

317 Ahmed b. Mustafa el-Merâgî, *Tefsîrü'l-Merâgî*, (Mısır: Şirketu Mektebeti ve Matbaati Mustafa el-Bâbî el-Halebî ve Evlâdih, 1946), 1/90; Râzî, *Peygamberlerin Masûmiyeti*, çev. Hasan Fehmi Ulus, 35; Hasan Sarraoğlu, “Kur’ân Âyetleri Işığında Hiz. Âdem’in İstiğfârı”, *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 14/41 (Haziran 2019), 220.

de onu seçip tövbesini kabul etti, ona doğru yolu gösterdi”³¹⁸ âyeti de bu görüşün bariz bir delilidir.³¹⁹

2.2. KÜÇÜK-BÜYÜK GÜNAH/SUÇ MESELESİ

Günah veya diğer bir ifade ile zikrettiğimiz suç, ilk insan ve ilk peygamber olan Hz. Âdem ile birlikte insanın hayatında yer edinmiş, O’nun çocukları arasında yaşanan hadise ile devam etmiş³²⁰ ve insan bu hayatta var oldukça da varlığını devam ettirecek olan bir gerçekliktir. Nitekim insanı suç ve günaha meyilli yaratan Allah, yaptığı yanlışlarla insana doğruyu öğretmekte ve sonrasında da bu hataları affedebileceğini şu âyetle ifade etmektedir: “ثُمَّ عَفَوْنَا عَنْكُمْ مِنْ بَعْدِ ذَلِكَ لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ/Sonra bunun ardından şükredesiniz diye sizi affetmiştik”³²¹ Bundan sonra ise insan yaptığı hata ve suçların farkında olarak hayatını devam etmeli, aynı hataya düşmemeli, “فَاسْتَقِمْ كَمَا أُمِرْتَ وَمَنْ تَابَ مَعَكَ وَلَا تَطْغَوْا إِنَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ بَصِيرٌ/Oyle ise emrolunduğun gibi dosdoğru ol. Beraberindeki tövbe edenler de dosdoğru olsunlar. Hak ve adalet ölçülerini aşmayın. Şüphesiz O, yaptıklarınızı hakkıyla görür”³²² âyeti gereği istikamet üzere yol yürümelidir.

Fakihler arasında meşhur görüşe göre günahlar küçük ve büyük olmak üzere ikiye ayrılır.³²³ Kur’ân-ı Kerîm ve Hadis-i şeriflerde de günah, küçük-büyük olarak tasnif edilmiştir. Kur’ân’da işlenen suçun büyük ve küçüklüğünü belirten âyetler olmakla birlikte bu günahların neler olduğu net olarak belirtilmemekte, farklı âyetlerde işlenen suçların büyüklüğü üzerinde durulmaktadır.

Kur’ân’da küçük ve büyük günahın birlikte zikredildiği âyetlerin ilkinde “إِنْ تَجْتَنِبُوا كَبَائِرَ مَا تُنْهَوْنَ عَنْهُ نُكَفِّرْ عَنْكُمْ سَيِّئَاتِكُمْ وَنُدْخِلْكُمْ مُدْخَلًا كَرِيمًا/Eğer size yasaklanan (günah)ların büyüklerinden kaçınırsanız, sizin küçük günahlarınızı örteriz ve sizi güzel bir yere koyarız.”³²⁴ âyeti, diğer ikinci âyette ise “الَّذِينَ يَجْتَنِبُونَ كَبَائِرَ الْإِثْمِ وَالْفَوَاحِشِ إِلَّا اللَّمَمَ إِنَّ رَبَّكَ وَاسِعُ الْمَغْفِرَةِ/Onlar, ufak tefek kusurları dışında, büyük günahlardan ve

318 Tâhâ 20/122.

319 Sarraoğlu, “Kur’ân Âyetleri Işığında Hz. Âdem’in İstiğfarı”, 223-224.

320 el-Mâide 5/27-31.

321 el-Bakara 2/52.

322 Hûd 11/112.

323 Ebû Abdillâh Bedrüddîn Muhammed b. Bahâdır ez-Zerkeşî, *el-Bahrü’l-Muhît fî Usûli’l-Fıkh*, (yy. Dâru’l-Kütübî, 1994/1414), 6/152.

324 en-Nisâ 4/31.

çirkin işlerden uzak duran kimselerdir. Şüphesiz Rabbin, bağışlaması çok geniş olandır”³²⁵ âyeti, yapılan tasnife örnek gösterilebilir.

Hadisler de ise küçük ve büyük günahların bazıları zikredilmekle birlikte genel ifadeler de mevcuttur. Sahih-i Müslim ve Müsned’de yer alan bir hadiste “وَالْجُمُعَةُ إِلَى الْجُمُعَةِ وَرَمَضَانُ إِلَى رَمَضَانَ مُكَفَّرَاتٌ لِمَا بَيْنَهُنَّ مَا اجْتَنِبْتَ الْكَبَائِرُ الصَّلَوَاتِ الْخَمْسُ” *Büyük günahlardan kaçınıldığı sürece, beş vakit namaz, iki cuma ve iki ramazan, aralarında işlenen günahlara kefarettir olur.*”³²⁶ Yine genel bir ifade ile Hz. Peygamber “الهم اغفر لي ذنبي كله. دقة وجللة. وأوله وآخره. وعلانيته وسره.” *Allah’ım! Günahımın hepsini; küçüğünü büyüğünü, öncesini, sonrasını, açık olanını, gizli olanını bana bağışla*”³²⁷ duası ile günahın küçük ve büyük olanlarının olabileceğini zikretmiştir.

Bedrüddin el-Aynî (ö. 855/1451), küçük ve büyük günahın tarif ve kapsamıyla ilgili olarak şu değerlendirmeyi yapmaktadır: “Günahın büyüklük ve küçüklüğü izafidir. Bir günah ki ondan daha büyük bir günah varsa o günah kendisinden daha küçük olana nispetle büyüktür”³²⁸ demektedir.

Günahın küçük ve büyük olabileceğini zikrettikten sonra, bunların sayıları hakkındaki değerlendirmelerden de bahsetmek gerekir. Kur’ân-ı Kerîm’de toplu olarak büyük ve küçük günahın birlikte zikredildiği âyet mevcut değildir. Bu hususta farklı değerlendirmeler yapılmış ve farklı rakamlar söylenegelmiştir.³²⁹ Bu sebeple büyük sıfatıyla birlikte zikredilen bazı günahların şu şekilde Kur’ân’da yer aldığını örneklemek yerinde olacaktır:

- *يَسْأَلُونَكَ عَنِ الشَّهْرِ الْحَرَامِ قِتَالٍ فِيهِ قُلْ قِتَالٌ فِيهِ كَبِيرٌ* / *Sana haram ayda savaşmayı soruyorlar. De ki: “O ayda savaş büyük bir günahtır”*³³⁰
- *يَسْأَلُونَكَ عَنِ الْخَمْرِ وَالْمَيْسِرِ قُلْ فِيهِمَا إِثْمٌ كَبِيرٌ وَمَنَافِعُ لِلنَّاسِ* / *Sana içkiyi ve kumarı sorarlar. De ki: “Onlarda hem büyük günah hem de insanlar için (bazı zahiri) yararlar vardır”*³³¹

325 en-Necm 53/32.

326 Müslim, “Tahâret”, 16; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 15/106 (No. 9197).

327 Müslim, “Salât”, 216 Ebû Dâvûd, Süleymân b. el-Eş’as es-Sicistânî, *Sünen-ü Ebî Dâvûd*, thk. Şuayb el-Arnaût- Muhammed Kâmil Karabellî (Beyrût: Dâru’r-Risâleti’l-‘Alemiyye, 1430/2009), “Salâh”, 151 (No. 878).

328 Bedrüddin el-Aynî, *Umdetü’l-Kârî, Şerh-ü Sahîhi’l-Buhârî* (Beyrût: Dâr-u İhyâi’t-Turâsi’l-Arabî, 1431), 13/216; Vecihi Sönmez, “İslam İnancında Günah Kavramı”, *İslami Araştırmalar Dergisi* 28/1 (2017), 50.

329 Kılıç, *Kur’ân’da Günah Kavramı*, 325.

330 el-Bakara 2/217.

331 el-Bakara 2/219.

Küçük günah hususunda da benzer farklılıklar mevcuttur. İslam âlimlerinin ekserisi, Hz. Peygamberden rivâyet edilen hadisleri delil göstererek küçük günahlar konusunda herhangi bir sayı zikretmemişlerdir. Hadislerde, küçük günahların insan tabiatında oluşturduğu etkilerden bahsedilmiş, insanda bir tabiat halini alan küçük günahların zamanla insanları daha kötü günahlara sevk edeceği üzerinde durulmuştur.³³⁸

Kur'ân-ı Kerîm'de bir yerde geçen Lemem kavramının sözlükte küçük günaha hasredildiğini zikretmiştik.³³⁹ Yine Kur'ân'da seyyie kavramı da küçük günahlar manasında yorumlanmıştır.³⁴⁰ Bu iki kavrama daha önce değindiğimiz için Kur'ân'dan küçük günaha delalet ettiği ifade edilen âyetlere örnek verelim:

- (Ey Muhammed!) *Gündüzün iki tarafında ve gecenin gündüze yakın vakitlerinde namaz kıl. Çünkü iyilikler kötülükleri giderir. Bu, öğüt alanlar için bir öğüttür.*³⁴¹
- *Onlar, ufak tefek kusurları dışında, büyük günahlardan ve çirkin işlerden uzak duran kimselerdir.*³⁴²

Hadis-i Şerif'lerde küçük sıfatının geçtiği bazı örnekleri vermek uygun olacaktır:

- *Ey Âişe! Küçümsenen amellerden (önemsenmeyen en küçük günahlardan dahil) sakın! Zira Allah katında onları gözetleyip kaydeden bir (melek) vardır.*³⁴³
- *Şeytan, şu topraklarınızda kendisine tapılmasından ebedi olarak ümidini kesmiştir. Ancak, küçük gördüğünüz amellerinizde (günahlarda) ona itaat söz konusu olacaktır. O da bunlardan memnun kalacaktır.*³⁴⁴
- *Küçük görülen günahlardan sakının! Çünkü onlar bir kimsede birikir de neticede onu helâk ederler. Sonra*

338 Sönmez, "İslam İnancında Günah Kavramı", 52.

339 Râzî, *Tefsîru Garîbi'l-Kur'âni'l-Azîm*, thk. Hüseyin Elmalı, 473; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 4/426.

340 Taberî, *Câmiu'l-Beyân an Te'vîli Âyi'l-Kur'ân*, 6/ 657; bkz. Kılıç, *Kur'ân'da Günah Kavramı*, 321.

341 Hûd 11/114.

342 en-Necm 53/32.

343 Ebû Abdullah Muhammed bin Yezîd el-Kazvîni İbn-i Mâce, *Sünen-i İbn-i Mâce*, thk. Şuayb el-Arnaûd, vd., (Beyrût: Dâru'r-Risâleti'l-Alemye, 1430/2009), "Zühd", 29 (No. 4243).

344 Tirmizî, "Fiten", 31 (No. 2159).

Rasûlullah (s.a.v.) küçük günahlarla ilgili şöyle bir misâl verdi: Tıpkı çöl bir arazide bulunup, yanına kavmin işçileri gelen şu adamın hali gibi. O adam ve diğerleri odun taşıyıp üst üste yığarlar ve bir yığın oluştururlar. Derken odun yığını ateşe verirler ve (küçük olan ama bir araya gelince kocaman bir yığına dönüşen ateş) o çölde bulunan bütün canlıları yok eder.³⁴⁵

Sonuç olarak, İmâmû'l-Haremeyn el-Cüveynî (ö. 478/1085)'nin konumuzu toparlayacağını düşündüğümüz şu ifadeleriyle noktalayalım: “İşlenen suç veya günah ister büyük ister küçük olsun o, Allah’a karşı yapılmış bir hata veya isyandır. Çünkü günahların büyüklüğüne ancak kime karşı yapıldığına bakılarak karar verilebilir. Allah ise kendisine isyandan sakınılacak en büyük varlıktır. Dolayısıyla O'na karşı çıkmak için yapılan her suç büyüktür.”³⁴⁶ Büyük günahlardan uzak durmamak, küçük günahları önemsizleştirmek Kur’ân’ın “رَانَ عَلَى قُلُوبِهِمْ مَا كَانُوا يَكْسِبُونَ/Hayır, hayır! Doğrusu onların kazanmakta oldukları kalplerini paslandırmıştır.”³⁴⁷ ifadesi ve Allah Rasûlü’nün “إِنَّ الْعَبْدَ إِذَا أَخْطَأَ خَطِيئَةً نُكِنَتْ فِي قَلْبِهِ نُكْنَةٌ سَوْدَاءٌ، فَإِذَا هُوَ نَزَعَ وَاسْتَعْفَرَ وَتَابَ “³⁴⁸ ve Allah Rasûlü’nün “وَأَنْ يَكُنْ مِثْقَالُ ذَرَّةٍ شَرًّا يَرَهُ/Kim de zerre ağırlığınca bir kötülük işlerse, onun cezasını görecektir”³⁴⁹ âyeti gereği karşılığını görecektir.

2.3. SUÇLARIN SINIFLANDIRILMASI

Suç, konusu itibariyle İslâm hukukunun bir alanıdır. İslâm hukukunda suçlar konusu bakımından hayata, bedene, şahsiyete, mal varlığına ve ferdin temel hak ve hürriyetlerine yönelik suçlar veya ihlâl ettikleri hakkın mahiyetine göre Allah (kamu) hakkının, şahsî hakların ve her iki hakkın da bulunduğu suçlar şeklinde ayrımlara tâbi tutulabilirse de suçların en çok bilinen tasnifi cezasının şâri‘ tarafından belirlenip belirlenmediğine göre yapılan had, kısas-diyet ve ta‘zîr suçları şeklindedir. Had suçu

345 Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 4/49 (No. 3822).

346 İmâmû'l-Haremeyn el-Cüveynî, *Kitâbü'l-İrşâd -İnanç Esasları Klavuzu-*, çev. A. Bülent Baloglu vd. (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2016), 317-318.

347 el-Mutaffiîn 83/14.

348 Tirmizî, “Tefsir”, 44 (No. 3334); Ebû Abdîrrahmân Ahmed b. Şuayb b. Alî en-Nesâî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, thk. Hasan Abdu'l-Menâim Şelbî, (Beyrût: Müessesetü'r-Risâle, 1421/2001), “Tefsir”, 54 (No. 11594).

349 ez-Zilzâl 99/8.

Allah hakları kapsamına giren, yani toplumun hakkını ihlâl eden, naslarda miktar ve keyfiyeti belirli cezaî müeyyidesi bulunan suçtur. Zina, zina iftirası, yol kesme, hırsızlık, isyan, içki içme ve dinden dönme suçları bu gruba girer. İnsan hayatına ve vücut bütünlüğüne yönelik öldürme ve müessir fiillerin oluşturduğu suçlara kısas-diyet suçları denir. Ta'zîr suçları ise had ve kısas-diyet suçları dışında kalan, mahiyeti ve cezasının takdir ve tayini ictihada veya kamu otoritesine bırakılmış hukuka aykırı fiillerdir.³⁵⁰

Bunun dışında, suça öngörülen cezalar açısından, manevi unsur açısından ve maddi (hareket) unsur açısından da suçlar kategorilendirilmiştir.³⁵¹

Biz ise yapılan bu tasniflerin dışında, Kur'ân-ı Kerîm'de yer alan yasaklamalara, uyarılara ve kerih görülenlere suç anlamında farklı bir açıdan yaklaşacağız ve suçları davranışsal, sözlü, fiziksel ve mâlî suçlar olarak dört kategoride inceleyeceğiz.

2.3.1. Davranışsal Suçlar

İnsanı hayırlı ve güzel davranışlara yönlendiren en önemli unsur, manevi değerlerden olan dini inançlarıdır. Kişiyi yaratıcısının emirleriyle muhatap kılan ise O'nun ilahi kelimeleridir. Bu sebeple Müslüman bir birey inanmaktadır ki gerek kaynağı gerekse korunmuşluğu açısından her yönüyle onun ilahi bir kitabı vardır. Kur'ân hakkındaki bu inanç, insanların fikri yapılarının şekillenmesi ve buna paralel olarak ahlaki olgunluk kazanmalarında etkin bir rol oynadığı muhakkaktır. İnanç esası olarak kabul edilen değerlere mensubiyet hissi, çoğu kez insanın daha dikkatli bir hayat sürmesini temin etmektedir. Bu gerek mensubu bulunduğu değerlerin ona kazandırdığı güzel hasletler, gerekse bu değerleri korumak düşüncesiyle böyle olmak zorunluluğunu beraberinde getirmektedir. Sosyal ve ahlaki bakımdan çok zengin olan bu öğretiyi benimsediğinde insan, belki de hayatı olumsuzlaştıracak birçok davranıştan vazgeçecektir.³⁵²

Kur'ân-ı Kerîm'de insanın, yeryüzünde davranışları ve yapıp-ettikleriyle deneneceği³⁵³ bildirilmiştir. Hayatını Allah'ın âyetleriyle düzene sokmak isteyen

350 Boynukalın, "Suç", 37/455.

351 H. Murat Kumbasar, *İslam Ceza Hukukunda Taksirli Suçlar* (Ankara: Araştırma Yayınları, 2013), 28-33.

352 Talip, Atmaca, "İslâm'da Suç ve Suç ile Mücadele Yöntemleri", *Dinî Araştırmalar Dergisi* 7/20 (2004), 343.

353 Hûd 11/7; el-Kehf 18/7; el-Mülk 67/2.

kimseler de Kur'ân'ın kerih gördüğü amelleri bilme gayretine girecektir. Bu sebeple biz de Kur'ân'da zikredilen ve davranış yönüyle suç saydığımız fiillerin farklı tefsir kaynaklarında nasıl işlendiğini inceleyeceğiz.

2.3.1.1. Aldatma, İkiyüzlülük

Sözlüklerde (غ-ر-ر) harflerinden türeyen ğarra (غَرَّ) fiilinin manalarından biri de aldatmak demektir.³⁵⁴ Aynı kökten türeyen ğarûr, aldatan, kandıran anlamında şeytanı, dünyayı ve genel olarak insanı gaflete düşürüp yanıltan şeyleri ifade eder.³⁵⁵ Tağrîr ise daha çok “sözlü olarak aldatma” manasındadır.³⁵⁶ Diğer taraftan, çoğunlukla ğ-r-r kökünün manasını izah sadedinde müteradifi olan aldatmak anlamındaki ħ-d-‘a kelimesi kullanılmaktadır.³⁵⁷

Tağrîrin Türk hukuk dilindeki karşılığı hiledir. Kur'ân-ı Kerîm'de tağrîr yer almamakla birlikte aynı kökten türeyen birçok kelime “aldatma, aldanma” vb. anlamlarda geçmekte, “had” kökünden bazı kelimeler de münafıkların Allah'ı, Peygamber'i ve inananları aldatma çabaları bağlamında kullanılmaktadır.³⁵⁸

Mekr kavramı da sözlükte “aldatmak, hile yapmak suretiyle birinin amacına ulaşmasını engellemek” anlamında masdar ve “hile, aldatma, tuzak kurma” manasında isim olarak kullanılır.³⁵⁹

Kur'ân-ı Kerîm'de (غَرَّ) kökünden türeyen kelimeler on beş farklı âyette yer almıştır.³⁶⁰ Bu âyetleri incelediğimizde Allah'a inanan kimselerin birbirini aldatması konu edilmemiş, Kâfirlerin aldatması,³⁶¹ dünya hayatının aldatması,³⁶² Münafıkların asılsız aldatılma iddiaları³⁶³ ve şeytanın aldatması³⁶⁴ anlamlarında kullanılmıştır.

Kur'ân-ı Kerîm'de (المكر) kavramı da kırk üç âyette yer almakta³⁶⁵ ve yine Müminlerin birbirlerini aldatması anlamında kullanılmadığını görmekteyiz. Kur'ân-ı

354 İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, “Ğrr”, 5/11; İsfahânî, *Müfredât*, 358; Osman Düzgün, *Türkçe-Arapça / Arapça-Türkçe Karşılıklar Kılavuzu* (Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2020), 23.

355 Karaman vd., “Gurur”, 204.

356 Hacı Mehmet Günay, “Tağrîr”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 39/375.

357 Hasan Fehmi Ulus, “Kur'ân'da Ğurûr Kelimesi ve “ğ-r-r” Kökünün Geçtiği Âyetler Üzerine Bir İnceleme”, *Mesned İlahiyat Araştırmaları Dergisi* 12/2 (2021), 412.

358 Günay, “Tağrîr”, 39/375-376.

359 İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, “Mkr”, 5/183; İsfahânî, *Müfredât*, 47; Bekir Topaloğlu, “Mekr”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 28/580.

360 Abdülbâkî, “Ğrr”, 497.

361 Âl-i İmrân 3/24, 196; el-Mü'min 40/4.

362 el-En'âm 6/70, 130; el-A'râf 7/51; Lokmân 31/33; Fâtır 35/5; el-Câsiye 45/35.

363 el-Enfâl 8/49; el-Hadîd 57/14.

364 Lokmân 31/33; Fâtır 35/5; el-Hadîd 57/14.

365 Abdülbâkî, “Mkr”, 671.

Kerîm’de Cenâb-ı Hakk’a izâfe edilen mekr sözcüğü inkârcıların Allah’a ve O’nun âyetlerine, Semûd kavminin Sâlih Peygambere, Yahudilerin Hz. İsâ’ya ve müşriklerin Hz. Muhammed’e (s.a.v.) karşı tertipledikleri hîle ve tuzakları takip etmekte olup hiçbir âyette mekr iptidâen Allah’a (c.c.) nisbet edilmediği ifade edilmiştir.³⁶⁶

Sosyal bir varlık olan insan başkaları ile muhatap olma ve ilişki kurmak zorundadır. Belki de insanın en fazla ilişki içerisinde olduğu alan ise ticari meselelerdir. Kur’ân-ı Kerîm insanın anne babasına, çocuklarına vb. karşı davranış modellerine yer verdiği gibi birbirlerini tanımayan ancak sosyal münasebet sebebiyle ekonomik ilişki içinde olma gereğinde olan insanlara da kural getirmiştir. Bu kural ise “aldatmama”, bir başka ifadeyle “doğruluk” kavramıdır. Bu sebeple Müslüman aldatmamalı ve ticaretinde dürüst olmalı, çünkü aldatma, Kur’ân’da Münafıkların özelliği olan çirkin bir davranış olarak belirtilmiştir.³⁶⁷

Allah (c.c.) Kur’ân-ı Kerîm’de hîle, aldatma ve yalan konusunda insanları açık ve net ifadeler ile uyarmış,³⁶⁸ Müslümanların kardeş olduklarını,³⁶⁹ ticarî ilişkilerin karşılıklı rıza ve gönüllülük esasına dayanması gerektiğini³⁷⁰ zikretmiştir. Allah (c.c.)’ın bu hususta yapmış olduğu ifadelerinden bazılarını şöyle sıralayabiliriz:

وَلَا تَقْرَبُوا مَالَ الْيَتِيمِ إِلَّا بِالَّتِي هِيَ أَحْسَنُ حَتَّىٰ يَبْلُغَ أَشُدَّهُ وَأَوْفُوا بِالْعَهْدِ ۚ لَا تَكْفُلُ نَفْسًا
Rüşdüne İRİŞİNCEYE KADAR YETİMİN MALINA ANCAK EN GÜZEL ŞEKİLDE YAKLAŞIN. ÖLÇÜYÜ VE TARTIYI
adaletle tam yapın. Biz herkesi ancak gücünün yettiği kadarıyla sorumlu tutarız.
(Birisi hakkında) konuştuğunuz zaman yakınınız bile olsa âdil olun. Allah’a
verdiğiniz sözü tutun. İşte bunları Allah size öğüt almanız diye emretti”³⁷¹

Âyette bahsi geçen “Ölçüyü ve tartıyı adaletle tam yapın.” ifadesini genellikle ticaret ve alış-verişteki aldatma olarak ele alabiliriz. Tefsirlerde bu âyetin anlamı üzerinde ittifak edildiğini görüyoruz. Ebû Mansûr el-Mâtürîdî’nin (ö. 333/944) görüşleri ise dikkat çekicidir. Mâtürîdî, ölçü ve tartıyı adaletle yapın mealindeki emrin yetimler ve diğer bütün insanlar hakkında gelmiş olması ihtimalini de zikretmiştir. Ayrıca bu cümlemin iki anlama geldiğini belirterek âyeti şu cümlelerle

366 Topaloğlu, “Mekr”, 28/581.

367 el-Bakara 2/9.

368 el-Mutaffifin 83/1-6.

369 el-Hucurât 49/10.

370 en-Nisâ 4/29.

371 el-En’âm 6/152.

açıklamıştır: Birincisi, dürüst olmamak insanlara zarar verir ve onların haklarını zayıf eder, bundan dolayı Allah ölçü ve tartının tam yapılmasını emretmektedir. İkincisi, faizden kaçınmaktır; zimmetinde olan malda ölçüyü tam yapmak gerekir, hakkını tam değil eksik verdiği zaman, kalan fazlalık onun için faiz olur.³⁷²

Kurtubî ise “*Ölçüyü ve tartıyı adaletle tam yapın*” âyetinin ticaret esnasında alıp-vermedeki adalet ile alakalı olduğunu, devamındaki âyette yer alan “*Biz kimseye gücünün yettiğinden başkasını yüklemeyiz.*” ifadesinin de ölçü ve tartıyı tam yerine getirme hususunda, güç yetirebilmenin fazlasını yüklemeyiz anlamı taşıdığını, ayrıca verilen emrin muhalefet etmeksizin, insan gücü nispetinde olduğunu, insan iradesi dışında yer alan eksikliklerin affedileceğini ifade etmiştir.³⁷³

Bir toplumda sosyal adaletin sağlanabilmesi için önem arz eden ölçü ve tartıda adalet zorunludur. Bir yanda emeğinin karşılığını alamayan kimse, diğer yanda haksız kazanç ile toplumdaki dengeleri bozan insanlar yer almakta ve toplumun ahlaki değerleri aşındırılarak suç işlenmektedir. Bu sebeptir ki Allah, (c.c.) Kur’ân-ı Kerîm’de karşılaşılabilecek olan ahlaki erozyona dikkat çekmiş, bir sureye “Mutaffifin” ismini vermiş ve sureye “*وَيْلٌ لِّلْمُطَفِّفِينَ* Ölçüde ve tartıda hile yapanların vay hâline!”³⁷⁴ hitabı ile başlamıştır. Sadece bu ifadeler değil, Şuayb’ın (a.s.) özelde kavmine, Allah’ın (c.c.) genel olarak bütün insanlığa buyruğu ise “*وَأَوْفُوا* Eksik verenlerden olmayın”³⁷⁵ cümlesiyle dile getirilmiştir. Zemahşerî (ö. 538/1144) ölçme kavramının, tam, eksik ve fazla ölçme olmak üzere üç kısma ayrıldığını, Allah’ın, (c.c.) tam ölçmeyi emrettiğini, eksik ölçmenin haram olup onu nehyettiğini, fazla ölçmeden ise bahsetmediğini bildirmiştir. Çünkü fazla ölçerek vermenin iyilik olduğu, fazla olmaksızın tam ölçerek vermenin ise günah olmadığı³⁷⁶ değerlendirmesinde bulunmuştur.

Ölçü ve tartı ile alakalı olarak konuyu toparlayacak âyeti vermek yerinde olacaktır: “*وَأَقِيمُوا الزُّنْنَ بِالْقِسْطِ وَلَا تُخْسِرُوا الْمِيزَانَ* Tartıyı adaletle yapın, teraziye eksik tutmayın”³⁷⁷ Bu âyetin tefsiri ile alakalı olarak, sadece ticari ilişkilerde değil, hayatın her alanında suçtan uzak ve itidalli bir yaşam sürmeyi ifade eden şu açıklamalar yapılmıştır: “İnsanın evrendeki dengeyi koruma sorumluluğunda temel ilke adalet

372 Mâturîdî, *Te’vilâtü Ehli’s-Sünne*, 4/317.

373 Kurtubî, *el-Câmi’ li-ahkâmi’l-Kur’ân*, 7/136.

374 el-Mutaffifin 83/1.

375 eş-Şuarâ 26/181.

376 Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 3/332.

377 Rahmân, 55/9.

olmakla beraber, bu soyut kavramın somut hayat olaylarına yansıtılması da sözü edilen dengenin korunmasında bir dikkat ve özeni gerektirir. Beşerî ilişkiler bakımından bunun adı “hakkaniyet”tir. Bunu belirlemede kişilere düşen, takdir yetkisini iyi niyet esasına dayalı olarak kullanmak ve adaletin gerçekleşmesini sağlama uğruna elinden gelen bütün çabayı harcamaktır. 9. âyetin “ölçüyü düzgün tutasınız” diye çevrilen kısmında “hakkaniyet” anlamına gelen “kıst” kelimesine yer verilmesi burada vezin ve mîzan kelimelerinin adalet ilkesinin, dolayısıyla genel denge kanununun hayat olaylarına yansıtılması gereğini ifade etmek üzere kullanıldığını göstermektedir. Bu âyetin “eksik tartmayasınız” şeklinde tercüme edilen kısmı, aynı zamanda her bir olayla ilgili uygulamanın yani bütün davranışlarımızın âhiretteki teraziye aleyhimize çevirmeyecek biçimde olması gerektiği³⁷⁸ şeklinde de yorumlanabilir.

Kur’ân-ı Kerîm’de ikiyüzlü sıfatı zikredildiğinde Münafıklar, dolayısıyla Münâfık’ın türediği (ن-ف-ق) nefeka kökü ve (نفاق) nifâk aklımıza gelmektedir. Bir yeri yarıp geçen yol, delik, tünel anlamına gelen نفق kökünden türeyen nifâk ise, şeriate bir kapıdan girip başka bir kapıdan çıkmaktır, anlamını verdikten sonra şu âyeti örnek göstermiştir: “الْمُنَافِقِينَ هُمُ الْفَاسِقُونَ”/Şüphesiz münafıklar (şeriatin dışına çıkanlar), fâsıkların ta kendileridir³⁷⁹ Benzer bir anlamı Ebu Zeyd (ö. 215/830) ve İbn Berrî (ö. 582/1187) farklı yollardan tünele giren köstebek ile bağlantı kurarak, köstebeğin nifâk yaparak münâfık olduğunu³⁸⁰ ifade etmişlerdir.

Toplum içinde belki de en tehlikeli insanlar münafıklardır. Çünkü münafıklar, yalnızca çıkarlarını düşünür, kendi çıkarlarını her şeyin üzerinde tutarlar. Bütün sosyal ilişkilerinde esas olan kendi çıkarları olduğu için en önemi özellikleri ikiyüzlü olmalarıdır. İkiyüzlülük ise toplumda fesat, bozgunculuk, kaos ve fitnenin kaynağını teşkil eder.³⁸¹ Nitekim Hz. Peygamber (s.a.v.) “يَأْتِي هَوْلَاءَ بَوَاجِهٍ”/İnsanların en şerlisi, bir kısım insanlara bir yüzle, başka insanlara farklı bir yüzle gelen ikiyüzlülerdir³⁸² sözüyle bu gerçeği ortaya koymuştur.

Kur’ân-ı Kerîm’de münafıkların ikiyüzlü olmasının sebebi ise kalplerinde bulunan hastalık olduğu şu ifadelerle dile getirilmiştir: “فِي قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ فَرَادَهُمُ اللَّهُ مَرَضًا”

378 Karaman vd., *Kur’ân Yolu*, 5/198-201.

379 İsfahânî, *Müfredât*, 502; et-Tevbe 9/67.

380 İbn Manzûr, *Lisânü’l-Arab*, “Nfk”, 10/359.

381 Okumuş, *Kur’ân’da Toplumsal Çöküş*, 125.

382 Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 13/432 (No. 8069); Buhârî, “Ahkâm”, 97 (No. 6757); Müslim, “Birr ve Sıla”, 99.

وَلَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ بِمَا كَانُوا يَكْذِبُونَ/Kalplerinde münafıklıktan kaynaklanan bir hastalık vardır. Allah da onların hastalıklarını artırmıştır. Söyledikleri yalana karşılık da onlara elem dolu bir azap vardır”³⁸³ Bu âyetin tefsirinde "hastalık" ile alakalı olarak Mâtürîdî, bu kavrama, şek ve nifak manası verildiğini, çünkü onların din konusunda ıstıraplı hal sergilediklerini, münafıkların "iman ettik" sözü söyleyerek müminlerle beraber olduklarını belirtmiş, fakat kalplerinde buna ters düşen duygular barındırdıklarını ifade etmiştir. Bu suretle onların durumunu ölümle hayat arasında gelip giden hastaya benzeterek, hasta bazen hem ölüme yaklaşır, bazen de ondan kurtulacağını umut eder, böylece ikisi arasında seyreder. Münafıklar da dini tutumlarında gelgit halinde bulundukları için Allah'ın onları "hastalar" diye nitelediği yorumunda bulunmuştur.³⁸⁴

2.3.1.2. Aşırı Gitme, Haddi Aşma

Sözlüklerde (ف-ر-ط) kökünden türeyen ifrât (الإفراط), bir işte acele etmek, istenilen bir sınırın üstüne çıkarak haddi aşmak³⁸⁵ ve fazla ileri gitmek³⁸⁶ anlamlarını taşır. Aynı kökten türeyen tefrît (التفريط) ise öne geçmede yetersiz kalmak³⁸⁷ demektir. Bu iki kavramın haddi aşma anlamını ve aralarındaki ilişkiyi Şerîf el-Cürçânî (ö. 816/1413) güzel bir şekilde açıklamış ve “İfrât, ziyâde ve kemâl yönüyle haddi aşmada kullanılırken, Tefrît, azaltma ve kısaltma yönünden haddi aşmada kullanılır”³⁸⁸ diyerek iki kavrama dikkate değer bir tanım getirmiştir.

Kur'ân-ı Kerîm'de (فَرَطَ) kökünden türeyen kelimeler sekiz yerde yer almaktadır.³⁸⁹ Zikredilen sekiz âyetten ikisi aşırı gitme ve haddi aşma anlamında zikredilmiştir. Bu âyetlerin ilkinde Allah (c.c.) “وَاصْبِرْ نَفْسَكَ مَعَ الَّذِينَ يَدْعُونَ رَبَّهُمْ بِالْعَدْوَةِ “ وَالْعَشِيِّ يُرِيدُونَ وَجْهَهُ وَلَا تَعْدُ عَيْنَاكَ عَنْهُمْ تُرِيدُ زِينَةَ الدُّنْيَا وَلَا تُطِعْ مَنْ أَغْفَلْنَا قَلْبَهُ عَنْ ذِكْرِنَا وَاتَّبَعَ هَوَاهُ وَكَانَ أَمْرُهُ فُرُطًا/Sabah akşam Rablerine, O'nun rızasını dileyerek dua edenlerle birlikte ol. Dünya hayatının zînetini arzu edip de gözlerini onlardan ayırma. Kalbini bizi anmaktan gafil kıldığımız, boş arzularına uymuş ve işi hep aşırılık olmuş kimselere boyun eğme”³⁹⁰ buyurmuştur. Âyette yer alan "فُرُطًا" ifadesi ile Zemahşerî, hakkın ve

383 el-Bakara 2/10.

384 Mâtürîdî, *Te'vilâtü Ehli's-Sünne*, 1/383.

385 İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, “Frṭ”, 7/369; Karaman vd., “İfrat-Tefrit”, 297.

386 İsfahânî, *Müfredât*, 377.

387 İsfahânî, *Müfredât*, 377.

388 Cürçânî, *Kitâbü't-Ta'rîfât*, “ifrât”, 32.

389 Abdülbâkî, “frt”, 515.

390 el-Kehf 18/28.

doğrunun önüne geçme ve onları ardına atma anlamını vurgulamıştır.³⁹¹ Kurtubî "İşinde haddini aşmış" kimse ile ilgili olarak; haddi aşmak, kusurlu hareket etmek ve imanı terk etmek suretiyle acizliğini öne çıkarmak şeklindeki tefritten geldiğini ve bunun da haddi aşmak anlamındaki ifrâttan türediğini, ayrıca "فُرْطًا" ifadesinin eskiden beri kötülüğe devam edenler için söylendiğini³⁹² ifade etmiştir.

"وَكَانَ أَمْرُهُ فُرْطًا" ifadesini bir bütün olarak ele alan İbn Kayyim el-Cevziyye (ö. 751/1350), farklı değerlendirmelere kitabında yer vermiştir. Buna göre bu hususta Ebu'l-Heysem (ö. 20/641) bir işin değersizleşip yok olmasını, Ebu İshak, işlerinde aşırı gidip helal/haram sınırı tanımaması dolayısıyla kişinin acizliğinin ön plana çıkıp yaptıklarının yitip gitmesini ve işlerinin helak olmasını ifade ettikten sonra İbn Kayyim el-Cevziyye, Ferra'nın (ö. 207/822) "فُرْطًا" kavramına yaptığı şu değerlendirmesine yer vermiştir: "Furutan sözü ne olumsuzlukta ne de olumlu yönde herhangi bir aşırılığa gitmemek gerekirken aşırılıklara dalmak demektir. Bu durumda da kişinin yaptığı işleri hep boşa gitmiş ve terkedilmiş demektir. Aşırılığa giden kişi zaten, kendine gerekmeyen ve peşinden koşmaması gereken işlerde boş arzu ve isteklerinin peşine düşüp hem işlerini hem de kendini helak etmiş demektir"³⁹³

Konuyla bir de tefrît (eksik bırakma) açısından bakalım. "أَنْ تَقُولَ نَفْسُ يَا حَسْرَتِي" Konuya bir de tefrît (eksik bırakma) açısından bakalım. "أَنْ تَقُولَ نَفْسُ يَا حَسْرَتِي" *Kişinin: Allah'a itaat konusunda kusurlu davrandığım için bana yazıklar olsun! Gerçekten ben alay edenlerdendim (diyeceği günden sakının)!*"³⁹⁴ Âyette zikredilen "مَا فَرَّطْتُ" kelimesi, Kurtubî tarafından tefsir kitabında Ebü'l-Haccâc Mücâhid'in (ö. 103/721) yorumuyla "Allah'ın emirleri yerine getirmede zayi ettiklerimden (yapamadıklarım) dolayı"³⁹⁵ şeklinde ifade edilmiştir.

2.3.1.3. Ana-Babaya İtaatsizlik

İslâm dini anne ve babaya, çocuklarını dünyaya getirmeden ve doğduktan sonra ise onları yetiştirirken çekmiş oldukları zahmetlere, göstermiş oldukları emek, gayret ve hizmetlere büyük bir önem vermiştir. Bu husus, o derece önem arz etmiştir

391 Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 2/718.

392 Kurtubî, *el-Câmi' li-aḥkâmi'l-Kur'ân*, 10/392.

393 Ebû Abdillâh Muhammed b. Ebî Bekr b. Eyyûb İbn Kayyim el-Cevziyye, *Şifâ'ü'l-'alîl fî mesâ'ili'l-każâ' ve'l-kader ve'l-hikme ve't-ta'lîl*, thk. Zâhir İbn Sâlim Belfakîh (Beyrût: Dâru İbn Hazm, 1441/2019), 1/323.

394 ez-Zümer 39/56.

395 Kurtubî, *el-Câmi' li-aḥkâmi'l-Kur'ân*, 15/271.

ki Kur'ân-ı Kerîm'de Allah'a itâat emredildikten hemen sonra anne-babaya iyilik ve ihsanın emredilmiş³⁹⁶ olması manidardır.

Daha önce suç olarak nitelendirdiğimiz fiillerden olan mâsiyet/isyan/itaatsizlik, anne-babaya yapılması istenen iyilik ve ihsanın tam tersidir. Mâsiyet (المعصية) üç âyette Allah'a ve resulüne, on bir âyette resule, bir âyette de ana babaya atfen kullanılmıştır.³⁹⁷

Ana-babaya itaati açıkça emreden bir âyet Kur'ân-ı Kerîm'de yer almamaktadır. Bununla birlikte anne-babaya iyilik ve ihsanı Allah (c.c.) şu âyette zikretmiştir: “وَقَضَىٰ رَبُّكَ أَلَّا تَعْبُدُوا إِلَّا إِيَّاهُ وَبِالْوَالِدَيْنِ إِحْسَانًا إِمَّا يَبْلُغَنَّ عِنْدَكَ الْكِبَرَ أَحَدُهُمَا أَوْ كِلَاهُمَا فَلَا تَقُلْ لَهُمَا قَوْلًا كَرِيمًا ۖ تَنْهَرُهُمَا وَقُلْ لَهُمَا قَوْلًا مَّرْغُوبًا ۚ رَبِّينَا، kendisinden başkasına asla ibadet etmemenizi, anaya-babaya iyi davranmanızı kesin olarak emretti. Eğer onlardan biri, ya da her ikisi senin yanında ihtiyarlık çağına ulaşırsa, sakın onlara “öf!” bile deme; onları azarlama; onlara tatlı ve güzel söz söyle”³⁹⁸

Âyette yer alan (الإحسان) kelimesiyle alakalı olarak kavram itaate de yorumlanmış, Ebû Mansûr el-Mâtürîdî Allah'ın ana-babaya ihsanda bulunmayı emrettiğini, ana-babaya ihsan emrinden kastedilenin ise şükretmek olduğunu “أَنْ اشْكُرَ” Bana ve anne babana şükret³⁹⁹ buyruğunu örnek göstermek suretiyle ifade etmiştir.⁴⁰⁰ Kavramın itaat boyutuyla alakalı olarak; şükürün asıl olarak karşılık vermek olduğunu, çocuğun doğduktan sonra aciz durumda iken onu kötülüklerden, çirkinliklerden korumada duvar olmaları sebebiyle ana-babanın yaptıklarına karşılık bir mükâfat olmak üzere onlara şükretmesini çocuğa emrettiğini, yapılan bu iyiliklerin ve ihsanların neticesi olarak da çocuğu ana-babasına itaate sevk ettiğini belirtmiştir.⁴⁰¹

Fahreddin er-Râzî “وَمَنْ أَرَادَ الْآخِرَةَ وَسَعَىٰ لَهَا سَعْيَهَا وَهُوَ مُؤْمِنٌ فَأُولَٰئِكَ كَانَ سَعْيُهُمْ” ۚ/Kim de mü'min olarak ahireti ister ve ona ulaşmak için gereği gibi çalışırsa, işte bunların çalışmalarının karşılığı verilir”⁴⁰² âyetiniyle alakalı olarak ahiret saadetinin elde edileceği işleri kapsayan amellere misal olarak ihsan kavramıyla bahsi geçen âyeti zikretmiş, ana-babaya itaat edip iyilikte bulunmayı da bu amellerden birisi olduğunu söylemiştir. Bu zikredilişin ise ana-babaya itaatın, ahiret

396 el-İsrâ 17/23.

397 Topaloğlu, “Mâsiyet”, 28/77.

398 el-İsrâ 17/23.

399 Lokmân 31/14.

400 Mâtürîdî, *Te'vilâtü Ehli's-Sünne*, 7/27-28.

401 Mâtürîdî, *Te'vilâtü Ehli's-Sünne*, 7/28.

402 el-İsrâ 17/19.

mutluluklarını kazandıran temel ve aslî itaatlerden olmasına delâlet ettiğine hükmetmiştir.⁴⁰³

Kurtubî de benzer bir yorum getirmiş, ana-babanın ihtiyaçlarına uygun hareket etmenin de onlara iyilikte bulunma olduğunu, buna göre ana-baba ya da onlardan herhangi birisi çocuklarına, kendilerine itaat edilmesi vacip olan bir iş emrettiğinde eğer bu iş masiyeti gerektirmiyor ise, o emir olunan mubah kabilinden bile olsa, onlara itaat etmenin vacip olacağını⁴⁰⁴ beyan etmiştir.

Hz. Peygamber'den rivâyet edilen bir hadiste ise ana-babaya itaat etmenin örneği verilmiştir. Buna göre Abdullah b. Ömer'in nikâhı altında bir kadın vardı. Kendisini seviyor olmasına rağmen babası Hz. Ömer ise ondan hoşlanmıyordu. Hz. Ömer onu boşamasını istedi. Abdullah b. Ömer kabul etmedi. Bunun üzerine Hz. Ömer, Peygamber'e (s.a.v.) varıp durumu kendisine anlattı. Hz. Peygamber de (s.a.v.) Abdullah b. Ömer'den kadını boşamasını istedi.⁴⁰⁵ Bu ve benzer hadisler hakkında, hadisin arka planında yer alan durumlar ve anlatılmak istenen şeyler elbette farklıdır.⁴⁰⁶ Ancak sonuçta, meşru bir gerekçe olmadıkça ana-babaya itaatsizlik dinen suç sayılmıştır.

Ana-babaya itaati bu şekilde işledikten sonra aklımıza şu soru gelebilir: Peki her durumda da itaat gerekli midir? İşte bu soruya da Kur'ân-ı Kerîm cevap vermekte ve yüce Allah “وَوَصَّيْنَا الْإِنْسَانَ بِوَالِدَيْهِ حُسْنًا وَإِنْ جَاهَدَاكَ لِتُشْرِكَ بِي مَا لَيْسَ لَكَ بِهِ عِلْمٌ فَلَا تُطِعْهُمَا إِلَيَّ” ve yüce Allah “مَرْجِعُكُمْ فَأَنْبِئُكُمْ”/Biz, insana, ana-babasına iyilik etmesini emrettik. Şâyet onlar seni, hakkında hiçbir bilgin olmayan şeyi bana ortak koşman için zorlarlarsa, bu takdirde onlara itaat etme. Dönüşünüz ancak bana olacaktır ve ben yapmakta olduklarınızı size haber vereceğim”⁴⁰⁷ buyurmaktadır. Bu âyetin tefsiri ile alakalı olarak “مَرْجِعُكُمْ إِلَيَّ/Dönüşünüz ancak bana olacaktır” cümlesinin âyetin sonunda yer alması, küfür ve inkar hususlarında ana-babaya itaat edilmesi halinde tehdit anlamı taşıdığını dolayısıyla bu durumlarda itaat olmayacağını vurgulamıştır.⁴⁰⁸

Son olarak Elmalılı, bu âyetle ilgili genel bir değerlendirme yaparak ana-babaya şükür insana tavsiye edilmiş olmakla beraber, şirk koşma ve şirk isnâdında

403 Ebû Abdillâh Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyin er-Râzî, *Mefâtîhu'l-ğayb*, (Beyrût: Dâr-u İhyâi't-Turâsî'l-Arabî, 1420), 20/323.

404 Kurtubî, *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'ân*, 10/238.

405 İbn-i Mâce, *Sünen-i İbn-i Mâce*, “Talâk”, 36 (No. 2088); Ebû Dâvûd, “Edeb”, 128 (No. 5138).

406 bkz. Gülsüm Ortaç, *İslam Hukukunda Anne-Baba Hakları ve Sorumlulukları* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2018), 103-105.

407 el-Ankebût 29/8.

408 Kurtubî, *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'ân*, 13/329.

zorlama durumunda ikisine de itaat edilmemesi, mâsiyete girmeden yeme-içme, giyme gibi ihtiyaçlarını giderme, cefâ etmeme, ağır sözlerden kaçınma, hastalıklarında bakma, vefatlarında defnetme gibi dünyevî işlerinin yapılması⁴⁰⁹ yorumunda bulunmuştur.

2.3.1.4. Bozgunculuk

Arapça'da (فساد) harflerinden türeyen fesâd (الفساد), mastar olarak “bozulmak, çürümek; sağduyudan sapmak” vb. anlamlara gelir. İsim olarak da “zulüm; çalkantı, düzensizlik; kuraklık, kıtlık” manalarında kullanılmıştır.⁴¹⁰ Genel bir ifadeyle fesad ve ifsadın taşıdığı günah fikri insanlığı bozulmasına ve bir kaosa sürüklenmesine yol açan baskı, terör ve yıldırımayla ilgidir.⁴¹¹ Bu tanımın dışında farklı tanımlara da birinci bölümde yer vermiştik.

Kur'ân-ı Kerîm'de fesâd ve bu kavramdan türeyen kelimeler elli âyette yer almaktadır.⁴¹² Nitekim Bakara Suresi'nde iman edenlerin durumuna değinildikten sonra münafıklardan bahsedilmiş ve “ وَإِذَا قِيلَ لَهُمْ لَا تُفْسِدُوا فِي الْأَرْضِ قَالُوا إِنَّمَا نَحْنُ مُصْلِحُونَ/Bunlara, “Yeryüzünde bozgunculuk yapmayın” denildiğinde, “Biz ancak ıslâh edicileriz!” derler”⁴¹³ buyurularak onların ifsâd/bozuculuk yaptıkları anlatılmıştır.

Bu âyetin içerisinde yer alan fesâd kelimesinin tefsiriyle alakalı olarak Ebû Mansûr el-Mâtürîdî, müminleri aldatma, görünüşleriyle ve sözleriyle uyum göstermelerine rağmen aslında kalplerinde onlar aleyhine düşünce ve duygular besleme, yandaşlarıyla beraber olduklarında müminlerle alay etme, onlar hakkında yakışsız sözler söyleme ve Allah'tan başkasına ibadet etme manalarının olduğunu ifade etmiş ve bundan daha büyük bozgunculuk olmadığını vurgulamıştır.⁴¹⁴

Zemahşerî “Yeryüzünde bozuculuk etmek” demenin, savaş ve fitne kışkırtıcılığı yapmak olduğunu, bunun da yeryüzünde bozulmaya sebebiyet vereceğini; insanların, ekinlerin, dinî ve dünyevî menfaatlerin zarara uğramasına neden olacağı anlamlarına yorumlamıştır. Bu anlamlarda Allah Teâlâ'nın “وَإِذْ قَالَ رَبُّكَ

409 Elmalılı, *Hak Dini Kur'ân Dili*, 4/516.

410 Kutluer, “Fesad”, 12/421.

411 Kılıç, *Kur'ân'da Günah Kavramı*, 161.

412 Abdülbâkî, “Asy”, 518-519.

403 el-Bakara 2/11.

404 Mâtürîdî, *Te'vilâtü Ehli's-Sünne*, 1/384.

لِلْمَلَكَةِ إِنِّي جَاعِلٌ فِي الْأَرْضِ خَلِيفَةً قَالُوا أَتَجْعَلُ فِيهَا مَنْ يُفْسِدُ فِيهَا وَيَسْفِكُ الدِّمَاءَ *Hani, Rabbin meleklerle, “Ben yeryüzünde bir halife yaratacağım” demişti. Onlar, “Orada bozgunculuk yapacak, kan dökecek birini mi yaratacaksın?”*⁴¹⁵ ve “وَإِذَا تَوَلَّى سَعَى فِي” *O, (senin yanından) ayrılınca yeryüzünde bozgunculuk yapmağa, ekin ve nesli yok etmeğe çalışır. Allah ise bozgunculuğu sevmez*⁴¹⁶ âyetlerinde fesâd kelimesini bu anlamda kullandığını ifade etmiştir.⁴¹⁷

Muhammed İzzet Derveze (ö. 1984) ise bozgunculuğun bir suç olarak toplum etkisi üzerinde durarak, âyetlerde münafıkların bu tarz etkili ifadelerle vasıflandırılmalarının, aşırı bir eleştiriye maruz bırakılmalarının, bozgunculuk yapanların varlığının tehlikesini ve bozgunculuğun sosyal hayattaki sarsıcı etkisini göstermek amaçlanmış olabileceğine değinmiştir.⁴¹⁸

Suç olarak nitelendirdiğimiz bozgunculuk ile alakalı şu hususa da dikkat çekmemiz gerekir. Kur’ân’da Karun’a anahtarlarını güçlü bir topluluğun zor taşıdığı hazineler verildiği⁴¹⁹ anlatıldıktan sonra milletin Karun’a söylediği “وَلَا تَتَّبِعِ الْفَسَادَ فِي” *Yeryüzünde bozgunculuk isteme. Çünkü Allah, bozguncuları sevmez*⁴²⁰ buyruğu üzerine, bozgunculuk suçu işleyenlerin “وَلَا يُسْأَلُ عَنْ ذُنُوبِهِمُ” *Suçlulukları kesinleşmiş olanlara günahları konusunda soru sorulmaz (Çünkü Allah hepsini bilir)*⁴²¹ âyetiyle görecekları karşılık dile getirilmiştir.

Dini anlamda en büyük bozgunculuk ise, küfrü güzel göstermek, insanları Allah’ın emirlerine karşı gelmeye zorlamak veya buna teşvik etmek, ardından da haram olan yalan, iftira, dedikodu gibi fiillerle insanları birbirine düşürüp sosyal barışı bozmaktır.⁴²²

2.3.1.5. Fâsıklık

Arapça (ف-س-ق) harflerinden türeyen fısk fiili sözlükte taze hurmanın, kabuğunu yarıp dışarı çıkması,⁴²³ terim olarak ise isyan, Allah’ın emirlerini terk

415 el-Bakara 2/30.

416 el-Bakara 2/205.

417 Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 1/62.

418 Muhammed İzzet Derveze, *et-Tefsîrû'l-ḥadîs*, (Kahire: Dâru İhyâi'l-Kütübi'l-Arabiyye, 1383), 6/134.

419 el-Kasas 28/76.

420 el-Kasas 28/77.

421 el-Kasas 28/78.

422 Ali Bozkurt, *Kur'ân'da İnsanın Nitelikleri* (İstanbul: Kayıhan Yayınları, 2019), 130.

423 İsfahânî, *Müfredât*, 380.

etme, hak yoldan çıkma anlamlarını taşımaktadır.⁴²⁴ Ferrâ (ö. 207/822) ise “فَسَقَ عَنْ رَّبِّهِ”/Rabbinin emrinin dışına çıktı⁴²⁵ âyetini örnek göstererek çıkma (harece) anlamını vermiştir.⁴²⁶

Feseka'dan türeyen fâsık (الفاسق) ise, itikâdî olarak şehâdet ettiği halde amel etmeyen kimse demektir.⁴²⁷

Kur'ân-ı Kerîm'de "فسق" kökünden türeyen kelimeler elli dört yerde geçmektedir.⁴²⁸ Bu âyetlerin bazısında yahudiler, hristiyanlar, müşrikler ve münafıklardan söz edilirken çoğunun fâsık olduğu bildirilmiş,⁴²⁹ diğer bazı âyetlerde ise fîsk ve füsûk müminlere nisbet edilmiştir.⁴³⁰

Suç olarak nitelendirdiğimiz ve dinde, büyük günah işlemek ya da küçük günahlarda ısrar etmek anlamında⁴³¹ da gelen fîsk, farklı âyetlerde farklı kalıplarda yer almaktadır. Biz ise bu âyetlerden dikkatimizi çeken birkaç âyeti incelemekle yetineceğiz.

Kur'ân-ı Kerîm'de şeytanın düşman olduğu belirtilmiş⁴³² ve yukarıda da zikrettiğimiz, Allah'ın “وَإِذْ قُلْنَا لِلْمَلَائِكَةِ اسْجُدُوا لِآدَمَ فَسَجَدُوا إِلَّا إِبْلِيسَ كَانَ مِنَ الْجِنِّ فَفَسَقَ عَنْ أَمْرِ رَبِّهِ”/Hani biz meleklere, “Âdem için saygı ile eğilin” demiştik de İblis'ten başka hepsi saygı ile eğilmişlerdi. İblis ise cinlerdendi de Rabbinin emri dışına çıktı” buyruğu ile fîsk kavramına değinilmiştir. Bu âyetteki (فسق) ile ilgili olarak Mukâtil b. Süleymân (ö. 150/767) tekebbür ederek isyân etme⁴³³ Mâtürîdî ısrarla isyan etme⁴³⁴ ve Muhammed İzzet Derveze başkaldırma, asi olma⁴³⁵ anlamı vererek bir nevi davranışsal suça değinmişlerdir.

424 Ebû'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî ez-Zemahşerî, *Esâsü'l-belâğa*, thk. Muhammed Bâsîl Uyûn es-Sûd (Beyrût Dâru'l Kutubu'l İlmiyye: 1419/1998), 2/22; Ebû'l-Feyz Muhammed el-Murtazâ el-Hüseynî ez-Zebîdî, *Tâcü'l-'arûs min cevâhiri'l-Kâmûs*, thk. Komisyon (y.y. : Dâru'l-Hidâye, ts.), 26/302.

425 el-Kehf 18/50.

426 İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, “Fsk”, 10/308.

427 Cürçânî, *Kitâbü't-Ta'rîfât*, “fâsık”, 164.

428 Abdülbâkî, “fsk”, 519-520.

429 el-Bakara 2/99; Âl-i İmrân 3/110; el-Mâide 5/47, 59; et-Tevbe 9/67.

430 el-Bakara 2/197, 282; en-Nûr 24/4; Yusuf Şevki Yavuz, “Fâsık”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 12/202.

431 Muhammed A'lâ b. Alî b. Muhammed Hâmid et-Tehânevî, *Keşşâfü'ş-şulûhâtü'l-fünûn ve'l-'ulûm*, thk. Ali Dehrûc (Beyrût: Mektebetu Lübnan, 1996), 2/1273.

432 el-Bakara 2/168, 208; el-En'âm 6/142; el-A'râf 7/22; Yûsuf 12/5; el-İsrâ 17/53; el-Kasas 28/15; Fâtır 35/6; Yâsîn 36/60; ez-Zuhruf 43/6.

433 Ebû'l-Hasen Mukâtil b. Süleymân b. Beşîr el-Ezdî el-Belhî, *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân*, thk. Abdullah Mahmûd Şehhâte (Beyrût: Dâru İhyâ'it-türâs, 1423), 2/589.

434 Mâtürîdî, *Te'vilâtü Ehli's-Sünne*, 7/182.

435 Derveze, *et-Tefsîrü'l-hadîs*, 5/74.

Bir başka âyette Allah (c.c.) şöyle buyurmuştur: “وَأَعْلَمُوا أَنَّ فِيكُمْ رَسُولَ اللَّهِ لَوْ يُطِيعُكُمْ فِي كَثِيرٍ مِّنَ الْأَمْرِ لَعَنِتُّمْ وَلَكِنَّ اللَّهَ حَبَّبَ إِلَيْكُمُ الْإِيمَانَ وَزَيَّنَهُ فِي قُلُوبِكُمْ وَكَرَّهَ إِلَيْكُمُ الْكُفْرَ وَالْفُسُوقَ وَرَأَىٰ أَنَّهُمْ الرَّاغِبُونَ فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ فَأَنزَلَ الْفُتُورَ”/Bilin ki, aranızda Allah’ın elçisi bulunmaktadır. Eğer o, birçok işlerde size uysaydı, sıkıntıya düşerdiniz. Fakat Allah, size imanı sevdirmiş ve onu gönüllerinize güzel göstermiş; inkârı, fasıklığı ve (İslâm’ın emirlerine) karşı çıkmayı da çirkin göstermiştir. İşte bunlar doğru yolda olanların ta kendileridir”⁴³⁶

Fahreddin er-Râzî âyette yer alan “الكفر”, “الفسوق” ve “العصيان” kavramlarını yine aynı âyet içerisinde yer alan الإيمان kelimesinin zıddı olarak nitelemiş, füsukun dil ile ilgili olduğunu şu dört madde ile değerlendirmiştir:

1. “وَكُرَّهَ إِلَيْكُمُ الْكُفْرَ”/Küfrü, size çirkin gösterdi” Küfürden maksat, tasdik etmenin karşısı olan füsuktur. (yalan söyleme)
2. Bir önceki âyette “إِنْ جَاءَكُمْ فَاسِقٌ بِنَبَأٍ”/Size bir fâsık bir haber getirirse” buyruğuna binaen yalan söyleyen kimse fâsık ismi ile isimlenir.
3. Bu âyetten sonra Allah-ü Teâlâ’nın “إِنَّمَا الْإِيمَانُ الْإِيمَانُ”/İmandan sonra fâsıklık olarak anılmak ne kötü bir namdır! ⁴³⁷ buyruğuna binaen füsukun sözle ilgili bir iş olduğuna delalet eder.
4. Râzî, son olarak “Füsuk çıkmak anlamında olup, daha sonra ilave bir anlam olarak, itaat edilen şeylerin dışına çıkma anlamını kazanmıştır. Ancak füsuk, kalbî işlerle ortaya çıkmaz. Çünkü kalplerdekine, Allah’tan başka hiç kimse muttali olamaz. Bu, amel ve fiillerle de ortaya çıkmaz. Çünkü işler bazen, unutmaya ya da yanılmadan dolayı terkedilebilir. Böylece de fıkı işleyen ile işlemeyenin onu hata olarak mı yoksa bilerek mi yaptığı anlaşılamaz. Ama söze gelince bu, konuşan kimsenin halinin üzerine dayandığı şeyi bilmek demektir. Binâenaleyh, imana girme ya da ondan çıkma işi, sözle anlaşılır. Bu sebeple, füsûku sözle ilgili bir iş kabul etmek, doğruya en yakın olan bir açıklama olmuş olur”⁴³⁸ değerlendirmesinde bulunmuştur.

Derveze, âyette geçen fık ile “Allah’ın ve Peygamber’in emrettiği şeyleri yapmayıp haktan sapmak, azgınlaşmak, Allah ve Rasulü’nün yasakladıklarından kaçınmamak ve iman, kulluk, ahlak ve toplumsal yaşantıya dair olan hususlarda çizilen sınırları tanımamaktır”⁴³⁹ şeklinde tefsir etmiş ve Hz. Peygamberin Uhd

436 el-Hucurât 49/7.

437 el-Hucurât 49/11.

438 Râzî, *Mefâtîhu’l-ğayb*, 28/102; Sinan Öge, *İslâm Düşüncesinde “Fık” Kavramı* (Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2000), 71.

439 Derveze, *et-Tefsîrü’l-ğadîs*, 8/503.

اللهم حَبِّبْ إلینَا الإیمان وزینْه فی قلوبنا وكرّه إلینَا الكفر والفسوق والعصیان “ gününü yapmış olduğu “ واجعلنا من الراشدين /Allh'ım! Bize imanı sevdır, kalplerimizi imanla süsle. Bize küfrü, itaatsizliği ve isyanı sevdırme, kerih göster, bizi doğru yolu bulanlardan eyle”⁴⁴⁰ duasını dile getirmiştir.⁴⁴¹

Toshihiko İzutsu, Tevbe Sûresinin 49-60. âyetlerinde fâsıkların özelliklerini maddeler halinde şöylece özetlemiştir:

1. Fâsıklar Müslümanların askeri gücünden korktuklarından dolayı müminlerden yana olduklarına dair Allah'ı şahit tutarak yemin ederler.
2. Kalben inançsızdırlar ve e küfür içerisinde canları çıkana kadar böyle olmakta devam edeceklerdir.
3. Tabiatlarındaki küfrü davranışları açığa vurmaktadır; namaza üşenerek gelmektedirler ve Allah yolundaki harcamalarını istemeye istemeye yapmaktadırlar.
4. Allah'tan daha fazla korkmaları için uyarıldıklarında da, "Bırak, beni alıkoyma!" demektedirler.
5. Eğer Muhammed'in başına iyi bir hal gelirse rahatsız olmakta, bir şer musallat olursa sevinmekte ve neşe içinde yanından ayrılmaktadırlar.
6. Zekât'ın dağılımı hakkında hep homurdanmaktadırlar; eğer kendilerine bir pay verilirse, memnun olmakta, verilmezse öfkelenmektedirler.⁴⁴²

Toplumların çöküşünü ele alan âyetlerde de fisk ve fâsıklar büyük bir yer tutmaktadır. Bu âyetlerde fiskın sonunun helak ve cehennem olduğu da bildirilmektedir.⁴⁴³

2.3.1.6. Gaflet

Sözlükte (غفل) harflerinden türeyen, “terk etmek, önemsememek” anlamında masdar ve “dalgınlık, dikkatsizlik, yanılma, ihmal” manasında isim olan gaflet (الغفلة) kelimesi,⁴⁴⁴ nefsin kendi arzusuna uyması, zamanın boş geçirilmesi,⁴⁴⁵ yeterince uyanık ve dikkatli olunmadığı için insanda oluşan yanılma halı⁴⁴⁶ olarak

440 Ahmed b. Hanbel, *el-Müsne'd*, 24/247 (No. 15492); Nesâî, “Amelü'l-yevm ve'l-leyle”, 53 (No. 10370).

441 Derveze, *et-Tefsîrü'l-hadîs*, 8/503.

442 Toshihiko İzutsu, *Kur'ân'da Dinî ve Ahlâkî Kavramlar*, çev. Selâhattin Ayaz (İstanbul: Pınar Yayınları, 1991), 214-215.

443 Okumuş, *Kur'ân'da Toplumsal Çöküş*, 112; es-Secde 32/20; el-Ahkâf 46/35.

444 Süleyman Uludağ, , “Gaflet”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1996), 13/283; Karaman vd., “Gaflet”, 193.

445 Cürcânî, *Kitâbü't-Ta'rifât*, “gaflet”, 162.

446 İsfahânî, *Müfredât*, 362.

tanımlanmıştır. Aynı zamanda gaflet, dini hayatta müminin Allah ve Hz. Peygamber'in emir ve yasakları yerine nefsinin ve şeytanın arzusuna uymasını, işlediği günahları ve âhirette vereceği hesabı düşünmemesini, Allah'ı zikretmeyi ve günahlara tevbe etmeyi terk etmesini, ibadetlerde kurallara riâyet etmemesini, kalbin kasvet içinde oluşunu ve zamanını boşa geçirmesini ifade eder.⁴⁴⁷

Kur'ân-ı Kerîm'de gaflet kelimesi ile alakalı otuz beş âyet yer almaktadır.⁴⁴⁸ Bu âyetlerde gaflet kavramı, Allah'ın gafletten berî olması, insanların fiil ve davranışlarını anlatmada kullanılmıştır.⁴⁴⁹

Allah'ın gâfil olmaması; yani insanların gizli-âşikâr, az-çok, iyi-kötü bütün yaptıklarından ve söylediklerinden haberdâr olması, bütün fiil ve davranışlarını görmesi, bilmesi ve şahit olması, hiçbir şeyin ondan gizli kalmamasıdır.⁴⁵⁰ Allah'ın gafil olmamasının sebebi olarak ise O'nun kemal sıfatlarının bir çoğu sayılabilir: "Çünkü Allah; Alîm, Hakîm, Latîf, Habîr, Semî', Basîr, Hasîb, Rakîb, Şehîd, Muhsî, Hâlık, Bârî, Musavvir, Mucîb, Mubdi', Muîd, Muhyî, Mumît, Hayy, Kayyûm ve Hâdî'dir. Zira gafletle bu sıfatların bir arada bulunması mümkün değildir.⁴⁵¹

İnsanlar açısından gaflet, Kur'ân'da genellikle yerme ifade etmektedir.⁴⁵² Ancak kınamayı gerektirmeyen gaflet de söz konusudur. Kınamayı gerektirmeyen gaflet; habersiz olmak, bir şeyi bilmemek, unutmak, aklına gelmemek ve bilgisi olmamak anlamına gelir.⁴⁵³ Kınamayı gerektiren bağlamda gaflet ise daha çok kâfirleri nitelemede kullanılmıştır.⁴⁵⁴

Şimdi suç olarak ifade ettiğimiz gafleti aklını, gözünü, kulağını gerçekleri bilmede ve anlamada kullanmama anlamında örneklendirip tefsirlerde ele alınışına göz atalım.

Kur'ân'da “ وَلَقَدْ ذَرَأْنَا لِجَهَنَّمَ كَثِيرًا مِّنَ الْجِنِّ وَالْإِنسِ لَهُمْ قُلُوبٌ لَا يَفْقَهُونَ بِهَا وَلَهُمْ أَعْيُنٌ لَا يُبْصِرُونَ بِهَا وَلَهُمْ أُذُنٌ لَا يَسْمَعُونَ بِهَا أُولَٰئِكَ كَالْأَنْعَامِ بَلْ هُمْ أَضَلُّ أُولَٰئِكَ هُمُ الْعَاغِفُونَ/Andolsun biz, cinler ve insanlardan, kalpleri olup da bunlarla anlamayan, gözleri olup da bunlarla görmeyen, kulakları olup da bunlarla işitmeyen birçoklarını cehennem için var ettik. İşte bunlar hayvanlar gibi, hatta daha da aşağıdadırlar. İşte bunlar gafillerin ta

447 Karaman vd., “Gaflet”, 193.

448 Abdülbâkî, “gfl”, 503.

449 Karaman vd., “Gaflet”, 193.

450 Karaman vd., “Gaflet”, 193.

451 M. Faik Yılmaz, “Kur'ân'da Gaflet Kavramı”, *Dinî Araştırmalar Dergisi* 6/16, (Mayıs-Ağustos 2003),148.

452 el-A'râf 7/179, 205; en-Nahl 16/108.

453 el-En'âm 6/156; Yûnus 10/29; Yûsuf 12/13.

454 Karaman vd., “Gaflet”, 194; el-A'râf 7/179, 205; er-Rûm 30/7.

kendileridir”⁴⁵⁵ buyurularak cin ve insanların kendilerine verilen bu özellikleri kötü kullandıkları vurgulanmıştır. Bu âyetteki gaflet kavramıyla; zihinlerini hakkı tanımaya yönlendirmemiş, Allah’ın yarattığı mahlûkata ibret nazarıyla bakmayan, ilâhî âyetleri tedebbür etmekten uzak ve kendilerini cehenneme müstahak kılacak şeylere büsbütün kapılan kimseler olarak yorumlanmıştır.⁴⁵⁶ Bununla birlikte gafletten maksat, ahirette başına gelecek olan azaptan gafil olma şeklinde de tefsir edilmiştir.⁴⁵⁷

Bir başka âyette Allah (c.c.) şöyle buyurmuştur: “سَاصْرِفْ عَنْ آيَاتِي الَّذِينَ يَتَكَبَّرُونَ فِي الْأَرْضِ بِغَيْرِ الْحَقِّ وَإِنْ يَرَوْا كُلَّ آيَةٍ لَا يُؤْمِنُوا بِهَا وَإِنْ يَرَوْا سَبِيلَ الرُّشْدِ لَا يَتَّخِذُوهُ سَبِيلًا وَإِنْ يَرَوْا سَبِيلَ الْغَيِّ يَتَّخِذُوهُ سَبِيلًا ذَلِكَ بِأَنَّهُمْ كَذَّبُوا بِآيَاتِنَا وَكَانُوا عَنْهَا غَافِلِينَ/Yeryüzünde haksız yere büyüklük taslayanları âyetlerimden uzaklaştıracam. (Onlar) her âyeti görseler de ona iman etmezler. Doğru yolu görseler onu yol edinmezler. Ama sapıklık yolunu görseler onu (hemen) yol edinirler. Bu, onların, âyetlerimizi yalanlamaları ve onlardan hep gafil olmaları sebebiyledir”⁴⁵⁸ Bu âyette geçen gafil olmaktan maksadın âyetlerden habersiz görünme,⁴⁵⁹ onlar üzerine düşünmeme⁴⁶⁰ ve yalanlama⁴⁶¹ anlamlarında olduğu şeklinde tefsir edilmiştir.

Hiz. Peygamber (s.a.v.) “ادْعُوا اللَّهَ وَأَنْتُمْ مُوقِنُونَ بِالْإِجَابَةِ، وَاعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ لَا يَسْتَجِيبُ الدُّعَاءَ مِنْ قَلْبٍ غَافِلٍ لَاهٍ/Allah'a duayı, size icabet edeceğinden emin olarak yapın. Şunu bilin ki Allah Teâla (bu inançla olmayan ve) gafletle (başka meşguliyetlerle) oyalanan kalbin duasını kabul etmez”⁴⁶² buyurarak gaflet ile yapılacak duanın durumu hakkında haber vermiştir.

Gaflet karşısında kişinin tavrının ne olması gerektiği ve Allah’ın (c.c.) gaflet halinden onu men etmesi şu âyetle hükmedilmiştir: “وَاذْكُرْ رَبَّكَ فِي نَفْسِكَ تَضَرُّعًا وَخِيفَةً وَدُونَ الْجَهْرِ مِنَ الْقَوْلِ بِالْغُدُوِّ وَالْآصَالِ وَلَا تَكُنْ مِنَ الْغَافِلِينَ/Rabbini, içinden yalvararak ve korkarak,

455 el-A‘râf 7/179.

456 Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 2/179.

457 Mâtürîdî, *Te‘vilâtü Ehli’s-Sünne*, 5/98; Ebü’l-Hasen Alî b. Ahmed b. Muhammed en-Nisâbü’rî el-Vâhidî, *el-Vecîz fî tefsîri ‘l-kitâbi ‘l-‘azîz*, thk. Safvân Adnân Dâvûdî (Dimaşk-Beyrût: Dâru’l-Kalem-Dâru’s-Şâmiyye, 1415), 422.

458 el-A‘râf 7/146.

459 Râzî, *Mefâtîhu’l-ğayb*, 15/366.

460 Nâsirüddîn Ebû Saîd Abdullâh b. Ömer b. Muhammed el-Beyzâvî, *Envârü’t-tenzîl ve esrârü’t-te‘vîl*, thk. Muhammed Abdurrahman el-Mer’âşlî (Beyrût: Dâru İhyâi’t-Türâsi’l-Arabî, 1418), 3/34; İsmail Hakkı Bursevî, *Rûhu’l-beyân fî tefsîri ‘l-Kur‘ân* (Beyrût: Dâru’l-Fikr, ts.), 3/241.

461 Celâleddîn el-Mahallî-Celâleddîn es-Suyûtî, *Tefsîru’l-Celâleyn*, (Kahire: Dâru’l-Hadîs, ts.), 214; Beyzâvî, *Envârü’t-tenzîl ve esrârü’t-te‘vîl*, 3/34; Ebüssuûd Muhammed b. Muhammed el-İmâdî, *İrşâdü’l-‘akli’s-selîm ilâ mezâya’l-Kitâbi’l-Kerîm* (Beyrût: Dâru İhyâi’t-Türâsi’l-Arabî, ts.), 3/676; Râzî, *Mefâtîhu’l-ğayb*, 15/366.

462 Tirmizî, “De‘avât”, 45 (No. 3479).

yüksek olmayan bir sesle sabah-akşam zikret ve gafillerden olma”⁴⁶³ Sabah ve akşam insanın gaflet içerisinde oldukları zaman dilimleridir.⁴⁶⁴ Bu sebeple gerçek zikir, dil ile değil kalben uzak olmamakla, insanı Allah'a karşı mahcup edebilecek ihmalkârlığa karşı tam manasıyla uyanık olmakla yani gaflet halinden uzak olmakla mümkündür.

2.3.1.7. Gösteriş Yapma/Riya, Kibirlenme

Sözlükte (ر-أ-ى) harflerinden türeyen riyâ (الرياء) kavramı, gösteriş anlamında olan (سُمْعَةٌ) kavramıyla birlikte de yer almaktadır.⁴⁶⁵ Riya, Allah'tan başkasının hoşnutluğunu kazanma düşüncesiyle amelde ihlâsı terk etmek,⁴⁶⁶ amelin insanların görmesi ve güzel zannetmesi amacıyla yapılmasıdır.⁴⁶⁷

Kur'ân-ı Kerîm'de riya kavramı üç âyette isim⁴⁶⁸ ve iki âyette fiil⁴⁶⁹ olarak yer almaktadır.⁴⁷⁰ Riya ile ilgili husus şu şekilde dile getirilmiştir: “يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَبْطُلُوا صَدَقَاتِكُمْ بِالْمَنِّ وَالْأَذَى كَالَّذِي يُنْفِقُ مَالَهُ رِثَاءَ النَّاسِ وَلَا يُؤْمِنُ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ فَمَثَلُهُ كَمَثَلِ صَفْوَانٍ عَلَيْهِ ثَرْابٌ فَاصَابُهُ وَابِلٌ فَتَرَكَهُ صَلْدًا لَا يَقْدِرُونَ عَلَى شَيْءٍ مِّمَّا كَسَبُوا وَاللَّهُ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الْكَافِرِينَ/Ey iman edenler! Allah'a ve ahiret gününe inanmadığı hâlde insanlara gösteriş olsun diye malını harcayan kimse gibi, sadakalarınızı başa kakmak ve gönül kırmak suretiyle boşa çıkarmayın. Böylesinin durumu, üzerinde biraz toprak bulunan ve maruz kaldığı şiddetli yağmurun kendisini çıplak bıraktığı bir kayanın durumu gibidir. Onlar kazandıklarından hiçbir şey elde edemezler. Allah, kâfirler topluluğunu hidâyete erdirmez”⁴⁷¹ Bu âyetin tefsiriyle ilgili Râzî, sadakalarını başa kakmak ve gönül kırmak suretiyle boşa çıkaranlar ile insanlara gösteriş olsun diye malını harcayan kimseleri birbirlerine benzeterek riyanın sadakaları heder ettiğini, bu şekilde yapan kimselerin ise münafık olduklarına dair meseleleri sunmuştur. Sonrasında ise riya ve başa kakma ile yapılan sadakaların, üzerinde biraz toprak bulunan ancak yağmurun kendisini çıplak bıraktığı bir kayanın durumuna

463 el-A'râf 7/205.

464 Ömer Nasuhi Bilmen, *Kur'ân-ı Kerîm'in Türkçe Meâl-i Âlisî ve Tefsiri* (İstanbul: Bilmen Yayınevi, 1985), 2/1147-1148.

465 İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, “R'ey”, 14/296.

466 Cürcânî, *Kitâbü't-Ta'rifât*, “riyâ”, 113.

467 Sa'dî Ebû Ceyb, *el-Kâmûsu'l-Fıkhî Lugaten ve Istılâhen* (Suriye-Dimeşk: Dâru'l-Fikr, 1408/1988), 141; Karaman vd., “Riya”, 560.

468 el-Bakara 2/264; en-Nisâ 4/38; el-Enfâl 8/47.

469 en-Nisâ 4/142; el-Mâûn 107/6.

470 Mustafa Çağrı, “Riya”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2008), 35/137.

471 el-Bakara 2/264.

benzetilmesine değinerek, bu iki sadaka şeklinin de Allah rızası için olmadığını ortaya koymaktadır.⁴⁷²

Bir başka âyette de Allah (c.c.) şöyle buyurmuştur: “الَّذِينَ هُمْ يُرَاؤُنَّ/Onlar (namazlarıyla) gösteriş yaparlar.”⁴⁷³ Râzi, bu âyeti tefsir ederken münafıklık ile riyakârlık arasındaki farka değinmiş; münafığın, kimsenin olmadığı, kimsenin görmediği yerde ve hiç kimsenin olmadığı zamanda namaz kılmayan, riyakâr (mürâî) olanın da en güzel namazı insanlarla beraber kıldığını ifade ederek gösteriş yapma durumunu dikkat çekici bir örnekle izah etmiştir.⁴⁷⁴

Riya ile alakalı Hz. Peygamber'in şu uyarısı, kavramın suç olduğunu kanıtlar niteliktedir: Hz. Peygamber “إِنَّ أَخَوْفَ مَا أَخَافُ عَلَيْكُمُ الشَّرْكَ الْأَصْغَرُ” قَالُوا: وَمَا الشَّرْكَ الْأَصْغَرُ يَا رَسُولَ اللَّهِ؟ قَالَ: الرِّيَاءُ/Muhakkak ki sizin adınıza en çok korktuğum şey küçük şirktir. Küçük şirkin ne olduğu sorulduğunda, o riyadır”⁴⁷⁵ buyurmuştur.

Gösteriş yapma/riya ile ilişkili olarak suç saydığımız bir diğer kavram (ك ب ر) harflerinden türeyen kibirdir. Sözlükte “büyüklük”⁴⁷⁶ anlamına gelen kibir (الكبر), tevazuun karşısı olarak “kişinin kendini üstün görmesi ve bu duyguyla başkalarını aşağılayıcı davranışlarda bulunması” demektir; ancak kelimenin daha çok birinci anlamda kullanıldığı, büyüklenme ve böbürlenme şeklindeki davranışların ise bu huyların dışa yansımından ibaret olduğu belirtilir.⁴⁷⁷ Râgıb el-İsfahânî ise kibir kelimesiyle aynı kökten gelen tekebbür ve istikbâr kelimelerinin yakın anlamda olduğunu ifade etmiş, kibir kavramını da insanın kendisini beğenmesi ve başkasını küçük görmesi olarak ıstılâhî bir tarifile tanımlamıştır.⁴⁷⁸

Kur'ân'da tekebbür ve istikbâr kelimeleri de kibir anlamında kullanılmıştır. Kibir Kur'ân'da yasaklanmış, kibirli kimseleri (müstekbir, mütekebbir) Allah'ın sevmediği belirtilmiştir.⁴⁷⁹

Kur'ân, kibri Allah hakkında övücü, insanlar hakkında yerici bir vasıf olarak ele almaktadır. Örnek olarak şu âyette: “هُوَ اللَّهُ الَّذِي لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ الْمَلِكُ الْقُدُّوسُ السَّلَامُ الْمُؤْمِنُ”

472 Râzi, *Mefâtîhu'l-ğayb*, 7/47.

473 el-Mâûn 107/6.

474 Râzi, *Mefâtîhu'l-ğayb*, 32/304.

475 Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 39/39 (No. 2363).

476 Ebû Nasr İsmâil b. Hammâd el-Cevherî, *eş-Şihâh fi'l-luğa ve'l-ulûm*, haz. Nedim Maraşlı - Üsâme Maraşlı (b.y. y.y. ts.), 4359; Ahmed b. Fâris b. Zekeriyâ b. Muhammed er-Râzî el-Kazvîni el-Hemedânî İbn Fâris, *Mu'cemü mekâyisi'l-luğa*, thk. Abdüsselâm Muhammed Hârûn (Beyrût: Dâru'l Fikr, 1399/1979), 5/154.

477 Mustafa Çağrı, “Kibir”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2022), 25/561.

478 İsfahânî, *Müfredât*, 421.

479 Karaman vd., “Kibir”, 380-390; en-Nisâ 4/36, 172.

الْمُهَيْمِنُ الْعَزِيزُ الْجَبَّارُ الْمُتَكَبِّرُ سُبْحَانَ اللَّهِ عَمَّا يُشْرِكُونَ /O, kendisinden başka hiçbir ilâh bulunmayan Allah'tır. O, mülkün gerçek sahibi, kutsal (her türlü eksiklikten uzak), barış ve esenliğin kaynağı, güvenlik veren, gözetip koruyan, mutlak güç sahibi, düzeltip ıslâh eden ve dilediğini yaptıran ve büyüklükte eşsiz olan Allah'tır. Allah, onların ortak koştuklarından uzaktır⁴⁸⁰ buyurularak, Allah'ı tanıtip öven isimler arasında el-Mütekebbir ismine yer verilmiş olması gösterilebilir.⁴⁸¹

Kibir ile ilgili vereceğimiz ilk âyet şudur: “إِنَّ الَّذِينَ يُجَادِلُونَ فِي آيَاتِ اللَّهِ بِغَيْرِ سُلْطَانٍ /Allah'ın âyetleri hakkında, kendilerine gelmiş bir delilleri olmaksızın tartışanlar var ya, onların kalplerinde ancak bir büyüklük taslama vardır. Onlar, tasladıkları büyüklüğe asla ulaşmazlar. Sen Allah'a sığın. Şüphesiz O, hakkıyla işitendir, hakkıyla görendir⁴⁸² Bu âyette büyüklük taslama olarak tefsir edilen kibir, büyüklenmedir. Bu ise öne geçme ve kimsenin kendilerinin üzerinde olmasını istememe arzusudur.⁴⁸³

Büyüklük taslama (kibir) ile anlatılmak istenen, kıskanmak ve çekememek olduğu, bu duyguya sebep olan şeyin ise peygamberliğin kendilerinin olmasını istemelerinden kaynaklandığı ifade edilmiştir. Buna delil olarak da “وَقَالُوا لَوْلَا نُزِّلَ هَذَا /“Bu Kur'an, iki şehrin birinden bir büyük adama indirilseydi ya!” dediler⁴⁸⁴ ve “وَقَالَ الَّذِينَ كَفَرُوا لِلَّذِينَ آمَنُوا لَوْ كَانَ خَيْرًا مَا سَبَقُونَا إِلَيْهِ وَإِذْ لَمْ /Inkâr edenler, inananlar için, “Eğer o Kur'an iyi bir şey olsaydı, onlar onu kabulde, bizi geçemezlerdi” dediler. Onunla doğru yolu bulamadıkları için; “Bu eski bir uydurmadır” diyecekler⁴⁸⁵ âyetleri gösterilmiştir.⁴⁸⁶

Diğer bir başka âyette Allah (c.c.) kibir ile alakalı olarak iblisin durumunu ortaya koymaktadır. “وَإِذْ قُلْنَا لِلْمَلَائِكَةِ اسْجُدُوا لِآدَمَ فَسَجَدُوا إِلَّا إِبْلِيسَ أَبَى وَاسْتَكْبَرَ وَكَانَ مِنَ /Hani meleklerle, “Âdem için saygı ile eğilin” demiştik de İblis hariç bütün melekler hemen saygı ile eğilmişler, İblis (bundan) kaçınmış, büyüklük taslamış ve kâfirlere olmuştu⁴⁸⁷ Kurtubî bu âyette yer alan istikbâr kavramını kişinin

480 el-Haşr 59/23.

481 Kadir Polater, “Kur'an Açısından Kibir Sorunu ve Sonuçları”, *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 17/1 (2013), 69.

482 el-Mü'min 40/56.

483 Ebü'l-Berekât Hâfizüddîn Abdullah b. Ahmed b. Mahmûd en-Nesefî, *Medârikü't-tenzîl ve hakâ'iku't-te'vil*, thk. Yûsuf Bedîvî (Beyrût: Daru'l-Kelimi't-Tayyib, 1419/1998), 3/217.

484 ez-Zuhruf 43/31.

485 el-Ahkâf 46/11.

486 Ebüssuûd, *İrşâdü'l-'akli's-selîm*, 7/281.

487 el-Bakara 2/34.

kendisini büyük görmesi olarak tanımlar. İblisin Hz. Âdem'e secde etmekten çekinmesini yüce Allah'ın emir ve bu emirdeki hikmetini gereksiz görmesi olarak yorumlar. Bundan dolayı bu şekildeki bir büyüklenmeyi Hz. Peygamber'in “لَا يَدْخُلُ الْجَنَّةَ مَنْ كَانَ فِي قَلْبِهِ مِثْقَالُ حَبَّةٍ مِنْ خَرْدَلٍ مِنْ كِبَرٍ” *Kalbinde hardal tanesi kadar kibir, büyüklenme olan kişi cennete giremeyecektir*”⁴⁸⁸ buyruğuyla ilişkilendirir. Sonrasında ise günahların başlangıcının kibir olduğunu aktarmıştır.⁴⁸⁹

İzutsu, İslâm'ın günlük ilişkilerde bile hilm'den ayrılmamaya büyük ehemmiyet verdiğini belirttikten sonra yeryüzünde burnu yukarıda gezen, göğsü kibirle şişip inen, sesleri kulakları tırmalayan, düşüncesizlik ve tahkir edici tutumları içinde fakiri ve zayıfı ezenlerin sürekli tel'in edildiğini “وَلَا تُصَعِّرْ خَدَّكَ لِلنَّاسِ وَلَا تَمْشِ فِي الْأَرْضِ مَرَحًا إِنَّ اللَّهَ لَا يُحِبُّ كُلَّ مُخْتَالٍ فَخُورٍ” *Küçümseyerek surat asıp insanlardan yüz çevirme ve yeryüzünde böbürlenerek yürüme! Çünkü Allah, hiçbir kibirleneni, övüngeni sevmez*”⁴⁹⁰ ve “وَاقْصِدْ فِي مَشْيِكَ وَاعْصِرْ مِنْ صَوْتِكَ إِنَّ أَنْكَرَ الْأَصْوَاتِ لَصَوْتُهَا” *Yürüyüşünde tabî ol. Sesini alçalt. Çünkü seslerin en çirkini, şüphesiz eşeklerin sesidir!*”⁴⁹¹ âyetlerini örnek vererek gösterir.⁴⁹²

2.3.1.8. Hased Etme, Kıskançlık

Arapça (ح-س-د) filinden oluşan haset (الحسد), sözlüklerle birinin sahip olduğu nimetin yok olmasını temenni etmek⁴⁹³ ve kıskançlık⁴⁹⁴ anlamlarında kullanılmıştır. Hasedin, şeytanın amellerinin en güzeli, insanın amellerinin ise en çirkini olduğu; ölümden başka devası olmayan bir hastalık; hasetçi veya haset edileni helak etmeden asla iyileşmeyecek bir yara; yakıtı ise, haset duygusunu besleyen hasetçinin ateşi olduğu⁴⁹⁵ söylenmiştir.

488 Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 7/335 (No. 4310); Müslim, “Îmân”, 39; İbn-i Mâce, *Sünen-i İbn-i Mâce*, “Îmân”, 9 (No. 59); Ebû Dâvûd, “Libâs”, 29 (No. 4092); Tirmizî, “Birr ve Sıla”, 25 (No. 1999).

489 Kurtubî, *el-Câmi‘ li-aḥkâmi'l-Ḳur‘ân*, 1/296.

490 Lokmân 31/18.

491 Lokmân 31/19.

492 İzutsu, *Kur‘ân'da Dinî ve Ahlâkî Kavramlar*, 195.

493 Ebû Nasr İsmâil b. Hammâd el-Cevherî, *Tâcü'l-luğa ve şîḥâhu'l-'Arabiyye*, thk. Ahmed Abdülgafûr Attâr (Beyrût: Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, 1407/1987), 2/465; Cevherî, *eş-Şîḥâḥ fi'l-luğa ve'l-ulûm*, 1000; İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, “ḥsd”, 3/148; Zebîdî, *Tâcü'l-'arûs min cevâhiri'l-Ḳâmûs*, 8/25.

494 İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, “ḥsd”, 3/148.

495 Tehânevî, *Keşşâfu Istilahâtî'l-Funûn ve'l-'Ulûm*, 1/665; Mehmet Emin Yurt, “Kur‘ân'da Haset Kavramı”, *e-Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi* 10/21 (2018), 851-852.

Türkçe'de "çekememezlik" anlamına gelen haset kelimesi bir ahlâk terimi olarak kişinin, başkalarının sahip bulunduğu maddî ve manevî imkânlarının elinden çıkmasını veya o imkânların kendine geçmesini istemesi anlamına gelir.⁴⁹⁶

Haset kelimesi, Kur'ân'da üç yerde fiil, bir yerde mastar ve bir yerde de ism-i fâil olmak üzere beş yerde geçmektedir.⁴⁹⁷

Kur'ân-ı Kerîm'de, Yahudilerin Müslümanları inkârcılığa döndürme yönündeki niyet ve istekleri onların nefislerindeki hasede bağlanmak suretiyle hasedin temelde bir duygu ve niyet meselesi olduğu⁴⁹⁸ vurgulanmış, aynı zümrenin Allah tarafından Müslümanlara lütfedilen başarıları kıskanması da haset⁴⁹⁹ kavramıyla ifade edilmiştir.⁵⁰⁰

Haset ile ilgili Kur'ân'da zikredilmiş olan âyetlerin ilkinde “وَدَّ كَثِيرٌ مِنْ أَهْلِ الْكِتَابِ لَوْ يَرُدُّوكُمْ مِنْ بَعْدِ إِيمَانِكُمْ كُفَّارًا حَسَدًا مِنْ عِنْدِ أَنْفُسِهِمْ مِنْ بَعْدِ مَا تَبَيَّنَ لَهُمُ الْحَقُّ فَاعْتُوا وَاصْفَحُوا حَتَّى يَأْتِيَ اللَّهُ بِأَمْرٍ”/Kitap ehlinde birçoğu, hak kendilerine belirdikten sonra dahi, içlerindeki kıskançlıktan ötürü sizi, imanınızdan sonra küfre döndürmek isterler. Siz şimdilik, Allah onlar hakkındaki emrini getirinceye kadar affedin, hoşgörün. Şüphesiz Allah, gücü her şeye hakkıyla yetendir”⁵⁰¹ buyrulmuştur.

Kurtubî hasedi, yerilmiş ve övülmüş olarak iki kısma ayırmıştır. Yerilmiş olan hasedin, Müslüman kardeşi üzerindeki Allah'ın nimetinin yok olmasını temenni etmesi olduğunu “أَمْ يَحْسُدُونَ النَّاسَ عَلَى مَا آتَاهُمُ اللَّهُ مِنْ فَضْلٍ”/Yoksa insanları; Allah'ın lütfundan kendilerine verdiği şey dolayısıyla kıskanıyorlar mı?⁵⁰² âyetinde zikredilen kıskançlık oluşunu ifade etmiştir. Bu kıskançlığın yeriliş sebebinin de Allah'ın hikmetsiz iş yaptığı ve layık olmayan kimseye nimet verdiği anlamını taşımasından kaynaklandığını ifade etmiştir. Kurtubî'nin övdüğü haset ise; sahih hadiste bahsedilmiş olan şu kimselerdir: “لَا حَسَدَ إِلَّا فِي اثْنَيْنِ رَجُلٍ آتَاهُ اللَّهُ الْقُرْآنَ فَهُوَ يَقُومُ بِهِ آتَاءَ لَا حَسَدَ إِلَّا فِي اثْنَيْنِ رَجُلٍ آتَاهُ اللَّهُ مَالًا فَهُوَ يُنْفِقُهُ آتَاءَ اللَّيْلِ وَآتَاءَ النَّهَارِ”/Yalnız şu iki kişiye gıpta edilmelidir: Biri, Allah'ın kendisine verdiği Kur'ân ile gece gündüz meşgul olan

496 Karaman vd., “Haset”, 235; Yahya İbn Adi, *Tehzîbü'l-Ahlâk*, çev. Harun Kuşlu (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2013), 46.

497 Abdülbâkî, “hsd”, 201; Yurt, “Kur'ân'da Haset Kavramı”, 851.

498 el-Bakara 2/109.

499 en-Nisâ 4/54.

500 Mustafa Çağrı, “Haset”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 16/378.

501 el-Bakara 2/109.

502 en-Nisâ 4/54.

kimse, diğeri Allah'ın kendisine verdiği malı gece gündüz harcayan kimsedir.”⁵⁰³ Kurtubî, hadiste bahsi geçen kıskançlığın gıpta etmek olduğunu söyledikten sonra gıpta etmenin gerçek hakikatinin, Müslüman kardeşinin sahip olduğu hayır ve nimetin benzerinin de eksilmeksizin kendinde olmasını temenni etmek olduğunu, böyle bir şeyin de münâfese (hayırlarda yarış) ismiyle isimlendirildiğini söylemiştir. Nitekim Yüce Allah'ın “وَفِي ذَلِكَ فَلْيَتَنَافَسِ الْمُتَنَافِسُونَ/Onun (içiminin) sonu bir misktir (ağızda misk gibi koku bırakır). İşte yarışanlar, bunun için yarışsınlar”⁵⁰⁴ buyruğunun bunu kastettiğini anlatmıştır.⁵⁰⁵

Haset ile ilgili vereceğimiz diğr âyet ise şudur: “وَمِنْ شَرِّ حَاسِدٍ إِذَا حَسَدَ/Haset ettiği zaman hasetçinin kötülüğünden”⁵⁰⁶

Mâtürîdî bu âyette yer alan haset kavramından iki şekilde görüş çıkarılabileceğini ifade etmektedir. Bunlardan birincisi, Allah Teâlâ'nın, sezilmez kudretiyle bazı gözlerde esrareniz bir etki yaratmasının mümkün olabildiğinden söz ederek göz değmesine (nazar) dair Hz. Peygamber'den bazı rivâyetleri sunmuştur.⁵⁰⁷

İkincisi, haset edenin kapıldığı haset duygusunun zayıf olsa bile fitnelere yol açacak çeşitli bozgunculuklara meydan veren işlere başvurmasına sebep olabileceğini aktarmış, Allah Teâlâ'nın şu kelâmını hatırlatmıştır: “إِنَّ كَيْدَ الشَّيْطَانِ كَانَ ضَعِيفًا/Şüphesiz şeytanın hilesi zayıftır”⁵⁰⁸ Mâtürîdî, bu sebeple haset eden ile şeytanın hilesi arasında benzerlik kurmuştur.⁵⁰⁹

Bazı müfessirler haset edenin hasedi ortaya çıkmadan zarar görülmeyeceğini beyan etmişlerdir.⁵¹⁰ Bazı müfessirler ise semâda İblis'in Hz. Âdem'e olan, yeryüzünde de Kabil'in Habil'e olan ilk günahın sebebinin haset olduğunu⁵¹¹ beyan etmişlerdir.

503 Buhârî, “İlim”, 15 (No. 73); “Zekât”, 5 (No. 1343); Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 6/162 (No. 3651).

504 el-Mutaffifîn 83/26.

505 Kurtubî, *el-Câmi' li-aḥkâmi'l-Kur'an*, 2/71.

506 el-Felak 113/5.

507 Mâtürîdî, *Te'vilâtü Ehli's-Sünne*, 10/658.

508 en-Nisâ 4/76.

509 Mâtürîdî, *Te'vilâtü Ehli's-Sünne*, 10/658.

510 Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 4/866; Râzî, *Mefâtîhu'l-ğayb*, 32/375; Kurtubî, *el-Câmi' li-aḥkâmi'l-Kur'an*, 20/259; Neseî, *Medârik*, 3/698; Ebü'l-Abbâs Ahmed b. Muhammed b. Mehdî İbn Acîbe el-Hasenî eş-Şâzelî, *el-Bahrü'l-medîd fi tefsîri'l-Kur'âni'l-mecîd*, thk. Ahmed Abdullah el-Kuraşî Raslân (Kâhire: Hasan Abbas Zeki, 1419), 7/376.

511 Kurtubî, *el-Câmi' li-aḥkâmi'l-Kur'an*, 20/259; Ebü'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Alî b. Muhammed İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-mesîr fi 'ilmi't-tefsîr*, thk. Abdurrezzak el-Mehdî (Beyrût: Dâru'l-Kitâbi'l-'Arabî, 1422), 4/509; Neseî, *Medârik*, 3/698.

إِيَّاهُمْ وَالْحَسَدَ، فَإِنَّ الْحَسَدَ يَأْكُلُ الْحَسَنَاتِ كَمَا تَأْكُلُ النَّارُ الْحَطَبَ - أو قال: “ Hz. Peygamber'in “ *Hasetten kaçının. Çünkü o, ateşin odunu (kuru otu) yiyip tükettiği gibi, bütün hayırları yer tüketir*”⁵¹² sözü de konuya suç açısından bakışımızı özetler niteliktedir.

Sözlüklerde (غ-ى-ر) harflerinden türeyen gayret (kıskançlık) kavramı ise “hamiyet” (değerlere yönelik saldırılara karşı koyma duygusu ve iradesi) ve “enefet” (izzet-i nefis)⁵¹³ şeklinde açıklanır. Bir başka ifadeyle, kişinin kendi hakkına başkasının ortak olmasını hoş görmemektir.⁵¹⁴

Gayret kavramı günümüzde daha çok “kişinin eşini kıskanması” şeklinde tezahür eden duyguyu ifade etmek üzere kullanılır. Bu nedenle eşlerin birbirlerini kıskanması manasına gelen “gayret” kavramı, her ne kadar zahiren haset duygusuna benzese de aslında ondan çok farklı bir mahiyete sahiptir. Keza bu kavram, gıpta ve temenni kavramlarından da oldukça farklı olarak, "müminlerde olması gereken fitrî bir duygudur" denebilir.⁵¹⁵

Haset ve gayret (kıskançlık) kavramları için TDK sözlüğüne baktığımızda bu iki kavramın birbiri yerine kullanıldığını⁵¹⁶ görmekteyiz. Hâlbuki bu iki kavramın duygu yönüyle farkı vardır. Haset ve kıskançlığı birbirinden ayıran en önemli etmenin sahip olmak veya olmamak arasındaki farklılık olduğu söylenebilir. Buna göre, haset duygusunda bireyler sahip olmak istedikleri ancak sahip olamadıkları bir şeyin yoksunluğunu ve acısını çekmektedir. Kıskançlıkta ise bireyler hâlihazırda sahip oldukları bir şeyi kaybetmenin korkusunu yaşarlar.⁵¹⁷ Bazı kıskançlıklar hasetten farklı olarak, kişi veya kişilere aşırı ilgi ve sevgiden dolayı ortaya çıkan bir psikolojik bağlılıktır. Bu gibi kıskançlıklar, itidal olmak şartıyla, genelde kişiler arasında bir rahatsızlık meydana getirmez. Sevginin ve muhabbetin bir işareti olduğu için, eşler arasında çoğu zaman da hoş karşılanır.⁵¹⁸ Bu açıdan bakıldığında kıskançlık, insanın sahip olduğu maddi ve manevi müktesebatını korumak için meylettiği bir duygudur. Ancak bu meyil, insanın diğer insanlara zarar vermesini doğurmaya başladığı andan itibaren bir ruh hastalığına dönüşür. Bu duygu sınırı

512 Ebû Dâvûd, “Edeb”, 51 (No. 4903).

513 İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, “ğyr”, 5/42; Hayati Hökelekli, “Kıskançlık”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2022), 25/495.

514 Cürçânî, *Kitâbü't-Ta'rîfât*, “gayret”, 163.

515 Yurt, “Kur'an'da Haset Kavramı”, 857.

516 Akalın vd., “Hasetçilik”, 1053; Akalın vd., “Kıskançlık”, 1424.

517 Bağdat Deniz Kaynak, “Haset Duygusu Üzerine Sosyal Psikolojik Bir Değerlendirme”, *Nesne Dergisi* 8/17 (2020), 286.

518 Ali Seyyar, *Ahlâk Terimleri (Ansiklopedik Sözlük)* (İstanbul: Rağbet Yayınları, 2015), 229.

aştığı takdirde haset, çekememezlik, iğrenmek, nefret etmek ve mahrum bırakmak gibi pek çok olumsuz özelliğe kapı aralamaktadır.⁵¹⁹

İnsanlar kıskançlık konusunda dört kısma ayrılır:

1. Bir grup insan vardır ki Allah'ın ne dokunulmaz kıldığı değerleri ne de haram davranışları kıskanırlar. Mesela deyyuslar ya da Allah (c.c.) ve elçisinin haram kıldığı şeylerden sakınmayanlar böyledir. Bu kişiler kendilerinde bir gidişat ve yol belirlemişlerdir.⁵²⁰
2. Bir diğer grup ise Allah'ın haramlarına karşı kıskançlık duyarlar ama emirlerine karşı da kıskançlık duyarlar. Allah (c.c.) ve Resûl'ünün sevdiği işleri kerih görürler, onlara buğz ederler. Bu şekilde kendilerine bir yol ve din belirlemişlerdir.
3. Bir diğeri ise Allah'ın haram kıldığı davranışları değil ama emirlerine karşı kıskançlık hissedenlerdir. Bu kişiler namaz ve ibadetlere buğz ederler.⁵²¹
4. Son olarak da Allah'ın sevdiği her şeyi seven, O'nun kerih gördüğü her şeye kıskançlık duyan kimselerdir ki işte bunlar iman sahipleridir.⁵²²

Hz. Peygamber kıskançlık duygusunun Allah'da da var olduğunu “ *إِنَّ اللَّهَ يَغَارُ،* ” *Allah Teâlâ kıskanır. Allah'ın kıskanması, haram kıldığı şeyi müminin işlemesindendir*”⁵²³ hadisi ile belirtmiştir.

Kur'an'da kıskançlık kavramını ifade eden *şuhh*,⁵²⁴ (الشُّحُّ) haset⁵²⁵ (الحسد) ve bağı⁵²⁶ (البغي) kelimelerini de sayabiliriz. Bu kavramlardan ilk örneğimizde Allah (c.c.) şöyle buyurmaktadır: “ *وَإِنْ امْرَأَةٌ خَافَتْ مِنْ بَعْلِهَا نُشُوزًا أَوْ إِعْرَاضًا فَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِمَا أَنْ يُصْلِحَا* ” *Eğer bir kadın kocasının, kendisine kötü davranmasından yahut yüz çevirmesinden endişe ederse, uzlaşarak aralarını düzeltmelerinde ikisine de bir günah yoktur. Uzlaşmak daha hayırlıdır. Nefisler ise kıskançlığa ve bencil tutkulara hazır (elverişli) kılınmıştır. Eğer iyilik eder ve Allah'a karşı gelmekten sakınırsanız, şüphesiz Allah, yaptıklarınızdan haberdardır*”⁵²⁷

519 Yasin Pişgin, *Kur'an'da Karakter İnşası* (İstanbul: Timaş Yayınları, 2021), 134-135.

520 el-A'râf 7/28.

521 Meryem 19/59.

522 İbn Teymiyye, *Güzel Ahlak*, çev. Hilal Nayır vd. (İstanbul: Pınar Yayınları, 2017), 185.

523 Buhârî, “Nikâh”, 106 (No. 4925); Müslim, “Tevbe”, 36; Tirmizî, “Radâ”, 10 (No. 1168).

524 en-Nisâ 4/128; et-Tekvîr 81/24.

525 el-Bakara 2/109; en-Nisâ 4/54; el-Fetih 48/15; el-Felak 113/5.

526 el-Bakara 2/90, 213; Âl-i İmrân 3/19.

527 en-Nisâ 4/128.

Şuhh kavramını müfessirler genel olarak cimrilik⁵²⁸ manasında tefsir etmişlerdir. Cimrilik ile beraber içerisinde kıskançlık⁵²⁹ anlamı ifade ettiği de tefsir edilmiştir. Nitekim İbn Abbas (ö. 68/687-88) “وَأُخْضِرَتِ الْأَنْفُسُ الشُّحَّ” buyruğunu açıklarken, nefsin heveslenmesi ve koruması⁵³⁰ anlamı vererek kıskançlığın birer tezahürü olan davranışları ifade etmiştir.

Bir başka âyette ise Allah (c.c.) inkâr edenlerin çekememezliğini bağı kavramı ile şu şekilde ortaya koymaktadır: “بِئْسَمَا اشْتَرَوْا بِهِ أَنْفُسَهُمْ أَنْ يَكْفُرُوا بِمَا أَنْزَلَ اللَّهُ بَغْيًا أَنْ يَنْزِلَ اللَّهُ مِنْ فَضْلِهِ عَلَى مَنْ يَشَاءُ مِنْ عِبَادِهِ يَبِغْضُوا بَعْضٌ عَلَى بَعْضٍ وَلِلْكَافِرِينَ عَذَابٌ مُهِينٌ *Karşılığında nefislerini sattıkları şeyi kıskançlıkları sebebiyle Allah'ın, kullarından dilediğine lütfuyla indirdiği vahyi inkâr etmeleri ne kötüdür! Bu yüzden gazap üstüne gazaba uğradılar. İnkâr edenlere alçaltıcı bir azap vardır*”⁵³¹ Kurtubî, âyette yer alan bağı ifadesinin Katâde (ö. 117/735) ve Süddî'ye (ö. 127/745) istinaden kıskançlık anlamında⁵³² olduğundan söz etmiştir.

Son olarak kıskançlığın, ıstılahi olarak, mutlak anlamda methetmeyi veya mutlak anlamda zemmetmeyi kapsamadığını; tam anlamıyla, Allah (c.c.) ve Resûl'ünün methettiği ve zemmettiği her şeyi kapsadığını⁵³³ söyleyebiliriz.

2.3.1.9. Hayâsızlık

Arap dilinde (ح-ي-ى) harflerinden türeyen ve hayânın kök harfleri olan (حى) fiili, sözlüklerde canlı (diri) olmak ve ölümün zıddı⁵³⁴ manalarını ifade etmektedir. Bu harflerden türeyen isimlerden bir tanesi olan hayâ (الحياء) ise utanma, tevazu, edep, tövbe ve haşmet manalarını⁵³⁵ ifade eder.

Bir ahlâk kavramı olarak hayâ, kınanma endişesiyle kurallara aykırı davranmaktan kaçınma ve bunu sağlayan duygu demektir.⁵³⁶ İnsanı hayvandan ayıran ve her istediğini yapmaktan alıkoyan bir özelliktir.⁵³⁷

528 Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 1/571; Râzî, *Mefâtîhu'l-gayb*, 11/236; Kurtubî, *el-Câmi' li-ahkâmî'l-Kur'an*, 5/406; Maḥallî - Süyûtî, *Tefsîru'l-Celâleyn*, 125; İbnü'l-Cevzî, *Zâdu'l-mesîr*, 1/482.

529 Neseffî, *Medârik*, 1/401.

530 Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî es-Süyûtî, *ed-Dürrü'l-menşûr fi't-tefsîr bi'l-me'sûr* (Beyrût: Dârü'l-Fikr, ts.), 2/712.

531 el-Bakara 2/90.

532 Kurtubî, *el-Câmi' li-ahkâmî'l-Kur'an*, 2/28.

533 İbn Teymiyye, *Güzel Ahlak*, çev. Hilal Nayır vd., 191.

534 Zemahşerî, *Esâsü'l-belâğa*, 1/227; Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsu'l-Muhît*, 1277; Zebîdî, *Tâcü'l-'arûs min cevâhiri'l-Kâmûs*, 37/508; Mehmet Ali Aracı, *Kur'an'da Hayâ Kavramı* (Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2011), 9.

535 İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, “ḥyy”, 14/217-218; Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsu'l-Muhît*, 1094; Zebîdî, *Tâcü'l-'arûs min cevâhiri'l-Kâmûs*, 37/511-512.

536 Karaman vd., “Hayâ”, 246.

Doğuştan sahip olunan hayâ, bilerek veya bilmeyerek bir günah işleyen veya hata yapan veyahut edep ve ahlâka aykırı davranan bir kimsenin yüzünün kızarmasına ve üzülmeye sebep olan bir histir. Bunun sebebi kişinin insanlık onuruna yakışmayan bir davranışta bulunduğunu düşünüp ayıplanmaktan veya gülünç duruma düşmekten korkmasıdır. Hayâ ve ar, din ve akıl yönünden çirkin sayılan, ayrıca örf ve âdetlere de aykırı düşen birçok kötülüğün işlenmesini engeller, kişiyi günah ve suç işlemekten caydırır.⁵³⁸ Bu sebeptendir ki hayâ, takva elbisesi olarak da tarif edilmiştir.⁵³⁹

Kur'ân-ı Kerîm'de (ح-ى-ى) kökünden türeyen kelimeler yüz doksan yerde yer almaktadır.⁵⁴⁰ Bunlardan beş tanesi يَسْتَحْيِ (yestahyî) kalıbında yer almış, biri hariç⁵⁴¹ ve bir diğeri de aynı âyet içerisinde⁵⁴² olmak üzere; utanmak, çekinmek ve sıkılmak anlamında hayâ kelimesiyle eşdeğer olarak kullanılmıştır.⁵⁴³

Hayâ kavramının kullanılışıyla ilgili ele alacağımız âyet “ إِنَّ اللَّهَ لَا يَسْتَحْيِ أَنْ يَضْرِبَ مَثَلًا مَا بَعُوضَةً فَمَا فَوْقَهَا فَأَمَّا الَّذِينَ آمَنُوا فَيَعْلَمُونَ أَنَّهُ الْحَقُّ مِنْ رَبِّهِمْ وَأَمَّا الَّذِينَ كَفَرُوا فَيَقُولُونَ مَاذَا يَأْمُرُكَ اللَّهُ بِهِذَا مَثَلًا يُضِلُّ بِهِ كَثِيرًا وَيَهْدِي بِهِ كَثِيرًا وَمَا يُضِلُّ بِهِ إِلَّا الْفَاسِقِينَ /Allah, bir sivrisineği, ondan daha da ötesi bir varlığı örnek olarak vermekten çekinmez. İman edenler onun, Rablerinden (gelen) bir gerçek olduğunu bilirler. Küfre saplananlar ise, “Allah, örnek olarak bununla neyi kastetmiştir?” derler. (Allah) onunla birçoklarını saptırır, birçoklarını da doğru yola iletir. Onunla ancak fâsıkları saptırır”⁵⁴⁴ buyruğudur.

Mâtürîdî kelâm ehlinin hayâ duygusunun Allah'a nispet edilmesiyle alakalı iki farklı görüşe yer verdikten sonra, âyette yer alan الحياء ifadesinin rıza anlamı taşıdığını, aynı zamanda لَا يَسْتَحْيِ ifadesinin terk etmez ve bırakmaz demek olduğunu⁵⁴⁵ ifade etmiştir. Kurtubî de benzer görüşlere yer verdikten sonra “لَا يَسْتَحْيِ” buyruğunun “لَا يَخْشَى” (korkmaz) anlamında olduğunu, buna bir delil olmak üzere de

537 Ebü'l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed b. el-Mufaddal er-Râgıb el-İsfahânî, *ez-Zerî'a ilâ mekârimi's-şerî'a*, thk. Ebü'l-Yezîd el-Acemî (Kâhire: Dâru's-Selâm, 1428/2007), 207.

538 Süleyman Uludağ, “Ahlak, Maneviyat ve Gündelik Hayat”, *İslam'a Giriş – Temel Esaslar*, ed. Süleyman Uludağ (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2008), 375.

539 Halîl b. Ahmed, *Kitâbü'l-Ayn*, 7/262; Cevherî, *eş-Şihâh fi'l-luğa ve'l-ulûm*, 4589; Zemahşerî, *Esâsü'l-belâğa*, 2/157.

540 Abdülbâkî, “hyy”, 223-225.

541 el-Kasas 28/4.

542 el-Ahzâb 33/53.

543 el-Bakara 2/26; el-Kasas 28/25; el-Ahzâb 33/53.

544 el-Bakara 2/26.

545 Mâtürîdî, *Te'vilâtü Ehli's-Sünne*, 1/407.

“وَتَخْشَى النَّاسَ وَاللَّهُ أَحَقُّ أَنْ تَخْشَاهُ” *İnsanlardan çekiniyordun. Oysa kendisinden çekinmene Allah daha lâyıktı*”⁵⁴⁶ buyruğunu göstererek korkma anlamına dikkat çekmiştir.⁵⁴⁷

Tezimizin ilk bölümünde Kur’ân’da suç kavramını işlerken fahşâ ile ilgili olarak en-Nûr 24/21 ve el-Ankebût 29/45 âyetlerini örnek olarak vermiş, fahşâ ile kastedilen hayâsızlığın Taberî’ye (ö. 310/923) göre iffet, hayâ gibi erdemlerle çelişen söz ve davranışlar demek olduğunu dile getirmiştik. Nitekim Hz. Peygamber’in şu sözü hayâsızlığın bir sınırının olmadığını ve hayânın davranışları tartan bir duygu olduğunu göstermek için yeterlidir: “إِنَّ مِمَّا أَدْرَكَ النَّاسُ مِنْ كَلَامِ النَّبِيِّ الْأُولَى إِذَا لَمْ تَسْتَحْيَ” *İnsanlık, ilk günden beri bütün peygamberlerin üzerinde ittifak ettikleri bir söz bilir: Şâyet utanmıyorsan, dilediğini yap!*”⁵⁴⁸

Mâverî (ö. 450/1058) hayâyı üç kısma ayırmıştır:

1. **Allah'a karşı hayâ:** Allah'ın emirlerine tabi olup emir ve yasaklarından kaçınmaktır.
2. **İnsanlara karşı hayâ:** İnsanlara eziyet vermemek ve açıkça kötü amellerden uzak durmaktır.
3. **Kendi nefesine hayâ:** Yalnızlığında iffetiyle ve nefsin muhafaza etmesidir.⁵⁴⁹

Buna göre kanaatimizce hayâsızlık; Allah'ın emirlerine uymama, yasaklarından kaçınmama, insanlara eziyet etme, kötü amelleri işleme ve nefsin kötü isteklerine boyun eğme vb. gibi tüm olumsuz davranışları ifade ettiği söyleyebiliriz.

2.3.1.10. Kin Tutma

Farsça asıllı kîn kelimesinin Arapça’daki yaygın karşılığı olan hıkd (حقد), “birine karşı düşmanlığını ve hıncını içinde tutmak” anlamında masdar ve “bir kimsenin içinde yaşattığı düşmanlık ve nefret duygusu” anlamında isim olarak kullanılır.⁵⁵⁰ Ayrıca ğıll (غَلّ), dağn (ضغن), şahan (شحن) ve şahnâ (شحناء), buğz (بغض) ve bağzâ (بغضاء) gibi kelimeler de hıkd ile yakın anlamlarda kullanılmaktadır.⁵⁵¹

546 el-Ahzâb 33/37.

547 Kurtubî, *el-Câmi‘ li-ahkâmi'l-Kur‘ân*, 1/242.

548 Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 28/319 (No. 17090); İbn-i Mâce, *Sünen-i İbn-i Mâce*, “Hayâ”, 17 (No. 4182).

549 Ebü'l-Hasen Ali b. Muhammed b. Habîb el-Basrî el-Mâverî, *Edebü'd-dünyâ ve'd-dîn* (b.y. Dâru Mektebeti'l-Hayât, 1986), 248-250; Aracı, *Kur‘ân’da Hayâ Kavramı*, 86-87.

550 Halîl b. Ahmed, *Kitâbü'l-Ayn*, 3/40; İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, “hkd”, 3/154; Cürcânî, *Kitâbü't-Ta'rîfât*, “Hıkd”, 91; Mustafa Çağrı, “Kin”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2002), 26/30.

551 Çağrı, “Kin”, 26/30.

Kin, öç almaya yönelik gizli bir duygudur. Özellikle, kendilerine yapılan kötülöklere karşı, biraz da âcizlik nedeniyle, karşı koyamayan kişilerin, kalplerine sinsice yerleşen öfke ve düşmanlık duygusudur. Diğer bir deyişle; kinin başlıca kaynağı öfke, nefret ve öç alma hırsıdır.⁵⁵²

Kur'ân-ı Kerîm'de ve hadis kaynaklarında hıkd geçmemekle birlikte, yukarıda zikrettiğimiz yakın anlamlı kelimelerle kin, nefret, düşmanlık anlamlarında yer almıştır.⁵⁵³

Konu ile ilgili âyetlerin ilkinde “وَنَزَعْنَا مَا فِي صُدُورِهِمْ مِنْ غِلٍّ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهِمُ الْأَنْهَارُ” وَقَالُوا الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي هَدَانَا لِهَذَا وَمَا كُنَّا لِنَهْتَدِيَ لَوْلَا أَنَّ هَدَانَا اللَّهُ لَقَدْ جَاءَتْ رَسُولُ رَبِّنَا بِالْحَقِّ وَنُودُوا أَنْ تَتْلُوا الجَنَّةَ/ Biz onların kalplerinde kin namına ne varsa söküp attık. Altlarından da ırmaklar akar. “Hamd, bizi buna eriştiren Allah’a mahsustur. Eğer Allah’ın bizi eriştirmesi olmasaydı, biz hidâyete ermiş olamazdık. Andolsun, Rabbimizin peygamberleri bize hakkı getirmişler” derler. Onlara, “İşte yaptığınız (iyi işler) sayesinde kendisine varis kıldığınız cennet!” diye seslenilir”⁵⁵⁴ buyrulmuş ve kin, (غِلٍّ) kelamıyla ifade edilmiştir.

Bu âyetin tefsiriyle alakalı olarak Necmüddîn en-Nesefî de (ö. 537/1142) âyetin “وَنَزَعْنَا مَا فِي صُدُورِهِمْ مِنْ غِلٍّ” kısmında yer alan "غِلٍّ" den maksadın kin olduğunu ifade ettikten sonra, cennete girenlerin kalplerinde ne kin ne haset ne de bir rekabet duygusu olmayacağını belirtmiştir.⁵⁵⁵ Benzer şekilde Fahreddin er-Râzî de *ğill* kelimesine değinmiş, onun ince ve latif özelliği sebebiyle (sevgi gibi) kalplere nüfuz eden yapısının olduğunu dile getirmiştir. Kalplerde bulunan kinin söküp atılmasını; İnsan karakterinde bulunan her türlü vesvese gibi olumsuzluklardan temizlemek ve bunların tekrar kalbe girmesine engel olmak olarak yorumlamıştır. Ayrıca cennet ehlinin farklı farklı dereceleri olduğunu, dolayısıyla alt derecede olanların üst derecede olan kimselere haset etmemeleri için bu duygunun temizlenmesi anlamı çıkarılabileceğini ifade etmiştir.⁵⁵⁶ *Ğill* kelimesi kendisiyle yakın anlamlarda olan kin, haset, düşmanlık ve nefret anlamında tefsir edilmiş olması da konuya suç açısından bakışımızı destekler niteliktedir.⁵⁵⁷

552 Gazanfer Sanlıtop, *İnsan Yeryüzü Halifesi* (İstanbul: Esen Yayınevi, 2013), 243.

553 Çağrıçı, “Kin”, 26/30; Muhammed 47/29, 37; el-Mâide 5/91.

554 el-A'râf 7/43.

555 Nesefî, *et-Tefsîr fi't-tefsîr*, 6/347.

556 Râzî, *Mefâtîhu'l-gayb*, 14/242-243.

557 Câbir b. Mûsâ Ebûbekir el-Cezâirî, *Eyseru't-Tefâsîr li Kelâmi'l-Aliyyi'l-Kebîr* (Medine: Mektebetu'l-Ulûm ve'l-Hikem, 1424/2003), 3/84.

Bir başka âyette “وَالَّذِينَ جَاءُوا مِنْ بَعْدِهِمْ يَقُولُونَ رَبَّنَا اغْفِرْ لَنَا وَلِإِخْوَانِنَا الَّذِينَ سَبَقُونَا بِالْإِيمَانِ وَلَا تَجْعَلْ فِي قُلُوبِنَا غِلًّا لِلَّذِينَ آمَنُوا رَبَّنَا إِنَّكَ رَؤُوفٌ رَحِيمٌ/Onlardan sonra gelenler ise şöyle derler: “Ey Rabbimiz! Bizi ve bizden önce iman etmiş olan kardeşlerimizi bağışla. Kalplerimizde, iman edenlere karşı hiçbir kin tutturma! Ey Rabbimiz! Şüphesiz sen çok esirgeyicisin, çok merhametlisin”⁵⁵⁸

Zemahşerî, âyette yer alan غِلَّ kelimesinin غَمْرًا da okunduğunu, ikisinin de kin anlamı⁵⁵⁹ taşıdığını ifade etmiştir. İsmâil Hakkı Bursevî (ö. 1137/1725), bu âyetin tefsiri sadedinde Mü'min'in kinci olmayacağını vurgulamış, gıll ile kastedilenin kin olduğunu, bunun da kötü ve çirkin bir huy olduğunu dile getirmiştir. Ayrıca Râgıb el-İsfahânî'nin gıll kavramına verdiği anlamı⁵⁶⁰ da tefsirinde yer vermiş ve âyette Müslüman kimsede haset olmayacağına, Müslüman olmayana ise kin beslenebileceğine dair işaret olduğuna değinmiştir.⁵⁶¹

Gazzâlî (ö. 505/1111) Hz. Peygamber'den "Mü'min kin tutmaz" hadisini zikretmiş ve kinin sebep olduğu sekiz hastalığı kitabında şu şekilde zikretmiştir.⁵⁶²

1. Haset. Kin güttüğü kimsenin nimete kavuşması kişiyi üzer, felakete uğraması ise sevindirir. Bu ise münafıklık alametidir.
 2. İçindeki hasedi artırır ve böylece onun başına gelen musibetlere sevindirir.
 3. O sana gelse de reddeder, ona sert davranarak yolunu ondan ayırırsın.
 4. Onu küçümseyerek ondan yüz çevirirsin.
 5. Aleyhine yalan, gıybet, sırları ifşa etmek, iftira vb. caiz olmayan şekillerde konuşursun.
 6. Alaycı bir şekilde onunla konuşur, onu diline dolarsın.
 7. Onu döverek veya vücudunu incitecek eziyetleri ona yaparsın.
 8. Borcunu, akrabalık ilişkisini veya bir haksızlığın tazmin etmesine engel olursun.
- Bütün bunlar ise haramdır.

Başkasının zararını isteme olarak nitelendirebileceğimiz kin duygusunu iman etmiş kimselere değil de kâfir ve münafığa karşı bir silah olarak kullanmak, Allah'ın emirlerine düşman olan zalimlere karşı bir tavır olarak benimsemek ise Hz.

558 el-Haşr 59/10.

559 Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 4/506.

560 İsfahânî, *Müfredât*, 363. " Gill ve gülül, hıyanet ve düşmanlığa zırhtır. Arapça'da gelâle, iç elbise ile dış elbise arasına giyilen elbisenin adıdır. Zırh, hıyanet ve düşmanlık için istiare edildiği gibi bunun tersi de yapılır."

561 Bursevî, *Râhu'l-Beyân*, 9/437.

562 Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ahmed el-Gazzâlî et-Tûsî, *İhyâ'ü 'ulûmi'd-dîn* (Beyrût: Dârü'l-Marife, ts.), 3/171.

Peygamber'in (s.a.v.) şu sözüne binaen ancak uygun görülmüştür: “أَفْضَلُ الْأَعْمَالِ الْحُبُّ”⁵⁶³ *Amellerin en üstünü, Allah için sevmek, Allah için kin tutmaktır*⁵⁶³

Son olarak kindar, kin beslediği kişide, Allah'ın hiç bir nimetini görmek istemez. Bilakis, dinî ve dünyevî hususlarda onun en kötü bir halde olmasını ister. Şâyet kin duyduğu kişiye bir nimet gelirse üzüldür ve bu durum hiç hoşuna gitmez. O nimeti giderme imkânı olsa, elinden geleni arkasına koymayarak onu izale etmeye çalışır. Düşman olduğu ve kin beslediği kişiye belâ ve musibetler gelmesini temenni eder. Ona nimet verilmesinden hiç hoşlanmaz. Var olan nimetin de yok olmasını ister. Onun başına belâ ve musibet gelmesine de sevinir.⁵⁶⁴ Bütün bunlar kinin, kişiler arasındaki ilişkileri olumsuz etkilediği gibi toplumsal düzeni de olumsuz etkileyeceği aşîkârdır. Nitekim Hz. Peygamber kişisel ve toplumsal anlamda yıkıcı etkileri bulunan kin suçuna karşı şu uyarıyı yapmıştır: “لَا تَبَاغَضُوا، وَلَا تَحَاسَدُوا، وَلَا تَدَابَرُوا، وَكُونُوا عِبَادَ اللَّهِ إِخْوَانًا/Birbirinize kin beslemeyin, birbirinize haset etmeyin, birbirinize sırt çevirmeyin. Ey Allah'ın kulları! Kardeşler olun!”⁵⁶⁵ Hz. Mevlânâ da oğluna şöyle nasihat eder: “Eğer daima cennette olmak istersen, herkesle dost ol, hiç kimsenin kinini yüreğinde tutma!”⁵⁶⁶

2.3.1.11. Zan

Arapça sözlüklerde (ظن-ن) harflerinden meydana gelen zan (الظنّ), sanmak,⁵⁶⁷ bilinen şey (ilim hakkında),⁵⁶⁸ şek (şüphe) ve yakîn,⁵⁶⁹ yakînen bilmek (gözle görülen kesinlik olmayıp tedebbür ile),⁵⁷⁰ karışt ihtimal bulunmasıyla beraber, ondan üstün olan inanç,⁵⁷¹ tereddüt, kesin olmayan bir inancın iki uç noktası arasındaki ağır basan görüş,⁵⁷² vehim,⁵⁷³ töhmet,⁵⁷⁴ olarak geçmektedir.⁵⁷⁵ Râgıb el-İsfahânî'nin

563 Ebû Dâvûd, “Sünnet”, 3 (No. 4599).

564 el-Muhâsibî, *Kalb Hayatı (er- Ri'âye)*, çev. Abduhakim Yüce (İzmir: Çağlayan Yayınları, 1997), 495.

565 Ebû Abdillâh Mâlik b. Enes el-Asbahî İmam Mâlik, *el-Muvatta'*, thk. Muhammed Fuâd Abdülbâki (Beyrût: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 1406/1985), “Hüsnü'l-Hulk”, 14; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 21/64 (No. 13354); Buhârî, “Edeb”, 57 (No. 5718); Müslim, “Birr ve Sıla vel-Adâb”, 23; Ebû Dâvûd, “Edeb”, 54 (No. 4910).

566 Mevlânâ Celaleddin-i Rumî, *Mesnevinâme*, haz. Mehmet Alim Konukçu (İstanbul: Salon Yayınları, 2016), 18.

567 Halîl b. Ahmed, *Kitâbü'l- 'Ayn*, 8/151.

568 Cevherî, *eş-Şihâh fi'l-luğa ve'l-ulûm*, 3218.

569 İbn Fâris, *Mu'cemü mekâyisi'l-luğa*, 3/463; Cürcânî, *Kitâbü't-Ta'rîfât*, “zan”, 144; Zebîdî, *Tâcü'l- 'arûs min cevâhiri'l-Kâmûs*, 35/367.

570 İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, “znn”, 13/272; Zebîdî, *Tâcü'l- 'arûs min cevâhiri'l-Kâmûs*, 35/367.

571 Cürcânî, *Kitâbü't-Ta'rîfât*, “zan”, 144.

572 Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsu'l-Muhît*, 1213.

573 Tehânevî, *Keşşâfu Istilahâti'l-Funûn ve'l- 'Ulûm*, 2/1153.

zannı “bir belirtiden meydana gelen şeyin ismi” olarak tanımladıktan sonra bu belirtinin güçlendikçe ilme götüreceğini, zayıfladıkça vehmin ötesine geçemeyeceğini açıklamıştır. İsfahânî, (الظنّ) fiilinin kullanımıyla alakalı olarak; zan güçlü olursa şeddeli (زَانٌ) ve muhaffefe (زَانٌ) getirildiği, zan zayıf olursa olmayan söz ve fiile özgü (زَانٌ) getirildiği⁵⁷⁶ açıklamasında bulunmuştur.

İzmirli İsmail Hakkı'nın (ö. 1946) bu husustaki görüşleri ise dikkat çekicidir. Ona göre; %1 ihtimali olan şeye vehim, %2-50 ihtimali olan şeye şüphe, %50 nin üzerine zan, %90 ihtimale zann-ı gâlib, %100 kesin olana ise bilgi denilmektedir.⁵⁷⁷

Zannın ait olduğu sübjektif iç dünya, izâfî (rölatif, göreceli) bir dünya olduğundan o, her şahsa göre değişebilen bir âlemdir; kişinin idrak ettiği iç âlemin dışı yansıyan projeksiyonudur. Matematik ve fizik kaidelerine tabii, dış dünya değildir. Kur'ân bu gerçeğe istinaden iç âleme dönük, hakikat olduğu zannedilen şeylerin hakikatleri yansıtamayacağını ifade etmektedir. Zira zan hiç şüphesiz hakikat bakımından bir şey ifade etmez veya zan haktan hiçbir şey kazandırmaz,⁵⁷⁸ yani zan ile gerçeğe ulaşamaz.⁵⁷⁹ Bu sebeptendir ki kesin bilginin vacip olduğu peygamberlik ve din ilimlerinde zan haram sayılmıştır.⁵⁸⁰

Zan taşıdığı değerler itibariyle birkaç kategoriye ayrılmaktadır. Bunlardan birincisi, ahlâken ve dinen makbul görülüp övülen zan (hüsn-ü zan). İkincisi, mahkemelerin şahitler hakkında gerekli inceleme yaptıktan sonra galip zanna göre hüküm vermek için dayandığı zan. Üçüncüsü, bir kimse veya zümrenin yaşayış ve hareketlerinde yahut davranışlarında hüsn-ü zanna layık olmayan görüntüler sebebiyle duyulan su-i zan. Son olarak dördüncü ise, birinin herhangi bir söz ve hareketinde iyilik ve kötülük ihtimali eşit olup, su-i zandan kaynaklı kötüye yorumlanan zan.⁵⁸¹

574 Zebîdî, *Tâcü'l-'arûs min cevâhiri'l-Kâmûs*, 35/367.

575 Sedat Karali, *Kur'ân'da Zan, Tecessüs ve Gıybet Kavramları Arası İlişki ve Bu İlişkinin Bireysel ve Toplumsal Yansımaları* (Bursa: Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2017), 5-6; Recep Özkan, *Kur'ân'da Zan Kavramının Semantik Tahlili* (Muş: Muş Alparslan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2021), 5-6; Mustafa Kara, “Kur'ân'da Zann Kavramı”, *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 10/19 (2011), 194.

576 İsfahânî, *Müfredât*, 317.

577 Karaman vd., “Zan”, 706.

578 en-Necm 53/28.

579 Mustafa Cora, *Kur'ân'a Göre Hevâ* (Samsun: Etüt Yayınları, 2013), 72-73.

580 Mustafa İslâmoğlu, *Ahlak Yazıları* (İstanbul: Düşün Yayıncılık, 2012), 179.

581 Karaman vd., “Zan”, 706.

Zan kavramı, Kur'ân'da isim ve fiil kalıbında toplam 69 defa yer almaktadır.⁵⁸² Zan ayrıca Kur'ân'da hem olumlu (hüsn-ü zan)⁵⁸³ hem de olumsuz (su-i zan)⁵⁸⁴ anlamlarda yer almakla birlikte, yerilmeyen zan⁵⁸⁵ (tahmin, görüş, kuruntu anlamında) da mevcuttur. Ancak biz konumuz olan suç kavramı gereği su-i zan üzerinde duracağız.

Su-i zan ile ilgili vereceğimiz ilk örnekte Allah (c.c.) kendisi hakkında olumsuz anlamda yapılan zan hususunda şöyle buyurmuştur: “وَذَلِكُمْ ظَنُّكُمُ الَّذِي ظَنَنْتُمْ بِرَبِّكُمْ / *İşte bu sizin, Rabbiniz hakkında beslediğiniz zannınızdır. O, sizi mahvetti de ziyâna uğrayanlardan oldunuz*”⁵⁸⁶ Mâtürîdî bu âyetin tefsiri hususunda, kâfirler ve zalimlerin Rabb'leri hakkında taşıdıkları olumsuz zanların onları mahvettiğini söylemiştir. Ayrıca Mâtürîdî, Katâde'nin de şöyle dediğini aktarmaktadır: “Zan, iki çeşittir. Kurtaran zan ve mahveden zan. Kurtaran zan; “الَّذِينَ يَظُنُّونَ أَنَّهُمْ مُلَاقُوا رَبِّهِمْ وَأَنَّهُمْ إِلَيْهِ رَاجِعُونَ / *Onlar rablerine döneceklerini zanneden/bilen kimselerdir*”⁵⁸⁷ âyetinde yer alan, helak edici zan ise; “وَذَلِكُمْ ظَنُّكُمُ الَّذِي ظَنَنْتُمْ بِرَبِّكُمْ / *İşte bu sizin, Rabbiniz hakkında beslediğiniz zannınızdır*”⁵⁸⁸ âyetinde ifade edilmiş zandır.”⁵⁸⁹ Kurtubî de bu âyetin tefsirinde Katâde'nin görüşüne yer vermiş, zannın ilim (bilmek) anlamında olduğunu ifade ederek Hz. Peygamber'in şu hadisine yer vermiştir:⁵⁹⁰ “لَا يَمُوتَنَّ أَحَدُكُمْ إِلَّا وَهُوَ يُحْسِنُ الظَّنَّ بِاللَّهِ” *Sizden herhangi bir kimse, ancak Allah hakkında güzel zan besleyerek vefat etsin*”⁵⁹¹

Diğer âyette ise şöyle buyrulmaktadır: “يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اجْتَنِبُوا كَثِيرًا مِّنَ الظَّنِّ إِنَّ بَعْضَ الظَّنِّ إِثْمٌ وَلَا تَجَسَّسُوا وَلَا يَغْتَبَ بَعْضُكُم بَعْضًا أَيُحِبُّ أَحَدُكُمْ أَنْ يَأْكُلَ لَحْمَ أَخِيهِ مَيْتًا فَكَرِهْتُمُوهُ وَاتَّقُوا اللَّهَ إِنَّ اللَّهَ بَشِيرٌ غَفُورٌ / *Ey iman edenler! Zannın birçoğundan sakının. Çünkü zannın bir kısmı günahdır. Birbirinizin kusurlarını ve mahremiyetlerini araştırmayın. Birbirinizin gıybetini yapmayın. Herhangi biriniz ölü kardeşinin etini yemekten hoşlanır mı? İşte bundan tiksindiniz! Allah'a karşı gelmekten sakının. Şüphesiz Allah tövbeyi çok kabul edendir, çok merhamet edendir*”⁵⁹² Zemahşerî کَثِيرًا lafzının ma'rife الكثير olarak

582 Abdülbâkî, “ẓnn”, 439-440; Kara, “Kur'ân'da Zann Kavramı”, 195.

583 en-Nûr 24/12; el-Cin 72/5.

584 Âl-i İmrân 3/154; en-Nisâ 4/157; Fussilet 41/22-23; el-Câsiye 45/24; el-Fetih 48/6, 12; el-Hucurât 49/12.

585 Yûnus 10/36, 66; en-Nûr 24/39; es-Sâffât 37/87; el-Câsiye 45/32; en-Necm 53/23, 28.

586 Fussilet 41/23.

587 el-Bakara 2/46.

588 Fussilet 41/23.

589 Mâtürîdî, *Te'vilâtü Ehli's-Sünne*, 9/73.

590 Kurtubî, *el-Câmi' li-aḥkâmi'l-Kur'ân*, 15/353.

591 Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 22/437 (No. 14580); Müslim, “Cennet”, 19.

592 el-Hucurât 49/12.

gelmemesine değinmiş, كَثِيرًا kelimesinin nekre olarak kısmilik ifade etmesini bazı zanlardan kaçınılması gerekmesiyle açıklamıştır. Kelimenin ma‘rife olmasıyla, zandan kaçınma emrinin, zannın azına değil çoğuna bağlı olacağını tefsir etmiştir. Böylece, çoklukla vasfedilen her zandan kaçınılması ve azlıkla vasfedilen tüm zanların da zannedilmesine ruhsat verilmiş olması gerekeceği açıklamasında bulunmuştur. Ayrıca Zemahşerî, kaçınılması gereken zannı kaçınılmaması gerekenden ayıracak ölçüyü de belirterek şu değerlendirmede bulunuyor: “Hakkında gerçek bir alâmet ve açık bir sebep bulunmayan bütün kötü zanlar haramdır ve bunlardan kesinlikle kaçınılması gerekir. Eğer hakkında zanda bulunan kişide sâlihlik alâmeti var ise onun hakkında fesat ve hıyanet zannında bulunmak haramdır. Ancak kişi insanlar arasında kötülükleri açıkça işleyen ve töhmet edileceği işler yapan biriye durum böyle değildir.”⁵⁹³

Seyyid Kutub (ö. 1966) bu âyetin tefsiriyle ilgili konuya toplum merkezli yaklaşmakta ve şu sözlerine yer vermektedir: “Kur’ân-ı Kerîm vicdanları kötü zanla kirlenip günaha girmemesi için temizler. Vicdan her türlü kötü düşünce ve kuşkudan temiz yaratıldığı gibi yine onu bembeyaz lekesiz bırakır. Böylece o din kardeşlerine kötü zannın yıpratamayacağı bir sevgi besler, şek ve şüphelerin kirletemeyeceği bir duruluk elde eder, endişe ve beklentilerin gönlünü bulandıramayacağı bir iç huzuru kazanır. Kötü zandan arınmış bir toplumda yaşamak ne kadar huzurludur!”⁵⁹⁴

Gerçekten toplum içerisinde cereyan eden ahengin bozulması ve hakların çiğnenmesi hususunda zan önemlidir. Zira fert ve toplum bazında düşmanlık ve kinin, objektiflikten uzak olan kötü zandan kaynaklandığı bir gerçektir. İnsanlar arasında cereyan eden kötü olayların, bazılarının bazıları hakkında beslediği zannın hakikatini araştırmadan gerçek dışı ve peşin hükümlerde bulunmaktan meydana geldiği görülmektedir. Hatta bazı zannî bazı delillerden hareketle mahkemelerce mahkûm edilen bazı şahısların, seneler sonra suçsuzlukları ortaya çıkmaktadır. Bu da bize zandan şiddetle kaçınmanın gerekli olduğunu göstermektedir.⁵⁹⁵

2.3.2. Sözlü Suçlar

593 Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 4/371-372; Kurtubî, *el-Câmi‘ li-ahkâmî'l-Kur‘ân*, 16/331-332.

594 Seyyid b. Kutub b. İbrâhîm b. Hüseyin eş-Şâzîlî, *Fî Zılâli'l-Kur‘ân* (Beyrût-Kâhire: Dâru's-Şuruk, 1423/2003), 6/3345.

595 Cora, *Kur‘ân'a Göre Hevâ*, 73.

Allah, insanı “Ahsen-i takvîm” üzere yarattıkların en mükemmeli olacak şekilde yaratmış,⁵⁹⁶ onu şekillendirip içine ruhundan üflemiş,⁵⁹⁷ kendi sûreti üzere var etmiş⁵⁹⁸ ve onu yeryüzüne halife kılmıştır.⁵⁹⁹ Ancak bu kadar güzel yaratılan insanın hata yapmaya, suç ve günah işlemeye elverişli olduğu da bilinen bir gerçekliktir. Bu sebeptendir ki tüm organların yani bedeninin tamamının bu suçlardan korunması istendiği gibi dilin de suç işleyecek sözlerden korunması istenmektedir. Nitekim İslâm ahlâkıyla ilgili eserlerde “âdâbü’l-lisân” ve “âfâtü’l-lisân” gibi başlıklar altında dilin insanın yaratılış hikmetine uygun biçimde Allah’a kulluk ve insanlara iyilik yolunda kullanılmasının gerekliliği üzerinde önemle durulmuştur.⁶⁰⁰

Kur’ân-ı Kerîm’de konuşma organları olan dil ve iki dudak Allah’ın insana verdiği başlıca nimetler arasında gösterilmiş,⁶⁰¹ birçok âyette konuşma yeteneğinin iyilik yolunda, din, ahlâk ve nezaket kurallarına uygun biçimde kullanılması istenmiş,⁶⁰² kıyamet günü insanlara dünyada yapıp ettiklerinin hesabı sorulurken dillerinin de tanıklık edeceği uyarısında bulunulmuştur.⁶⁰³

Şimdi, kıyamet günü insanların hesaba çekilmesine neden olan sözlü suçların tefsirlerde nasıl işlendiğine değineceğiz.

2.3.2.1. Alay Etme

Arap dilinde (هـ-ز-ء) harflerinden oluşan hez’e sözlüklerde, alay etmek,⁶⁰⁴ kırmak,⁶⁰⁵ ölmek⁶⁰⁶ soğuğu hissederek ölmek⁶⁰⁷ hareket etmesi için sallamak⁶⁰⁸ gibi anlamlara gelir. Zikrettiğimiz kökten türeyen istihzâ (الاستهزاء) terim olarak, başkasının söz ve davranışlarını kusurlu görmek veya göstermek amacıyla onu alaya

596 et-Tîn 95/4.

597 Sâd 38/72.

598 Buhârî, “Ezân”, 11; Müslim, “Birr”, 32.

599 Süleyman Uludağ, “Ahsen-i takvîm”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1989), 2/178.

600 Mehmet Boynukalın, “Sövme”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), 37/397.

601 el-Beled 90/9.

602 el-Bakara 2/263; en-Nisâ 4/5, 8, 9, 63, 148; el-İsrâ 17/23, 28; Tâhâ 20/44; el-Ahzâb 33/32, 70.

603 Boynukalın, “Sövme”, 37/397.

604 Halîl b. Ahmed, *Kitâbü’l-‘Ayn*, 4/196; İbn Fâris, *Mu‘cemü mekâyîsi’l-luğa*, 6/52; Zemahşerî, *Esâsü’l-belâğa*, 2/372; İbn Manzûr, *Lisânü’l-Arab*, “hz’e”, 1/183; İbrahim Mustafa vd., *el-Mucemul-vasît*, 2/984.

605 İbn Manzûr, *Lisânü’l-Arab*, “hz’e”, 1/183; Zebîdî, *Tâcü’l-‘arûs min cevâhiri’l-Kâmûs*, 1/510.

606 İbn Manzûr, *Lisânü’l-Arab*, “hz’e”, 1/183; Zebîdî, *Tâcü’l-‘arûs min cevâhiri’l-Kâmûs*, 1/509.

607 İbn Manzûr, *Lisânü’l-Arab*, “hz’e”, 1/183; İbrahim Mustafa vd., *el-Mucemul-vasît*, 2/984.

608 İbn Manzûr, *Lisânü’l-Arab*, “hz’e”, 1/183; Zebîdî, *Tâcü’l-‘arûs min cevâhiri’l-Kâmûs*, 1/509.

alıp küçük düşürmek,⁶⁰⁹ küçük düşürücü ve güldürücü hareketlerle halkın ayıplarını, eksikliklerini ortaya koymak, yani maskaralığa almak⁶¹⁰ demektir.

“İstihza, alay üslubuyla, kötülük sayılacak şeyi gizleyerek, karşısındakine muvafakatini açıklamaktan ibarettir.”⁶¹¹

İstihza sözle yapılabildiği gibi, fiil, işaret ve taklit etmek şeklinde de yapılabilir. Aynı zamanda istihza eden gıybet de etmiş olur.⁶¹²

İstihza ile büyükleme arasında yakın bir ilişki söz konusudur. Çünkü alaycı tavır, büyüklemenin ve kendini üstün görmenin bir neticesidir. Büyüklük taslamak ve alay etmek ise çeşitli şekillerde tezahür edebilir. Bir kişinin ya da grubun, toplumun diğer bireylerine karşı kibirlenip gurura kapılmaları ve onlarla ilişkilerini kendi büyüklükleri temelinde sürdürmek istemeleri şeklinde olabileceği gibi, toplumun büyük bir kısmının, azınlığa karşı veya Kur’ân’da belirtildiği şekliyle Peygambere ve Müslümanlara karşı büyüklük taslaması ve onları küçük görmeleri şeklinde de tezahür edebilir.⁶¹³

Kur’ân-ı Kerîm’de alay etmeyle alakalı başka kavramlar da yer almaktadır. Hemeze (هَمْز), lemeze (لَمْز), şehira (سَخِرَ) ve tegâmeze (تَعَامَزَ) gibi kelimeler istihza kavramıyla yakından ilgilidir.⁶¹⁴

Kur’ân’da otuz dört yerde istihza masdarından türemiş fiil ve isimler yer almaktadır.⁶¹⁵ Âyetlerin çoğunda istihza, gerek Resûl-i Ekrem’in gerekse önceki peygamberlerin tebliğ ve risâletlerini başarısız kılmak üzere inkârcıların başvurduğu psikolojik bir savaş taktiği olarak zikredilmekte,⁶¹⁶ eski topluluklardan bazılarının kendi peygamberlerinin uyarılarını alaya alıp reddettikleri bildirilerek sonunda başlarına çeşitli felâketlerin gelmesiyle yok edildikleri haber verilmektedir.⁶¹⁷ Mekke putperestleri de İslâm dininin yayılmasını engellemek için aynı yöntemi benimseyerek Resûlullah’ın ve diğer Müslümanların kişiliklerini, inanç ve

609 Mustafa Çağrı, “İstihza”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 23/347.

610 Ahmet Rifat, *Tasvir-i Ahlâk* (İstanbul: Tercüman, 1975), 153.

611 Râzî, *Mefâtîhu’l-ğayb*, 2/309; Fahri Başar, *Kur’ân’da İstihza İfade Eden Kavramlar ve Semantik Analizleri* (Konya: Necmeddin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2014), 8.

612 Gazzâlî, *İhyâ’ü ‘ulûmi’ d-dîn*, 3/131.

613 Okumuş, *Kur’ân’da Toplumsal Çöküş*, 115.

614 bkz. Tuncay Tan, *Kur’ân-ı Kerîm’de İstihza Kavramının Semantik Analizi* (Elazığ: Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2007), 11-14.

615 Abdülbâkî, “hz’e”, 736-737.

616 el-En‘âm 6/10; el-Hicr 15/11; Yâsîn 36/30.

617 Hûd 11/8; en-Nahl 16/34; ez-Zümer 39/48.

alınan kimse kalben, vicdanen daha temiz olabilir ve bu sebeple alay eden Allah indinde değer verdiği kimseyle alay ettiğinden dolayı kendine zulmetmiş olur.”⁶²⁷

İbn Acîbe (ö. 1224/1809) âyetin tasavvufî tefsirini yaparken, verilen âyet ekseninde, varlıklarda Allah'a ait nice sırların ve nurların olduğunu, Allah'ın razı olduğu ve istediği kimseleri özel olarak seçtiğini dile getirmiştir. Sonrasında ise kimseyle alay etmemekle ilgili olarak şu tavsiyelere yer vermiştir: “Bir fakire rastladığında sakın onu hakir görme; olur ki onun Allah katında büyük bir nasibi ve değeri vardır. İnsanı, elbisesiyle değil, şahsiyeti ve ameliyle tanırsın. Bazen kılıcın kılıfı eski olur, fakat içindeki kılıç çok keskindir. Değerli madenler toprak altındadır ve yeri de gizlidir. Onu ustası eritip ortaya çıkarmadıkça ele geçmez. İnsanların gözünde değer verilmeyen nice saç baş dağınık fakir vardır ki bir şeyin olması için Allah'a ant içse, Allah onun ant içtiği şeyi yerine getirir.”⁶²⁸

Seyyid Kutub ise İslam'ın Kur'ân-ı Kerîm'in yol göstericiliği ile kurmuş olduğu üstün insan topluluğunun yüce bir edebi olduğunu, toplumda herkesin dokunulmaz bir haysiyetinin ve bu haysiyetin o toplumun genelinin haysiyeti olduğunu dile getirmiştir. Ayrıca bir bireyi ayıplamanın, insanın kendisini ayıplaması olarak değerlendirmiştir.⁶²⁹

İnsanlar istihza olunmaktan başka her şeyi kolay unuturlar. Bunun içindir ki Dîn-i İslâm manevi hayata zarar veren bu hareketi şiddetle men ediyor.⁶³⁰ Nitekim Hz. Peygamber (s.a.v.) “إِنَّ اللَّهَ لَا يَنْظُرُ إِلَى صُورِكُمْ وَأَمْوَالِكُمْ. وَلَكِنْ يَنْظُرُ إِلَى قُلُوبِكُمْ وَأَعْمَالِكُمْ”/Allah sizin suretlerinize ve mallarınıza bakmaz, ancak kalplerinize ve amellerinize bakar”⁶³¹ hadisiyle dış görünüşe göre yapılan ön yargıların, değerlendirmelerin yanlış olduğunu anlatırken, Kur'ân ise suç olarak nitelendirdiğimiz alay etme eylemini gerçekleştirenleri “لِكُلِّ هُمَزَةٍ لُّمَزَةٌ/İnsanları arkadan çekiştiren, kaş göz işaretiyle alay eden her kişinin vay hâline!”⁶³² diyerek uyarmaktadır.

2.3.2.2. Boş Söz

627 Kurtubî, *el-Câmi' li-aḥkâmî'l-Kur'ân*, 16/325; Nesefî, *Medârik*, 3/353-354; Ebüssuûd, *İrşâdü'l-'akli's-selîm*, 87121.

628 İbn Acîbe, *el-Baḥrû'l-medîd*, 5/429.

629 Kutub, *Fî Zılâli'l-Kur'ân*, 6/3344.

630 Ahmed Hamdî Akseki, *Ahlâk Dersleri* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2016), 332.

631 Müslim, “Birr”, 34; İbn-i Mâce, *Sünen-i İbn-i Mâce*, “Zühd”, 9 (No. 4143).

632 el-Hümeze 104/1

Arapça sözlüklerde, bâtil söz, köpeğin havlaması, küçük olduğu için diyetle hesaba katılmayan deve yavrusu,⁶³³ kendisinde fayda ve menfaat bulunmayan söz, çirkin veya müstehcen kelime,⁶³⁴ itibar edilmeyen söz⁶³⁵ gibi anlamlara gelen ve (ل-غ-و) harflerinden oluşan lağv (الغو) kavramı ıstılahta ise, sözlük anlamına yakın olarak boş, lüzumsuz, yalanla karışık söz,⁶³⁶ herhangi bir hakikate tekabül etmeyen, kelam denmeye değmeyecek boş, akde bağlanmamış, itikada dayanmayan, kalplerde ve düşüncede karar kılmamış, ciddiyetten uzak her türlü söz⁶³⁷ olarak tanımlanmıştır.

Lağv kelimesinden daha kapsamlı olan mâlâya'nî de insanın ne kendisine ne de başkalarına, dünyada ve âhirette yarar sağlamayacak olan gereksiz, boş söz, davranış ve düşüncelere denir.⁶³⁸ Bu konuda Hz. Peygamber (s.a.v.) “ مِنْ حُسْنِ إِسْلَامٍ ” *المَرْءُ تَرَكُهُ مَا لَا يَعْنِيهِ/Kendisini ilgilendirmeyen şeyleri (malayaniyi) terk etmesi, kişinin Müslümanlığının güzelliğindendir*⁶³⁹ buyurarak bu hususa dikkat çekmiştir.

Lağv, bir şeyi anlatırken, ihtiyaç kadar konuştuktan sonra, sözü uzatmak veyahut da özet olarak, ya da topluca ve kısa anlatmak mümkün iken sözü uzatıp genişletmek olarak mâlâya'nîye yakın belki ondan bir kısım olarak görülmüştür.⁶⁴⁰

Lağv kavramı Kur'ân-ı Kerîm'de on bir defa değişik formlarda kullanılmıştır.⁶⁴¹ Bu âyetlerin yedisinde lağv kavramı işitmek anlamında سَمِعَ lafzıyla birlikte kullanılmış, ikisinde yeminlerdeki lağvdan söz edilmiş, buradan hareketle kavramın konuşmayı ve sesleri ifade ettiği anlaşılmıştır.⁶⁴² Furkân Sûresi 72. âyette ise kavramın karşılaşmak, rastlamak ve yakından geçmek anlamında مَرَّ fiili ile zikredildiğinden, karşılaşılan veya rastlanan şeyin konuşmalar olabileceği gibi fiillerin de olabileceğini, buradan hareketle lağvın hem söz hem de fiil anlamı⁶⁴³ ifade ettiğini belirtilmektedir.

Kur'ân'da kurtuluşa eren Mü'minlerin vasıfları sayılırken şu özellikleri de anılmıştır: *وَالَّذِينَ هُمْ عَنِ اللَّغْوِ مُعْرِضُونَ/Onlar ki, faydasız işlerden ve boş sözlerden yüz*

633 Cevherî, *Tâcü'l-luğa*, 6/2484.

634 İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, “İğv”, 15/250-251.

635 Cürçânî, *Kitâbü't-Ta'rîfât*, “lağv”, 192; İsfahânî, *Müfredât*, 451.

636 Yaşar Nuri Öztürk, *Kur'an-ı Kerîm ve Sünnete Göre Tasavvuf* (İstanbul: Fatih Yayınevi, 1979), 154.

637 Mehmet Görmez, *Kalbin Erbaini* (Ankara: Otto Yayınları, 2014), 179.

638 İsmail Lütü Çakan, *İyi Müslüman* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2017), 181-182; Karaman vd., “Mâlâya'nî”, 406.

639 İmam Mâlik, *el-Muvaṭṭa'*, “Hüsnü'l-Hulk”, 3; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 3/259 (No. 1737).

640 Kınalızâde Ali Efendi, *Ahlâk-ı Alâî* (b.y. Tercüman, ts.), 250-251.

641 Abdülbâkî, “İğv”, 650; Hasan Keskin, “Kur'ân'da Lağv Kavramı”, *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 4 (Aralık 2000), 134.

642 Keskin, “Kur'ân'da Lağv Kavramı”, 134.

643 Keskin, “Kur'ân'da Lağv Kavramı”, 135.

çevirirler.”⁶⁴⁴ Müfessirler âyette yer alan lağv kavramını; batıl ve yasaklan fiil,⁶⁴⁵ boş söz, oyun, eğlence, şaka,⁶⁴⁶ dinde güzel olmayan her söz ve fiil,⁶⁴⁷ boş söz ve fiil,⁶⁴⁸ Allah'tan alıkoyan her şey,⁶⁴⁹ yalan, küfür ve ciddiyetsiz söz⁶⁵⁰ olarak te'vîl etmişlerdir.

Bir başka âyet ise Allah'ın (c.c.) şu buyruğudur: “وَإِذَا سَمِعُوا اللَّغْوَ أَعْرَضُوا عَنْهُ”/Boş sözü işittikleri vakit ondan yüz çevirirler ve “Bizim işlerimiz bize, sizin işleriniz de size. Selâm olsun size (bizden size zarar gelmez). Biz cahilleri istemeyiz” derler”⁶⁵¹ Âyette yer alan lağv, boş sözler⁶⁵² olarak tefsir edilmiştir.

Konu ile ilgili dikkat çeken bir başka ayette ise Allah (c.c.) şöyle buyurmaktadır: “وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يَشْتَرِي لَهْوَ الْحَدِيثِ لِيُضِلَّ عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ بِغَيْرِ عِلْمٍ وَيَتَّخِذَهَا هُزُوًا أُولَٰئِكَ لَهُمْ عَذَابٌ مُّهِينٌ”/İnsanlardan öylesi vardır ki, bilgisizce Allah yolundan saptırmak ve o yolu eğlenceye almak için, eğlencelik asılsız ve faydasız sözleri satın alır. İşte onlar için aşağılayıcı bir azap vardır”⁶⁵³

“Eğlendirici söz” diye çevirdiğimiz 6. âyetteki lehve'l-hadîs deyimini klasik tefsirlerin çoğunda mûsiki olarak açıklanmış ve bazı tefsirlerde bu âyete dayanılarak şarkı söylemenin, çalgı çalmanın, dinlemenin, bu işin ticaretini yapmanın haram olduğu ileri sürülmüştür. Ancak bu deyim şirk inancı içeren sözler veya daha genel olarak insanlar için herhangi bir fayda getirmeyen boş ve lüzumsuz konuşmalar olduğu yolunda görüşler de zikredilmektedir. Bize göre lehve'l-hadîs deyiminin özel olarak şarkı ve mûsiki anlamına geldiğine dair âyette herhangi bir işaret bulunmadığına göre bu deyim anlamını mûsiki olarak sınırlamak doğru değildir. Âyet genel olarak müşriklerin, ilâhî mesajın insanlar üzerindeki etkisini kırmak veya onları alay ve eğlence konusu yapmak için ileri sürdükleri içi boş iddialar, laf

644 el-Mü'minûn 23/3.

645 Mâturîdî, *Te'vilâtü Ehli's-Sünne*, 7/452.

646 Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 3/175.

647 Vâhidî, *el-Vecîz*, 743; Neseî, *Medârik*, 2/459.

648 Beyzâvî, *Envârü't-tenzîl*, 4/82; Mahallî-Suyûtî, *Tefsîru'l-Celâleyn*, 445; Ebüssuûd, *İrşâdû'l-'akli's-selîm*, 6/123; Derveze, *et-Tefsîrû'l-hadîs*, 5/301.

649 Bursevî, *Rûhu'l-Beyân*, 6/67.

650 Sâbûnî, *Safvetü't-tefâsir*, 2/277.

651 el-Kasas 28/55.

652 Mâturîdî, *Te'vilâtü Ehli's-Sünne*, 8/180; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 3/421; Râzî, *Mefâtîhu'l-gayb*, 24/608; Bursevî, *Rûhu'l-Beyân*, 6/414.

653 Lokmân 31/6.

cambazlıkları şeklinde yorumlanması uygun olur. Nitekim âyetteki “bi-gayri ilm” (bilgisiz olarak) tabiri de bunu desteklemektedir.⁶⁵⁴

Lağvın en kötü belirişi insanın laf eğlencesi (lehvel hadis) tüccarlığına girmesidir. Kur’ân bunu insanın insanı karanlığa itme yollarından biri olarak göstermekte ve bu illetin esasını da ilimsizlik şeklinde tespit etmektedir.⁶⁵⁵

İslâm ahlakçıları, dilini tutmanın yani sükûtun fazileti üzerinde çok durmuşlardır. Atalarımız dahi "Söz gümüşse sükût altındır" demişlerdir. Söz gümüş ve değerli bir şey ise, sükût yani gevezelik yapmadan az ve öz konuşmanın daha değerli olduğunu anlatmak istemişlerdir.⁶⁵⁶

H. Peygamber (s.a.v.) ise boş konuşmanın kişiyi suça (dedikodu, iftira vb.) götüreceğini ifade eden şu sözü de konumuzu özetler niteliktedir: “مَنْ كَانَ يُؤْمِنُ بِاللَّهِ، وَالْيَوْمِ الْآخِرِ فَلْيَقُلْ خَيْرًا أَوْ لِيَصْمُتْ”/Allah’a ve ahiret gününe iman eden kişi ya hayır söylesin ya da sussun”⁶⁵⁷

2.3.2.3. Gıybet

Arapça sözlüklerde, (غ-ي-ب) fiilinden türeyen ve şüphe,⁶⁵⁸ senden gizli olan her şey,⁶⁵⁹ gözlerden gizlenen şey,⁶⁶⁰ kalplerde elde edilse de gözlerden kaybolan her şey,⁶⁶¹ gizli, görünmeyen⁶⁶² gibi anlamlara gelen gayb (الغيب), aynı zamanda gıybet kavramının da kendisinden türediği kelimedir.

Gıybet (الغيبة) ise bir kimsenin arkasından gizli bir şekilde, duyduğunda üzüleceği şeyleri söylemektir. Söylenen söz doğru ise gıybet, yalan ise iftiradır.⁶⁶³

Gıybet, bir insanın kötü hallerini onun gıyabında söylemektir. Eğer kötülükler onda yoksa bu iftiradır. Kişi kötülükleri onun yüzüne karşı söylemişse bu sövmektir.⁶⁶⁴

654 Karaman vd., *Kur’ân Yolu*, 4/333-334.

655 Yaşar Nuri Öztürk, *Kur’ân’ın Temel Kavramları* (İstanbul: Yeni Boyut Yayınları, 2001), 341.

656 Osman Pazarlı, *İslam’da Ahlâk* (İstanbul: Remzi Kitabevi, 1980), 252.

657 İmam Mâlik, *el-Muvaṭṭa’*, “Libâs”, 22; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 26/295 (No. 16374); Buhârî, “Rikâk”, 23 (No. 6110); Müslim, “İmân”, 74; Nesâî, “Rekâik”, 56 (No. 11782).

658 Halîl b. Ahmed, *Kitâbü’l-‘Ayn*, 4/455; İbn Manzûr, *Lisânü’l-Arab*, “gyb”, 1/654; Zebîdî, *Tâcü’l-‘arûs min cevâhiri’l-Kâmûs*, 3/497.

659 Cevherî, *Tâcü’l-luğa*, 1/196; İbn Manzûr, *Lisânü’l-Arab*, “gyb”, 1/654; Zebîdî, *Tâcü’l-‘arûs min cevâhiri’l-Kâmûs*, 3/497.

660 İbn Fâris, *Mu’cemü mekâyisi’l-luğa*, 4/403.

661 İbn Manzûr, *Lisânü’l-Arab*, “gyb”, 1/654.

662 Cürçânî, *Kitâbü’t-Ta’rîfât*, “gyb”, 163.

663 Cevherî, *Tâcü’l-luğa*, 1/196; Cevherî, *eş-Şihâh fi’l-luğa ve’l-ulûm*, 3777.

664 Cürçânî, *Kitâbü’t-Ta’rîfât*, “gıybet”, 163.

Gıybetin diğer adıyla dedikodunun⁶⁶⁵ birçok şekilleri vardır. Bazıları birisinden duyduğu sözleri, söz konusu olan kimseye yetiştirir. Bu suretle güya ona düşmanını tanıtmak gibi bir iyilik yaptığını zanneder. Bazen de tanıdığı bir ailenin veya kişinin vâkıf olduğu bir sırrını veya kusurunu başkalarına anlatarak eğlenir. Bu dedikodular ağıdan ağıza yayılarak o kimsenin şeref ve itibarına zarar verir, fakat dedikoducuya bir şey kazandırmaz, aksine o kimse, ahlaki bir suç işlemiş olur.⁶⁶⁶ Bu eylemler aynı zamanda bir başka ahlaki suçun da işlenmesi demektir ki bunun adı kovculuktur (nemîme). Nitekim nemime, insanlar arasında bir gruptan başka bir gruba kötülük ve bozgunculuk maksadıyla söz taşımaktır.⁶⁶⁷

Gazzâlî gıybeti şu bölümlere ayırıp açıklamıştır:

1. **Bedenî Gıybet:** Kişinin fiziki özellikleri dolayısıyla duyduğunda hoşlanmayacağı özelliklerin söylenmesidir. (şaşı, kel, kör, kısa vb.)
2. **Nesebi Gıybet:** Kişinin soyuyla hoşuna gitmeyecek şekilde anılmasıdır. (babası amele, kötü, cimridir vb.)
3. **Ahlâkî Gıybet:** Kişilerin ahlâkî özellikleri hakkındaki söylemlerdir. (kibirlidir, riyakârdır, korkaktır vb.)
4. **Dinî Fiillerde Gıybet:** Rükû ve secdeyi güzel yapmaz, anne ve babasına iyi davranmaz, zekâtın taksimini doğru yapmaz vb.)
5. **Dünyevî Gıybet:** Dünyaya müteallik eden fiillerdir. (Çok yer, çok uyur, oturacağı yeri bilmez vb.)
6. **Elbise Gıybeti:** Kişinin giydiği elbiseye edilen sözlerdir. (Geniş, uzun, kirli vb.)⁶⁶⁸

Gıybet Kur'ân'da bir âyette çekimli fiil olarak geçmektedir.⁶⁶⁹ Bu âyette Allah (c.c.) şöyle buyurmaktadır: “يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اجْتَنِبُوا كَثِيرًا مِّنَ الظَّنِّ إِنَّ بَعْضَ الظَّنِّ إِثْمٌ وَلَا تَجَسَّسُوا وَلَا يَغْتَبَ بَعْضُكُم بَعْضًا أَيُحِبُّ أَحَدُكُمْ أَن يَأْكُلَ لَحْمَ أَخِيهِ مَيْتًا فَكَرِهْنُمُوهُ وَاتَّقُوا اللَّهَ إِنَّ اللَّهَ تَوَّابٌ رَّحِيمٌ

Ey iman edenler! Zannın birçoğundan sakının. Çünkü zannın bir kısmı günahdır. Birbirinizin kusurlarını ve mahremiyetlerini araştırmayın. Birbirinizin gıybetini yapmayın. Herhangi biriniz ölü kardeşinin etini yemekten hoşlanır mı? İşte bundan

665 Akalın vd., “Gıybet”, 943.

666 Pazarlı, *İslam'da Ahlâk*, 280.

667 İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, “nemm”, 12/592.

668 Gazzâlî, *İhyâ'ü 'ulûmi'd-dîn*, 3/143-144.

669 Mustafa Çağrıcı, “Gıybet”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1996), 14/63.

tiksindiniz! Allah'a karşı gelmekten sakının. Şüphesiz Allah tövbeyi çok kabul edendir, çok merhamet edendir”⁶⁷⁰

Âyette konu edinilen gıybet müfessirler farklı bakış açılarıyla yaklaşmışlardır. Mukātil b. Süleymân, bulunmayan bir Müslümandan kötü bir şekilde söz etmenin, ölünün ardından söz etmek gibi olduğunu vurgulamıştır. Arkasından gıybet edilen nasıl konuşulanları işitmiyor ise ölünün de işitmediğini, bu sebeple *لَا يَجِبُ أَحَدُكُمْ أَنْ يَأْكُلَ لَحْمَ أَخِيهِ مَيْتًا* / Herhangi biriniz ölü kardeşinin etini yemekten hoşlanır mı? buyruğu ile gıybet arasındaki bağı açıklanmıştır.⁶⁷¹

Zemahşerî ölmüş kardeşin etini yemekten hoşlanılmadığı gibi Müslümanların ırzlarına ve onurlarına tecavüz bakımından benzer kötülükte olan gıybetten de hoşlanılmaması gerektiğini belirtmiştir. *فَكَرِهْتُمُوهُ* (fekerihtumûhu) kelimesinin, *فَكَرِهْتُمُوهُ* (fekurrihtumûhu) şeklinde de kıraat edildiğini, bu şekilde “böyle bir şeyi kerih görecektir bir fitratta yaratıldınız” anlamı⁶⁷² olduğunu beyan etmiştir.

Âyeti genel bir değerlendirmeye tâbî tutarak yasaklanan gıybet hakkında şu sonuca varabiliriz: "Bir kimse gıybet yapabilmek için öncelikle gıybetini yapacağı kimse hakkında kötü zan ve tahminde bulunarak işe başlar. Sonra tahminlerini destekleyecek kanıtlar bulmak amacıyla tecessüse başvurur. Gerekli malzemeyi tecessüs yoluyla sağladıktan sonra gıybet eylemini gerçekleştirir. Kur'ân'ın önce kötü zannı, sonra tecessüsü, ardından da gıybeti yasaklaması, gıybetin önlenmesinde takip edilen önemli bir eğitim yöntemidir. Kur'ân önce kötü zannı yasaklayarak gıybet giden yolu engellemeyi hedeflemiştir. Eğer kötü zan ortaya çıkar ve insanı tecessüse sevk ederse, Kur'ân bu kez gıybet sürecinin önünü tecessüs aşamasında kesmeyi amaçlamıştır.”⁶⁷³

Hiz. Peygamber (s.a.v.) de insan haysiyetini rencide edici, küçük düşürücü, kişiye toplum nezdinde farklı bakış açılarına neden olacak ve manevi anlamda üzecek bütün fiil ve sözleri suç sayarak haram kılmıştır.⁶⁷⁴

“Kişinin hayzıdır ağızda gıybet

Ki gıybet söyleyen bulmaya rahmet”⁶⁷⁵

670 el-Hucurât 49/12.

671 Mukātil, *Tefsîru Mukātil*, 4/96.

672 Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 4/374.

673 Abdurrahman Kasapoğlu, “Kur'ân'da "Gıybet" Olgusu”, *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 11/2 (Aralık 2006), 67.

674 “وَضَعَّ اللَّهُ الْحَرَجَ إِلَّا مَنْ أَفْتَرَضَ مِنْ عَرَضِ أَخِيهِ شَيْئًا، فَذَلِكَ الَّذِي خَرَجَ” Allah, (kullarının üzerinden) sorumluluğu kaldırmıştır. Ancak kul, ne zaman ki kardeşinin ırzına (şeref ve şahsiyetine) dokunacak bir iş yaparsa, işte asıl günah budur” İbn-i Mâce, *Sünen-i İbn-i Mâce*, “Tıb”, 1 (No. 3436).

2.3.2.4. Tecessüs

Sözlüklerde, el ile yoklamak,⁶⁷⁶ anlamındaki cess (ج-س-س) fiilinden türeyen tecessüs (التجسس), genellikle kötü anlamda işin iç yüzünü araştırmak,⁶⁷⁷ kardeşinin ayıp sırlarını öğrenmek amaçlı takip etmek,⁶⁷⁸ insanların kusurlarını araştırmak,⁶⁷⁹ sebepsiz olarak insanlar hakkında kötü bilgiler toplamak için uğraşmak⁶⁸⁰ olarak tanımlanmıştır.

Tehassüs kavramı da bilgi toplama anlamında tecessüs ile birlikte kullanılmıştır. Aralarında ise iki ayrım yapılmıştır. İlki tecessüste bilgiyi kişi kendi adına, tehassüste ise bilgi başkası adına toplanmaktadır.⁶⁸¹ İkincisi ise; tecessüs, şer olan bilgileri, tehassüs ise hayırlı olan bilgileri araştırıp elde etmektir.⁶⁸²

Ayıp olmayan durumları araştırmak da tecessüs sayılır ve yasaktır. Meselâ, bir kimsenin bankada mevcut para miktarını merak edip, banka cüzdanlarını elde etmeye çalışmak, tecessüs sayıldığı için yasaktır. Başkasının aile hayatındaki yeme, içme ve konuşma tarzları ve durumları ayıp değildir, ama özel hayat olduğu için, tecessüs ile öğrenilmesi yasaktır. Aynı şekilde bir kimsenin hatıra defteri yazması veya günlük tutması ayıp değildir, ama izinsiz olarak onun bu eşyalarının muhtevasını öğrenmek için başka birinin harekete geçmesi tecessüs sayılır ve bu sebeple yasaktır. Yine meselâ ölüme bağlı tasarruf yapmak ayıp değildir, ama bir kimsenin vasiyetnamesinin muhtevasını öğrenmek için harekete geçmek tecessüs sayılır ve bu sebeple yasaktır. Bir kimsenin eşyle baş başa konuşması ve

675 Yunus Emre, *Nasihatler Kitabı (Risâletü'n Nushiyye)* (Eskişehir: Eskişehir 2013 Türk Dünyası Kültür Başkenti Ajansı, 2013), 121.

676 Halîl b. Ahmed, *Kitâbü'l- 'Ayn*, 6/5; Cevherî, *Tâcü'l-luğa*, 3/913; Cevherî, *eş-Şihâh fi'l-luğa ve'l-ulûm*, 758; İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, “css”, 6/38; Zebîdî, *Tâcü'l- 'arûs min cevâhiri'l-Kâmûs*, 15/499.

677 İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, 6/38.

678 Taberî, *Câmiu'l-Beyân an Te'vîli Âyi'l-Kur'ân*, 21/375.

679 Ebû İshâk Ahmed b. Muhammed b. İbrâhîm es-Sa'lebî en-Nisâbü'rî, *el-Keşf ve'l-beyân 'an tefsîri'l-Kur'ân*, thk. Salâh Bâ Usmân vd. (Cidde: Dâru't-Tefsîr, 1436/2015), 24/381; Ebû Muhammed Muhyissünne el-Hüseyn b. Mes'ûd b. Muhammed el-Ferrâ' el-Begavî, *Me'âlimü't-tenzîl*, thk. Abdürrezzâk el-Mehdî (Beyrût: Dâr-u İhyâi't-Turâsi'l-'Arabî, 1420), 4/262; İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-mesîr*, 4/152.

680 Mâturîdî, *Te'vilâtü Ehli's-Sünne*, 9/336.

681 Ebû'l-Hasen Ali b. Muhammed b. Habîb el-Basrî el-Mâverdî, *en-Nüket ve'l-'uyûn*, thk. es-Seyyid b. Abdülmaksûd b. Abdürrahîm (Beyrût: Dâru'l Kutubu'l İlmiyye, ts.), 5/334; Mustafa Çağrı, “Tecessüs”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2011), 40/246.

682 Mâturîdî, *Te'vilâtü Ehli's-Sünne*, 9/336; Ebû'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Yûsuf b. İbrâhîm el-Halebî es-Semîn, *'Umdetü'l-huffâz fi tefsîri eşrefi'l-elfâz*, thk. Muhammed Bâsil Uyûni's-Sûd (b.y. Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1417/1996), 1/327.

şakalaşması, açık bir kıyafetle olmasa dahi, merak mevzuu yapılarak, öğrenmeye çalışılmaz. Buna benzer başka misaller de verilebilir.⁶⁸³

Yukarıda zikredilen fiiller aynı zamanda kişilik hakkı olan mahremiyetlerine de saldırdır. Felakete sürükleyen bir merak olarak vasıflandırabileceğimiz tecessüs, aslında sadece bilgi değil, beden ve mekân mahremiyetini de tehdit eden hastalıklı bir hâldir. İslam’a göre, insan “mükerrerem” yani şerefli ve değerli bir varlık olarak yaratılmış olup, onun şerefini ve saygınlığını zedeleyecek, toplum içinde küçük düşmesine ya da hak ihlali yüzünden zulme uğramasına sebep olacak davranışlara izin verilmez. Bu konuda sınır koyan Cenab-ı Hak’tır.⁶⁸⁴ Daha önce de zikredilen “وَلَا تَجَسَّسُوا/Kusurlarınızı ve mahremiyetlerinizi araştırmayın”⁶⁸⁵ buyruğu bu sınırın açıkça ortaya konulduğunun delilidir.

Tecessüs yasağı ilkesini getiren âyet müminlere, başkalarının görünmeyen durumlarını, onların ayıplarını ve mahremiyetlerini araştırma şeklindeki edep dışı davranışa başvurmayıp görünen durumlarıyla yetinmelerini emretmektedir.⁶⁸⁶

Tecessüs yasağının bulunduğu âyet şu şekilde tefsir edilmiştir: “Sâbıkalı olmayan, suç işleme bakımından ciddi şüpheye sebep olacak davranışları bulunmayan bir kimsenin gizlediği bir işini, davranışını, halini araştırmak ve açıklamak, âyette yasaklanan tecessüs kapsamına girmekte olup İslâm ahlâkçılarına göre ayıptır, dine göre de câiz değildir, günahtır. Ancak düşmanların Müslümanlar hakkındaki plan, program ve niyetlerini anlamak, zamanında tedbir almayı sağlamak gibi amaçlara yönelik casusluk faaliyeti, bunda zaruret bulunduğu için yasak kapsamına dâhil edilmemiştir”⁶⁸⁷

Seyyid Kutub, tecessüs/casusluk (kusur arama) yasağı ile İslam toplum nizamında vicdanları güzelleştirmek ve kalpleri temizlemekle kalınmadığını, tecessüs yasağının insanların dokunulmazlıkları, hakları ve özgürlükleri etrafında

683 Servet Armağan, *İslam Hukukunda Temel Hak ve Hürriyetler* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2015), 105.

684 Huriye Martı, “Din ve Mahremiyet (Temel Dini Referanslara Göre Mahremiyet)”, *Tüm Yönleriyle Mahremiyet*, ed. H. Şule Albayrak (Ankara: Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı Aile ve Toplum Hizmetleri Genel Müdürlüğü, 2022), 465.

685 el-Hucurât 49/12.

686 Abdullah Kahraman, “Din ve Mahremiyet (Fıkhi Perspektiften Mahremiyet)”, *Tüm Yönleriyle Mahremiyet*, ed. H. Şule Albayrak (Ankara: Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı Aile ve Toplum Hizmetleri Genel Müdürlüğü, 2022), 481.

687 Karaman vd., *Kur'an Yolu*, 5/96.

gizli bir duvar olduğunu ve herhangi bir sebeple de dokunulamayacağını⁶⁸⁸ söylemiştir.

Görülüyor ki, söz konusu âyette geçen tecessüs kelimesi, daha çok insanlar arasındaki gizli ve ayıp hususları merak edip araştırmak manasında tercüme edilmiştir. Ama aslî manası itibariyle, yani geniş olarak tatbik edilmesine bir engel yoktur. Bu sebeple başkalarının özel durumlarını, izinleri olmaksızın, öğrenmeye çalışmak genel bir yasak olup, özel hayatın korunmasında daima başvurulacak bir prensip hüviyetindedir.⁶⁸⁹

Kötü hallerin araştırılması ve yayılması suç olup Kur'ân bunun karşılığının verileceğini şöyle haber vermekte ve inananların dikkatini çekmektedir: “إِنَّ الَّذِينَ يُحِبُّونَ أَنْ تَشِيعَ الْفَاحِشَةُ فِي الَّذِينَ آمَنُوا لَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ فِي الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ وَاللَّهُ يَعْلَمُ وَأَنْتُمْ لَا تَعْلَمُونَ /Inananlar arasında hayâsızlığın yayılmasını arzu eden kimseler var ya; onlar için dünya ve ahirette elem dolu bir azap vardır. Allah bilir, siz bilmezsiniz”⁶⁹⁰

İşte Hz. Peygamber (s.a.v.) de toplumsal açıdan ister özel alanda, ister kamusal alanda bu hususa dikkat çekerek, ayıpları araştırıp yayan değil, onları kapatıp, örten olunmasını şu sözüyle tavsiye etmektedir: “لَا يَسْتُرُ عَبْدٌ عَبْدًا فِي الدُّنْيَا إِلَّا سَتَرَهُ /Bir kul/kişi bir başka kişinin/kulu(n ayıbını) dünyada örterse, Allah da kıyamet günü onu(n ayıbını) örter”⁶⁹¹

2.3.2.5. Verilen Söze Bağlı Kalmama ve Yalan Yere Yemin

Sözlüklerde (ع-هد) fiilinden türeyen ahd (العهد), vasiyyet,⁶⁹² emân (güvence), yemin, bağlayıcı söz, zimmet, taahhüt,⁶⁹³ hıfz etmek, koruyup gözetmek, sözleşme ve antlaşma,⁶⁹⁴ zaman, vefa, güven⁶⁹⁵ gibi anlamlara gelmektedir.

Ahlaki bir kavram olarak ahit, genellikle birine söz verme, vaat etme, taahhütte bulunma, anlaşma yapma anlamlarında kullanılmıştır.⁶⁹⁶

688 Kutub, *Fî Zılâli'l-Kur'ân*, 6/3346.

689 Armağan, *İslam Hukukunda Temel Hak ve Hürriyetler*, 107.

690 en-Nûr 24/19.

691 Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 15/18 (No. 9045); Müslim, “Birr”, 72.

692 Halîl b. Ahmed, *Kitâbü'l-'Ayn*, 1/102; Cevherî, *Tâcü'l-luğa*, 2/515.

693 Cevherî, *Tâcü'l-luğa*, 2/515; Cevherî, *eş-Şîhâh fî'l-luğa ve'l-ulûm*, 3598; İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, 3/311-312; Zebîdî, *Tâcü'l-'arûs min cevâhiri'l-Kâmûs*, 8/454-456.

694 Cürcânî, *Kitâbü't-Ta'rîfât*, “ahd”, 159.

695 Zebîdî, *Tâcü'l-'arûs min cevâhiri'l-Kâmûs*, 8/457.

696 Karaman vd., “Ahid”, 11; Metin Yurdagör, “Ahid”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1998), 1/534.

Ahidde hem yemin, hem de kesin söz verme anlamı vardır. Yemin ahdin dinî ve kutsî yönünü, söz verme de ahlâkî yönünü teşkil eder.⁶⁹⁷ Bu sebeple verilmiş sözüne bağlı kalamayan, ahbine sadakat göstermemiş ve yeminine bağlı kalmamış sayılır. Nitekim sözlüklerde ahdin vefa ve yemin anlamı taşıdığını da zikretmiştik.

Kur'ân'da iman, yalnızca zihnî bir inanma değil, bunun yanında kişinin dinî naslarla belirlenmiş olan esaslara uyacağına dair gönüllü bir taahhüdü olarak değerlendirilmek suretiyle iman ile ahid arasında sıkı bir münasebet kurulmuştur. Böylece Kur'ân'a göre ahde vefa, iman ederek Allah ile ahidleşmiş ve bu suretle kendisini hür iradesiyle sadakat mükellefiyeti altına sokmuş olan müminin ahlâkî bir borcudur. Bu sebeple Kur'ân ahdin önemi üzerinde ısrarla durmuştur. İster Allah'a ister insanlara karşı verilmiş olsun, her vaad ve ahid, yükümlülük için ehliyet şartlarını taşıyan bir insanı borçlu ve sorumlu kılar. İslâm ahlâkında bu sorumluluğun yerine getirilmesine ahde vefâ veya ahde riâyet denir ki her iki tabir de Kur'ân'dan alınmıştır.⁶⁹⁸

Vefakârlık ve ahde vefa, İslam ahlakının temel umdeleri olarak kabul edilmiş, her ikisi de Allah'la ilişkilerimizi tanzim etmeleri cihetiyle imanla ilişkilendirilmiş, birey toplum ilişkilerini düzenleyen yönüyle de hukuki müeyyidelere bağlanmıştır. Her iki haslet de İslam'ın ahlaki erdemler hiyerarşisinde en üst mertebelerde tutulmuştur.⁶⁹⁹

Sözlere ve andlaşmalara bağlı kalma sıfatı ilk önce yüce Allah' verilmiş olan sözlere bağlı kalmaya dayanır. Verdikleri sözleri tutmayan, antlaşmalara uymayan insanların toplumunda herkes endişe ve korku içinde yaşar; hiç kimse hiç kimsenin sözüne güvenmez, hiç kimse hiç kimseye emniyet etmez ve hiç kimse hiç kimsenin vaadine inanmaz.⁷⁰⁰

Kur'ân-ı Kerîm'de ahd kavramı farklı türevleriyle birlikte kırk altı âyette yer almaktadır.⁷⁰¹ Ayrıca Kur'ân'da ahid kelimesiyle eş anlamlı olarak mîsâk, yemin, akt, ill ve zimmet kavramları da kullanılmıştır.⁷⁰² Tüm bu âyetlerde Allah'ın bazı

697 Karaman vd., "Ahid", 11; Abdurrahman Küçük, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1998), 1/533.

698 Yurdagür, "Ahid", 1/534; el-Bakara 2/177; el-Mü'minûn 23/8.

699 Görmez, *Kalbin Erbaini*, 203.

700 İbrahim Sarı, *Bakara Suresi* (Antalya: Net Medya Yayıncılık, 2017), 57.

701 Abdülbâkî, "ahd", 492.

702 Bkz. Zülfikar Durmuş, "Kur'ân'a Göre İnsanın İlişkilerinde Sorumlu Olduğu Temel Ahlâkî İlke: Ahde Vefâ", *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 2/3 (2002), 78-79.

peygamberlere ahdine,⁷⁰³ Allah-insan arasındaki ahidlere,⁷⁰⁴ Allah-Ehl-i Kitap arasındaki ahidlere⁷⁰⁵ ve Müslüman-diğer insanlar arasındaki ahidlere⁷⁰⁶ değinilmiştir. Bundan başka yapılan andlaşmaların, verilen sözlerin bozulmaması istenmiştir.⁷⁰⁷

Kur'ân'da konu il ilgili olarak şöyle buyrulmaktadır: “يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا أَوْفُوا “ Ey iman edenler! Sözleşmeleri yerine getirin”⁷⁰⁸ Mâtürîdî âyetinde, yapılan sözleşmelerin yerine getirilmesi istendiğini belirtmiştir. Sözleşmelerin iki kısım olduğunu, biri yaratılmışların kendi aralarında yaptığı, diğerinin ise insanlar ile Rabb'leri arasında olduğunu ve verilen bu sözlerin gereğinin yerine getirilmesi istendiğini tefsir etmiştir.⁷⁰⁹

Zemahşerî sözü edilen ahidlerden maksadın Allah'ın dini ile ilgili helâl kıldıklarını helâl, haram kıldıklarını da haram bilmek şeklinde onların üzerilerine binen sorumluluklar olduğunu beyan etmiştir.⁷¹⁰

Râzî "العَقْدُ" kelimesinin anlamına yer vermiş ve onun bir şeyi sıkıca bağlamak olduğunu, sonrasında ise "العَهْدُ" kelimesinin zorunluluk ifade ettiğini, bu iki kavramlarla da anlatılmak istenenin emir ve nehiy açısından mükellef tutulan şeylerin yerine getirilmesi olduğunu dile getirmiştir.⁷¹¹

İbnü'l-Cevzî (ö. 597/1201) sözleşmelerden maksada dair beş farklı görüşe yer vermiş ve şöyle açıklamıştır:

1. Allah'ın kullarına helal ve haram kıldığı şeyler için aldığı sözlerdir.
2. Bütün sözleşmelerdir.
3. Cahiliye döneminde yeminle yapılmış sözleşmelerdir.
4. Allah'ın Hz. Peygamber adına Ehl-i Kitap'tan aldığı sözlerdir.
5. İnsanların kendi aralarında alışveriş, nikâh veya kendilerince yaptıkları adak ve yeminlerdir.⁷¹²

Bir başka âyet ise sözünde durmanın mesuliyet gerektirdiğini başka bir ifadeyle sözünde durmamanın bir karşılığının olduğunu bildiren Allah (c.c.)'ın şu

703 el-Bakara 2/125; Âl-i İmrân 3/81; el-A'râf 7/134; Tâhâ 20/115.

704 el-A'râf 7/172-174; el-Hadîd 57/8; Yâsîn 36/60-61.

705 el-Bakara 2/40, 83, 84; Âl-i İmrân 3/187; el-Mâide 5/12, 14; el-A'râf 7/169.

706 et-Tevbe 9/4, 7; el-Mâide 5/1; en-Nahl 16/92.

707 el-Bakara 2/27; el-En'âm 6/152; el-A'râf 7/102; er-Ra'd 13/25; en-Nahl 16/91; el-İsrâ 17/34; en-Nahl 16/91-92, 94; es-Saf 61/3.

708 el-Mâide 5/1.

709 Mâtürîdî, *Te'vilâtü Ehli's-Sünne*, 3/434-435.

710 Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 1/601.

711 Râzî, *Mefâtîhu'l-gayb*, 11/276.

712 İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-mesîr*, 1/505.

buyruğudur: “ وَلَا تَقْرَبُوا مَالَ الْيَتِيمِ إِلَّا بِالَّتِي هِيَ أَحْسَنُ حَتَّىٰ يَبْلُغَ أَشُدَّهُ وَأَوْفُوا بِالْعَهْدِ إِنَّ الْعَهْدَ كَانَ مَسْئُولًا/Rüştiine erişinceye kadar, yetimin malına ancak en güzel şekilde yaklaşın, verdiğiniz sözü de yerine getirin. Çünkü söz (veren sözünden) sorumludur”⁷¹³

Kurtubî ahde dair sorgulamanın, onu bozan kimseleri azarlamak için yapılacağını beyan etmiştir. Diri diri toprağa gömülen kız çocuğunun hesabının sorulması gibi bunun da hesabının sorulacağını vurgulamaktadır.⁷¹⁴ Ayrıca Kur’ân, Allah'a karşı verdikleri sözü ve yeminlerini az bir bedelle değiştirenlerin sonunun ne olacağını ve Allah'ın onlara nasıl davranacağını açıkça konu ederek dile getirmiş,⁷¹⁵ Hz. Peygamber de yalan yere yapılan yemini büyük günahlar içerisinde saymıştır.⁷¹⁶

Yeryüzünde beşeri ilişkileri bozacak olan söze bağlı kalmamanın, sözünde durmamanın, yeminlerin gereğini yerine getirmemenin suç olduğu, bu kanaatimizi destekler niteliktedir.

2.3.2.6. Şahitlikten Kaçınma ve Yalancı Şahitlik

Arapça sözlüklerde (ش-هد) fiilinden türeyen şahitlik (الشهادة), kesin haber,⁷¹⁷ şahidin, bir kimse için, diğeri üzerindeki hakkını gördüğünü, mahkeme meclisinde şahadet lafzıyla haber vermesi,⁷¹⁸ meşru olarak başkalarının hakkını diğere kesin olarak bildirmesi ve tanıklık etmesidir.⁷¹⁹

Toplum hayatında meydana gelen ihtilaflar, çekişmeler ve davaların çözüme kavuşturulmasında şahitliğin önemi büyüktür. Kişilerin arasında vuku bulan anlaşmazlıklar çözümlenmediği sürece o toplumda huzur ve sükûnun sağlanması mümkün değildir.⁷²⁰ Bu sebeple hakların korunması, zulmün önlenmesi, toplumsal güven ve barışın sağlanması, hakkın ve haklının, suçun ve suçlunun tespiti için tanıklık olmazsa olmaz şarttır.⁷²¹

713 el-İsrâ 17/34.

714 Kurtubî, *el-Câmi‘ li-aḥkâmîl-Ḳur‘ân*, 10/256.

715 Âl-i İmrân 3/77.

716 Ahmed b. Hanbel, *el-Müsneḍ*, 11/475 (No. 6774); Buhârî, “İmân”, 15 (No. 6298); Tirmizî, “Tefsir”, 44 (No. 3020); Nesâî, “Tahrimud-Dem”, 3 (No. 4011).

717 Cevherî, *Tâcü'l-luġa*, 2/494; İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, 3/239; Firûzâbâdî, *el-Kâmûsü'l-Muhît*, 292, Zebîdî, *Tâcü'l-‘arûs min cevâhiri'l-Ḳāmûs*, 8/252.

718 Cürcânî, *Kitâbü't-Ta‘rîfât*, “şehâdet”, 129.

719 Tehânevî, *Keşşâfu Istilahâti'l-Funûn ve'l-‘Ulûm*, 1/1043.

720 Mücahit Çolak, “İslam Muhakeme Hukukunda Şahitlik ve Hükümleri”, *Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 4/2 (2016), 87.

721 İsmail Karagöz, *Kur‘ân‘dan Öğütler* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2012), 431.

Bu kavram Kur'ân'da şâhitlik, ulaşma, görünme, şehitler anlamlarında olmak üzere yüz altmış⁷²² yerde geçmektedir.⁷²³

Ayrıca Kur'ân'da borç ilişkisi kurma, alışveriş, rüşdünü ispat eden yetimin malının vasîsi tarafından kendisine teslim edilmesi, boşama, rec'at ve yolculukta vasiyet gibi hukukî işlem ve tasarruflara şahit tutulmasını emreden,⁷²⁴ şahitlere zarar verilmesini menedip bunu yapmanın doğru yoldan çıkmak olduğunu bildiren, şahit olmaya çağrılanın bunu reddetmemesini isteyen,⁷²⁵ şahitliği gizlemeyi yasaklayıp bunu yapanın kalbinin günahkâr olduğunu belirten,⁷²⁶ şahitliği yerine getirmenin iyi ve ahlâklı insanın özellikleri arasında sayan,⁷²⁷ adaletin yerini bulması için şahitliğin önemine vurgu yapan ve kimseyi kayırmadan adaletle şahitlik etmeyi emreden⁷²⁸ âyetler bulunmaktadır.

Bu âyetlerden örnek olarak vereceğimiz ilkinde Allah (c.c.) “ وَلَا يَأْبُ الشُّهَدَاءُ إِذَا مَا دُعُوا ”/Şahitler çağırıldıkları zaman (gelmekten) kaçınmasınlar”⁷²⁹ buyurarak şahitlikten kaçınmamayı emretmektedir.

Râzî bu âyetin tefsiri sadedinde farklı görüşlere yer vermiş, Allah'ın şahadette bulunacak olan kimseyi, hak sahibinin şahitliğe ihtiyaç duyduğunda şahadette bulunmamaktan nehyettiği görüşünü, en sıhhatli görüş olarak değerlendirmiştir.⁷³⁰

Seyyid Kutub şahitlik için çağrı yapıldığında karşılık vermenin isteğe bağlı olmayıp farz olduğunu, bunun için şahitliğin, adaletin yerine gelmesi ve hakkın gerçekleşmesi için bir araç olduğunu tefsir etmiştir. Bundan dolayı Allah'ın şahitleri zorlanmadan, çekinmeden, içtenlikle ve isteyerek şahitlik yapmaya gitmeleri emrini dile getirmektedir.⁷³¹

Şahitlikten kaçınma hususunda el-Mevsılî (ö. 683/1284), “ وَمَنْ يَكْتُمْهَا فَإِنَّهُ آتِمٌ ”/Kim şahitliği gizlerse, şüphesiz onun kalbi günahkârdır”⁷³² âyetini delil olarak

722 Abdülbâkî, “şhd”, 388-400.

723 Mehmet Okuyan, *Kur'ân-ı Kerîm'de Çok Anlamlılık* (İstanbul: Düşün Yayıncılık, 2013), 376-377.

724 el-Bakara 2/282; en-Nisâ 4/6; el-Mâide 5/106; et-Talâk 65/2.

725 el-Bakara 2/282.

726 el-Bakara 2/283.

727 el-Meâric 70/33.

728 en-Nisâ 4/135; el-Mâide 5/8.

729 el-Bakara 2/282.

730 Râzî, *Mefâtîhu'l-ğayb*, 7/96.

731 Kutub, *Fî Zılâli'l-Ğur'ân*, 1/336.

732 el-Bakara 2/283.

göstererek, şahitlikten kaçınmayla insanların hukuku zayi edilmiş olacağından bunun haram olduğunu söylemiştir.⁷³³

Kur'an şahitlik yaparak adaletin ayakta tutulmasını şöyle istemektedir: “يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا كُونُوا قَوَّامِينَ بِالْقِسْطِ شُهَدَاءَ لِلَّهِ وَلَوْ عَلَىٰ أَنْفُسِكُمْ أَوِ الْوَالِدِينَ وَالْأَقْرَبِينَ إِنْ يَكُنْ غَنِيًّا أَوْ فَقِيرًا فَاللَّهُ أَوْلَىٰ بِهِمَا فَلَا تَتَّبِعُوا الْهَوَىٰ أَنْ تَعْدِلُوا وَإِنْ تَلَوْا أَوْ نَعَرَضُوا فَإِنَّ اللَّهَ كَانَ بِمَا تَعْمَلُونَ خَبِيرًا *Ey iman edenler! Kendiniz, ana babanız ve en yakınlarınızın aleyhine de olsa, Allah için şahitlik yaparak adaleti titizlikle ayakta tutan kimseler olun. (Şahitlik ettikleriniz) zengin veya fakir de olsalar (adaletten ayrılmayın). Çünkü Allah ikisine de daha yakındır. (Onları sizden çok kayırır.) Öyle ise adaleti yerine getirmede nefsinize uymayın. Eğer (şahitlik ederken gerçeği) çarpıtırmanız veya (şahitlikten) çekinirseniz (bilin ki) şüphesiz Allah, yaptıklarınızdan hakkıyla haberdardır*”⁷³⁴

Zikredilen âyet, gerek hâkimlerin ve gerekse şahitlerin haksız tarafa meyletmeleri veya hakkın ortaya çıkmasını, adaletin gerçekleşmesini engellemek için hükümden ve şahitlikten geri durmaları, mahkemeyi oyalayan davranışlar içine girmeleri de yalancı şahitlik ve hukuka aykırı hüküm kadar adalete aykırı bulunduğundan âyet bunları da yasaklamış, bazı şeyleri halktan gizlemek mümkün olsa bile Allah'tan gizlemenin imkânsız olduğunu vurgulamıştır.⁷³⁵

Şahitlik hususunda, düşman topluluklara dahi adaletle muamele etmenin emredildiği, ayrıca bu davranışın takvâ erdemiyile bağlantılı olduğu Kur'an'da şöyle dikkat çekilmiştir:⁷³⁶ “يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا كُونُوا قَوَّامِينَ لِلَّهِ شُهَدَاءَ بِالْقِسْطِ وَلَا يَجْرِمَنَّكُمْ شَنَاٰنُ قَوْمٍ عَلَىٰ أَلَّا تَعْدِلُوا *Ey iman edenler! Allah için hakkı titizlikle ayakta tutan, adalet ile şahitlik eden kimseler olun. Bir topluma olan kininiz, sakın ha sizi adaletsizliğe itmesin. Âdil olun. Bu, Allah'a karşı gelmekten sakınmaya daha yakındır. Allah'a karşı gelmekten sakının. Şüphesiz Allah, yaptıklarınızdan hakkıyla haberdardır*”⁷³⁷

Rasûlullah da “أَلَا أُخْبِرُكُمْ بِخَيْرِ الشُّهَدَاءِ؟ الَّذِي يَأْتِي بِالشَّهَادَةِ قَبْلَ أَنْ يُسْأَلَ” *Şahitlerin en hayırlısını size bildireyim mi? Kendisinden talep edilmeden şahitlik yapan kişi*”⁷³⁸ buyurarak şahitlikten kaçınmadan isteyerek yapmanın önemini dile getirmiştir.

733 Ebû'l-Fazl Mecdüddîn Abdullâh b. Mahmûd b. Mevdûd el-Mevsılî, *el-İhtiyâr li-ta'îlî'l-Muhtâr* (Kahire: Matbaatü'l-Halebî, 1356/1937), 2/139.

734 en-Nisâ 4/135.

735 Karaman vd., *Kur'an Yolu*, 2/160.

736 Karaman vd., *Kur'an Yolu*,

737 el-Mâide 5/8.

738 Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 28/272 (No. 17040); Müslim, “Akdiye”, 19; Ebû Dâvûd, “Akdiye”, 14 (No. 3596); Tirmizî, “Şehâdât”, 33 (No. 2295).

Konu ile ilgili diğer âyette yalan söz “ذَلِكَ وَمَنْ يُعْظَمْ حُرْمَاتِ اللَّهِ فَهُوَ خَيْرٌ لَهُ عِنْدَ رَبِّهِ” /Bu böyle. Kim Allah'ın hükümlerine saygı gösterirse, bu, Rabbi katında kendisi için bir hayırdır. Haramlığı size okunanların (bildirilenlerin) dışında bütün hayvanlar size helâl kılındı. Artık putlara tapma pisliğinden kaçının, yalan sözden kaçının”⁷³⁹ şirk olan puta tapma ile birlikte zikredilmiştir.

Zemahşerî bu âyet tefsirinde قَوْلُ الزُّورِ ifadesinin şu helaldir, bu haramdır⁷⁴⁰ demek suretiyle Allah'a iftira edenlerin olduğu söylendiğine tefsirinde yer vermiştir. Yine Zemahşerî, Hz. Peygamber'den rivâyet edilen şu olayı nakletmiştir: “O sabah namazını kıldı, selâm verince doğrulup kalktı; yüzünü insanlara döndü ve “Yalancı şahitlik Allah’a şirk koşmakla eşittir! Yalancı şahitlik Allah’a şirk koşmakla eşittir! Yalancı şahitlik Allah’a şirk koşmakla eşittir!” diyerek bu âyeti okudu.”⁷⁴¹ Bir de yalan ve iftira olduğu da söylendiğini⁷⁴² belirtmiştir.

Derveze de yalancı şahitlikle beraber farklı rivâyetlere değinmiş, bunlar arasından genel bir değerlendirme yaparak, bir Müslüman'ın her zaman ve her yerde yalan söz söylemekten ve yalancı şahitlikte bulunmaktan kaçınması gerektiği, bu tür davranışların altında büyük azgınlık, zarar ve kötülük yatmakta olduğu⁷⁴³ sonucuna varmıştır.

Hiz. Peygamber de yalancı şahitliğin büyük bir suç olduğunu şöyle ifade etmiştir: “أَلَا أُنبئُكُمْ بِأكْبَرِ الْكِبَائِرِ. قُلْنَا: بَلَى يَا رَسُولَ اللَّهِ، قَالَ: الْإِشْرَآكُ بِاللَّهِ، وَعُقُوقُ الْوَالِدَيْنِ - وَكَانَ مُتَكِنًا - فَجَلَسَ فَقَالَ - أَلَا وَقَوْلُ الزُّورِ، وَشَهَادَةُ الزُّورِ، أَلَا وَقَوْلُ الزُّورِ، وَشَهَادَةُ الزُّورِ. فَمَا زَالَ يَقُولُهَا، حَتَّى قُلْتُ: لَا يَسْكُتُ/Size büyük günahların en büyüğünü söyleyeyim mi? buyurdu. Evet, söyle yâ Resûlallah! dedik. Bunun üzerine Resûlullah, "Allah'a ortak koşmak ve anne-babaya saygısızlık/kötülük etmektir." buyurdu. Sonra arkasına yaslanmış haldeyken doğruldu ve şöyle dedi: "Dikkat edin (bir de) yalan söylemek ve yalancı şahitlik yapmaktır. Dikkat edin yalan söylemek ve yalancı şahitlik yapmaktır." Olayı anlatan Ebû Bekre (ra), “(Hz. Peygamber) bu cümleyi o kadar çok tekrarlardı ki "Susmayacak." dedim diye eklemiştir”⁷⁴⁴

739 el-Hac 22/30.

740 en-Nahl 16/116.

741 Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 31/194 (No. 18898).

742 Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 3/155.

743 Derveze, *et-Tefsîrü 'l-ḥadîs*, 6/45-46.

744 Buhârî, “Edeb”, 6 (No. 5631).

Sonuç olarak kişi şahitlikten kaçmaz ve yalancı şahitlikte bulunmaz ise Allah'ın övdüğü⁷⁴⁵ bir kul olacak, tam tersi bir durumda ise yaptıklarının kaydedildiği⁷⁴⁶ ve uzuvlarının da buna şahitlik edeceği, sonunda da ziyana uğrayacağı⁷⁴⁷ bilinmelidir. Bu nedenle tanıklığı dosdoğru yapmanın ilahî bir buyruk olduğu, bu görevi yapan kimsenin Allah'a itaat etmiş ve sevap kazanmış, tanıklık yapmaktan çekinen veya yalancı şahitli yapan kimsenin ise Allah'a isyan etmiş, büyük günah ve adaleti engelleyen bir suç işlemiş olacağı unutulmamalıdır.⁷⁴⁸

2.3.2.7. İftira

Arapça sözlüklerde (ف-ر-ى) fiilinden türeyen فَرَى kelimesi, kesmek,⁷⁴⁹ yalan uydurmak,⁷⁵⁰ şaşırma,⁷⁵¹ yürümek,⁷⁵² parlamak⁷⁵³ anlamlarına gelmektedir.

Ahlâk terimi olarak iftira, bir kimseye işlemediği bir suçu isnat etmek,⁷⁵⁴ iffetli bir kadına yalan yere zina isnadında bulunmak demektir.⁷⁵⁵

İftira, kendinde olmayan bir fenalığı başka birine isnat eylemektir.⁷⁵⁶

İftira etmek, bir insanı yapmadığı bir kötülükle suçlamaktır. Bu sebepten iftira insana yapılabilecek en büyük haksızlıklardan birisidir ve yalancılığın bir türüdür.⁷⁵⁷

Günlük dilde iftira yaygın olmakla birlikte hukuk ve ahlâkta daha çok ifk ve bühtan terimleri, zina iftirası için de kazf kelimesi kullanılmaktadır.⁷⁵⁸

Bilgi mahremiyeti ihlallerinden iftira, gıybetten çok daha fenadır. Gıybet, aklı başında olanların iftira kadar ağırlığına gitmez, çünkü kendi kusurları olduğunu bilirler.

745 el-Furkân 25/72.

746 Kâf 50/17.

747 Fussilet 41/20-25.

748 Karagöz, *Kur'ân'dan Öğütler*, 438.

749 Halîl b. Ahmed, *Kitâbü'l- 'Ayn*, 8/280; Cevherî, *eş-Şihâh fi'l-luğa ve'l-ulûm*, 3898; İbn Fâris, *Mu'cemü mekâyisi'l-luğa*, 4/496; İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, 15/153; Zebîdî, *Tâcü'l- 'arûs min cevâhiri'l- 'Kâmûs*, 39/230.

750 Halîl b. Ahmed, *Kitâbü'l- 'Ayn*, 8/280; Cevherî, *eş-Şihâh fi'l-luğa ve'l-ulûm*, 3898; İbn Fâris, *Mu'cemü mekâyisi'l-luğa*, 4/496; İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, 15/154; Fîrûzâbâdî, *el- 'Kâmûsu'l-Muhît*, 1321.

751 Cevherî, *Tâcü'l-luğa*, 6/2454; Fîrûzâbâdî, *el- 'Kâmûsu'l-Muhît*, 1321.

752 Cevherî, *eş-Şihâh fi'l-luğa ve'l-ulûm*, 3898; İbn Fâris, *Mu'cemü mekâyisi'l-luğa*, 4/496.

753 İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, 15/154.

754 Karaman vd., “İftira”, 298;

755 Mehmet Erdoğan, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2019), 232.

756 Akseki, *Ahlâk Dersleri*, 334.

757 Recep Kılıç, “İslam Ahlakı”, *İslam'a Giriş-Evrensel Mesajlar*-, ed. Mehmet Paçacı (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2008), 86.

758 Mustafa Çağrı, “İftira”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 21/522.

Fakat iftiranın aslı yalandır, bir gerçeğe dayanmaz. Bu sebeple insanın aşırı üzülmüne sebep olur.⁷⁵⁹ Ayrıca insanlara iftira atmak, tıpkı bencillik, kibir, kin ve alaya alma gibi Kur'ân'da suçluların olumsuz davranış özellikleri arasında yer almaktadır.⁷⁶⁰

Kur'ân-ı Kerîm'de iftira ve aynı kökten çeşitli kelimeler elli dokuz yerde geçmekte olup⁷⁶¹ bunların çoğunda, “Allah hakkında yalan uydurma, O'nun birliği, yetkinliği ve aşkınlığı ile bağdaşmayan iddialar ileri sürme” mânasında yer almaktadır.⁷⁶² Diğer âyetlerde ise putperestlerin, Kur'ân'ı Hz. Peygamber'in tertip ettiği yolundaki iddiaları,⁷⁶³ yine onların putların tanrı olduğu inancını uydurmaları⁷⁶⁴ ve Allah'a isnat ederek kendi kafalarından hükümler koymaları⁷⁶⁵ iftira kavramıyla ifade edilmektedir. Âyetlerde ifk kelimesi “yalan, iftira”,⁷⁶⁶ bühtan da “iftira, asılsız iddia”⁷⁶⁷ mânasında kullanılmıştır.⁷⁶⁸

Kur'ân iki tür iftiradan söz etmektedir:⁷⁶⁹

1. Allah'a İftira: Allah'a iftira, söylenebilecek yalanların en zehirlisi ve yapılabilecek haksız isnatların en kötüsüdür. Nitekim Kur'ân, bu gerçeğin altını defalarca çizerek Allah'a iftira kötülüğünü işleyenlerin, zalimlerin en şerirleri olduğuna dikkat çekmiştir.⁷⁷⁰ Şirk de Allah'a iftira cümlesinden olduğu içindir ki, en büyük zulümler arasına konmuştur.⁷⁷¹ Şirkin zulüm olarak büyüklüğü Lokmân'ın (a.s.) oğluna öğüt verdiği bildirilen âyette şöyle yer almaktadır: “يَا بُنَيَّ لَا تُشْرِكْ بِاللَّهِ إِنَّ الشِّرْكَ لَظُلْمٌ عَظِيمٌ/Yavrum! Allah'a ortak koşma! Çünkü ortak koşmak elbette büyük bir zulümdür”⁷⁷² Şirk, Allah'ın inkârı değildir; Allah'ın yanına yedek ilahlar koyarak Allah'ı, kudretini başkalarıyla paylaşmış göstermektir ki şirki iftira yapan da budur.⁷⁷³

759 Huriye Martı vd., *Dünyü ve Bugünüyle İslâm'da Mahremiyet* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2020), 86.

760 Ali Rıza Aydın, *Birey ve Din* (İstanbul: İnsan Yayınları, 2004), 44.

761 Abdülbâkî, “fry”, 517-518; Çağrı, “İftira”, 21/522.

762 Âl-i İmrân 3/94; el-En'âm 6/21, 93, 144.

763 Yûnus 10/38; Hûd 11/13, 35.

764 Âl-i İmrân 3/24; el-En'âm 6/24; el-A'râf 7/53.

765 el-En'âm 6/138, 140.

766 en-Nûr 24/11, 12; el-Furkân 25/4; Sebe' 34/43.

767 en-Nisâ 4/20, 112, 156; en-Nûr 24/16.

768 Çağrı, “İftira”, 21/522.

769 Yaşar Nuri Öztürk, *Kur'ân'ın Temel Kavramları 1* (İstanbul: Yeni Boyut Yayınları, 2014), 434.

770 el-En'âm 6/21; el-A'râf 7/37; Yûnus 10/17.

771 en-Nisâ 4/48.

772 Lokmân 31/13.

773 Öztürk, *Kur'ân'ın Temel Kavramları 1*, 435.

2. İnsana iftira: İftiranın daha çok insanla-insan arası ilişkilerde işleyen kısmını Kur'an ifk ve bühtan sözcükleriyle ifade etmektedir. Kur'an'ın, sosyal bünyede en acılı yarayı açan iftira kötülüğünün zararını anlatmada ve bu suça reva görülen cezayı düzenlemede, İslam Peygamberi'nin hanımının başından geçen bir olayı vesile yapması altı çizilecek bir noktadır. Bu suçu, Peygamber huzurunda onun eşine karşı işleyenleri çok ağır bir dille kınayan Kur'an, onların Hz. Peygamber'in eşine karşı nasıl bir tavır sergilemeleri gerektiğini çok dokunaklı ifadelerle vermekte, böylece temel belalardan biri olan iftira karşısında imanlı bir toplumun, alması gereken tavır belirlenmektedir.⁷⁷⁴

Biz yukarıda zikrettiğimiz gibi insanla-insan arasındaki iftiralarda ifk ve bühtan kelimeleri kullanılması hasebiyle bu kavramların tefsirlerde nasıl değerlendirildiğini ele alacağız.

Örnek olarak vereceğimiz ilk âyette şöyle buyrulmaktadır: “إِنَّ الَّذِينَ جَاءُوا بِالْإِفْكِ عُصْبَةٌ مِّنْكُمْ لَا تَحْسَبُوهُ شَرًّا لَّكُم بَلْ هُوَ خَيْرٌ لَّكُم لِّكُلِّ امْرِئٍ مِّنْهُمْ مَا اكْتَسَبَ مِنَ الْإِثْمِ وَالَّذِي تَوَلَّى كِبْرَهُ مِنْهُمْ لَهُ عَذَابٌ عَظِيمٌ/O ağır iftirayı uyduranlar, sizin içinizden bir güruhtur. Bu iftirayı kendiniz için kötü bir şey sanmayın. Aksine o sizin için bir hayırdır. Onlardan her biri için, işledikleri günahın cezası vardır. İçlerinden (elebaşılık ederek) o günahın büyüüğünü üstlenen için ise ağır bir azap vardır”⁷⁷⁵

Zemahşerî bu âyette yer alan ifk kavramının tarifini, söylenebilecek en büyük yalan, en etkili iftira olarak vermiş ve kavramın kökü, çevirmek anlamı taşıdığını ve ters yüz edilmiş, çevrilmiş bir söz anlamında olduğunu söylemiştir. Ayrıca âyetteki ifkten maksadın da Hazret-i Âişe'ye (r.a.) atılan iftira olduğunu beyan etmiştir.⁷⁷⁶

Mâverdî ifkin iki yönü olduğunu, bunlardan ilkinin günah, ikincisinin ise yalan (iftira) olduğuna⁷⁷⁷ değinmiştir.

Begavî (ö. 516/1122) ifki yalanların en kötüsü ve haktan uzaklaşma⁷⁷⁸ olarak tefsir etmiştir.

Diğer âyette ise Allah (c.c.) şöyle buyurmuştur: “وَمَنْ يَكْسِبْ خَطِيئَةً أَوْ إِثْمًا ثُمَّ يَرْمِ بِهِ” Kim bir hata işler veya bir günah kazanır da sonra onu bir suçsuzun üzerine atarsa, şüphesiz iftira etmiş, apaçık bir günah yüklenmiş olur”⁷⁷⁹

774 Öztürk, *Kur'an'ın Temel Kavramları 1*, 465-438; en-Nûr 24/11-16.

775 en-Nûr 24/11.

776 Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 3/217.

777 Mâverdî, *en-Nüket ve'l-uyûn*, 4/79.

778 Begavî, *Me'âlimü't-tenzîl*, 6/22.

779 en-Nisâ 4/112.

Seyyid Kutub hem masum birine iftira atmanın günahını, hem de o suç bizzat işlemenin yükünü birlikte taşıyacağını ifade etmiştir. Ayrıca Kutub, Nisâ Suresi 110-112 âyetlerini beraber değerlendirerek, Kur'ân-ı Kerîm belirlediği bu üç kural ile her ferdin yaptıkları ile hesaba çekileceği adalet terazisinin tablolatırıldığını, bu terazinin, suçunu başkasının üzerine atmakla hiç bir suçlunun yakasını bırakmayacağını, tevbe ve mağfiret kapısının da sonuna kadar açık tutmakta olduğunu tefsir etmiştir.⁷⁸⁰

İsmâil Hakkı Bursevî de şu ifadelerle âyeti beyan etmiştir: “Kişi suç işlemekle günahkâr olmuş, işlediği günahı başkasının üzerine atmakla da iftira etmiştir. O, iki suçu bir araya getirmiştir. Suçsuz bir insana bir şey yüklemeye "bühtan-iftira" adı verilmiştir. Bühtan kelimesinde, hayret ve şaşkınlık ifadesi vardır. Onun içindir ki iftiraya, "bühtan" adı verilmiştir. İftira atılan kimse, kendine atılmış olan bu yalanı duyunca, yalanın büyüklüğünden dolayı, hayrete düşer, şaşırır.”⁷⁸¹

Hz. Peygamber (s.a.v.) de Akabe’de Evs ve Hazrec kabilelerindeki kişilerden biat alırken iftira üzerine de şu sözlere yer vermesi dikkat çekicidir: “Allah’a hiçbir şeyi ortak koşmayacağız. Hırsızlık yapmayacağız, zinaya yaklaşmayacağız. Asla çocuklarımızı öldürmeyecek, aramızda hiçbir kişiye iftirada bulunmayacağız. Nihâyet senin hiçbir hareketinde sana karşı itaatsizlik etmeyeceğiz”⁷⁸²

Sonuç olarak iftira, sosyal hayatı fesada uğratmasının yanı sıra insanlar arasındaki ilişkileri zedelemektedir. Toplumda güven duygusunu yaralayan ve gerektiğinde tepki gösterilmesi gereken kötü bir davranıştır.⁷⁸³ Aynı zamanda sözlü ve fiili olarak başkasına zarar vermek kul hakkıdır. Bir kimsenin haksız yere herhangi bir maddi menfaatini ihlal etmek veya eziyet etmek kul hakkı olduğu gibi, manevi yönden (iftira etmek vb.) olumsuz davranmak da kul hakkıdır.⁷⁸⁴

2.3.3. Fiziksel Suçlar

780 Kutub, *Fî Zılâli'l-Kur'ân*, 1/755-756.

781 Bursevî, *Rûhu'l-Beyân*, 2/281.

782 Buhârî, “Hudûd”, 14 (No. 6416); Ebû Abdillâh Muhammed b. Sa’d b. Menî’ el-Kâtib el-Hâşimî el-Basrî el-Bağdâdî, *eṭ-Ṭabakâtü'l-kübrâ*, thk. Muhammed Abdülkâdir Atâ (Beyrût: Dâru'l Kutubu'l İlmiyye, 1410/1990), 8/5; Ahmet Önkâl vd., *Hz. Peygamber'in İzinde* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2020), 80.

783 Eyüp Özeren, *Allah-Ahlak-İnsan* (Ankara: Dnt Ortadoğu Yayıncılık, 2015), 256.

784 Abdurrahman Çetin, *Peygamberimiz ve Sosyal Hayat -Birlikte Yaşama Kültürü-* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2015), 36.

Şüphesiz ki Allah, ilmiyle her şeyi kuşatmıştır.⁷⁸⁵ Yataıtılan her bir canlı farklı özellikleri ile bilinir. Bunlar içerisinde insan ise en özelidir. Hem ruhsal hem fiziksel özellikleri bakımından diğer yaratılmışların en üstünüdür.⁷⁸⁶

Ölümlü olan insan kendisine verilen ve dolayısıyla emanet olan bedenini de korumakla mükelleftir. Bu sebeptendir ki bedenın her türlü suçtan korunması, kendisine tevdi edilen emir ve yasaklara riâyet etmesi ve emanet edileni korumasıyla⁷⁸⁷ ebedi mutluluk yolu açılacaktır.

Çalışmamızın bu bölümünde insan bedeninin korunması için suç sayılmış adam öldürme, işkence ve zina fiillerini ele alacak, müfessirlerin değerlendirmelerine yer vereceğiz.

2.3.3.1. Adam Öldürme

Sözlüklerde (ق-ت-ل) fiilinin mastarı olan katl (القتل), ruhun bedenden çıkması, kendisiyle hâsıl olan fiildir.⁷⁸⁸ İslâm hukukunda ise bir kimsenin hukuken can dokunulmazlığı bulunan bir şahsın ölümüne yol açacak bir davranışta bulunmasını, teknik tabiriyle adam öldürme cürmünü ifade eder. Bu fiili işleyene kâtil, öldürülene maktûl denilir.⁷⁸⁹

“Zulüm” kapsamlı bir tâbirdir. Kur’ân-ı Kerîm’de müteaddit âyetlerde çeşitli mânalarda kullanılmıştır: Küfür, günah, şirk, haksızlık vb. Bu manalar içine, konumuzla ilgili olarak, kişi dokunulmazlığını ihlâl eden davranışlardan saydığımız öldürme fiili de zulüm kapsamındadır ve yasaklanmıştır.⁷⁹⁰

İnsanların birbirine karşı işlediği en ağır suç ve günah olan haksız yere adam öldürme fiili insanlık tarihi kadar eski olup hemen bütün dinlerde, ahlâkî öğretilerde ve hukuk düzenlerinde ağır bir dille kınanıp yasaklanmış, bu yöndeki teşebbüsleri engelleyecek ve adaleti sağlayarak toplum vicdanını tatmin edecek şekilde birtakım maddî ve mânevî yaptırımlarla önlenmeye çalışılmıştır.⁷⁹¹

785 et-Talâk 65/12.

786 el-İsrâ 17/70.

787 el-Meâric 70/32.

788 Cürcânî, *Kitâbü't-Ta'rîfât*, “katl”, 172.

789 Ali Bardakoğlu, “Katil”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2022), 25/45.

790 Armağan, *İslam Hukukunda Temel Hak ve Hürriyetler*, 97; Âl-i İmran 3/140; en-Nisâ 4/110; el-En‘âm 6/21; el-Furkân 25/25; el-Ankebût 29/40; er-Rûm, 30/9.

791 Bardakoğlu. “Katil”, 25/45.

Kur'ân-ı Kerîm'de "قتل" kelimesi farklı anlamlarıyla birlikte yüz yetmiş yerde geçmektedir.⁷⁹² İbnü'l-Cevzî de Kur'ân'da zikrettiğimiz kavramın farklı anlamları olduğuna değinmiş ve bunları canı öldürmek için yapılan fiil,⁷⁹³ savaşıma,⁷⁹⁴ lanet etme,⁷⁹⁵ azap etme,⁷⁹⁶ bilme,⁷⁹⁷ canlı olarak gömme,⁷⁹⁸ kısas⁷⁹⁹ ve boğazlama⁸⁰⁰ şeklinde sekiz madde halinde sıralamıştır.⁸⁰¹

Allah'ın özenerek yarattığı ve sayısız nimeti emrine verdiği insanın, dünyaya gelmesi de, ölümü de ilâhî irdenin elindedir. Allah'tan başka hiç kimsenin bu haktan onu mahrum etmeye yetkisi yoktur. Bu nedenle adam öldürmek büyük günah kabul edilmiştir. Yüce Allah Kur'ân'da haksız yere cana kıymayı haram kılmış, cezasının cehennem olduğunu şu âyetle belirtmiştir.⁸⁰² “ وَمَنْ يَقْتُلْ مُؤْمِنًا مُتَعَمِّدًا فَجَزَاؤُهُ جَهَنَّمُ خَالِدًا فِيهَا ”⁸⁰³ *Kim bir mü'mini kasten öldürürse, cezası, içinde ebedî kalacağı cehennemdir. Allah, ona gazap etmiş, lânet etmiş ve onun için büyük bir azap hazırlamıştır*⁸⁰⁴

Bu âyetin tefsiriyle alaklı olarak Zemahşerî, müminin, mümini öldürmesini “*وَمَا كَانَ لِنَبِيٍّ أَنْ يَغُلَّ*”⁸⁰⁵ *Hiçbir peygamberin emanete hıyanet etmesi düşünülemez*⁸⁰⁶ âyetinde olduğu gibi düşünülemeyeceğini, yanlışla olmasının ise mümkün olabileceğini⁸⁰⁵ beyan etmiştir. Ayrıca bu âyetin tehdit etme ve uyarma anlamı taşıdığını zikreden Zemahşerî, bir mümini kasten öldürenin tövbesinin kabul edilmeyeceğine dair ibn Abbâs'tan rivâyette bulunmuş ayrıca bu konudaki farklı Hadîs-i Şerîflere yer vermiştir.⁸⁰⁶

Taberî adam öldürmeme emri ile Allah'a ortak koşmanın yasaklanma emri birlikte zikredildiği âyetleri⁸⁰⁷ örnek göstererek bu fiilin haram olduğunu

792 Abdülbâkî, “ktl”, 533-536.

793 en-Nisâ 4/93.

794 el-Bakara 2/191.

795 ez-Zâriyât 51/10; el-Müddessir 74/19-20; el-Burûc 85/4.

796 el-Ahzâb 33/61.

797 en-Nisâ 4/157.

798 el-En'âm 6/140, 151; el-İsrâ 17/31.

799 el-İsrâ 17/33.

800 el-A'râf 7/141.

801 Ebü'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Alî b. Muhammed İbnü'l-Cevzî, *Nüzhetü'l-a'yûni'n-nevâzir fî 'ilmi'l-vücûh ve'n-nezâ'ir*, thk. Muhammed Abdülkerîm Kâzım er-Râzî (Beyrût: Müessesetü'r-risâle, 1404/1984), 495-497.

802 Karaman vd., “Katl”, 364.

803 en-Nisâ 4/93.

804 Âl-i İmrân 3/161.

805 Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 1/548.

806 Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 1/550-551.

807 el-En'âm 6/151; el-Furkân 25/68.

delillendirmiştir.⁸⁰⁸ Taberî âyetle ilgili olarak, kasıtlı öldürmenin cezasının cehennem olduğunu ve orada ebedi kalınacağını, ancak Allah, lütfu ve merhametiyle kişiyi dilerse oradan çıkaracağını, Allah'ın rahmetinden ümit kesilmemesi gerektiği bildiren âyet⁸⁰⁹ ile açıklamış ve en doğru görüşün bu olduğunu⁸¹⁰ söylemiştir. Yine Allah'a ortak koşanların neden bu vaat edilenin dışında kaldığını ise Allah kendisine ortak koşanları affetmeyeceği âyetini delil olarak sunmuştur.⁸¹¹

Bir başka âyette ise suçun büyüklüğü net olarak ifade edilmiştir: “مَنْ قَتَلَ نَفْسًا بِKim, bir insanı, bir can karşılığı veya yeryüzünde bir bozgunculuk çıkarmak karşılığı olmaksızın öldürürse, o sanki bütün insanları öldürmüştür”⁸¹²

Beyzâvî (ö. 685/1286) Allah'ın gadabını ve büyük azabı celbetmede bir kişiyi öldürmekle bütün insanları öldürmek arasında fark olmadığını bu âyette beyan olduğunu söylemektedir.⁸¹³

Ebü'l-Berekât en-Nesefî (ö. 710/1310) de herhangi bir kişi haksız yere birilerini öldürmeye kalkıştığında, bunun tıpkı bütün insanları öldürmek anlamında büyük bir günah olduğunu düşününce, bu kadar ağır olan bir vebalin altına girmek istemeyeceğini, dolayısıyla kişinin gözünde çok büyük bir cinâyet olduğu anlamında olacağı için bu suçtan geri duracağı ve işlemeyeceği⁸¹⁴ sonucuna varmıştır.

Çeşitli ırklara, renklere, kültürlere mensup insanların huzur ve güven içinde birlikte yaşayabilmesi için en başta insanların can, mal ve ırz güvenliğinin sağlanması gerekir. Bu açıdan bakıldığında zaman İslam âlimlerinin, korunmasını dinin temel hedefi olarak belirledikleri ‘zarurât-ı hamse/güvence altına alınması zorunlu beş şey’⁸¹⁵ aslında İslam’ın bu husustaki ana yaklaşımını ortaya koymaktadır. Dinin temel amacı bu beş hedefi gerçekleştirmek ve güvence altına almaktır. Yüce Allah’ın peygamber göndermesindeki temel hedef de budur.⁸¹⁶ Nitekim Hz. Peygamber veda haccı hutbesinde cana verilen ehemmiyeti, onun dokunulmazlığını dile geirdiği; bir

808 Taberî, *Câmiu'l-Beyân an Te'vîli Âyi'l-Kur'ân*, 7/345.

809 ez-Zümer 39/53.

810 Taberî, *Câmiu'l-Beyân an Te'vîli Âyi'l-Kur'ân*, 7/350.

811 Taberî, *Câmiu'l-Beyân an Te'vîli Âyi'l-Kur'ân*, 7/350.

812 el-Mâide 5/32.

813 Beyzâvî, *Envârü 't-tenzîl*, 2/124.

814 Nesefî, *Medârik*, 1/444.

815 Zarûriyyât-ı hamse: Din, nefis, nesil, akıl ve malın muhafazasına yönelik hükümlerden oluşur. Bkz. Ebû İshâk İbrâhîm b. Mûsâ b. Muhammed el-Lahmî eş-Şâtîbî, *el-Muvâfaqât*, thk. Ebû 'Ubeyde Meşhûr b. Hasen Âlû Selmân (b.y. Dâru İbn 'Affân, 1414/1997), 2/17-20.

816 Ekrem Keleş, “Hepiniz Âdem'densiniz Âdem İse Topraktan”, *Hz. Peygamber ve Birlikte Yaşama Ahlakı* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2015), 68.

başka ifadeyle cana yapılacak fiillerin suç olduğunu ve yasaklandığını şu sözlerinden çıkarabiliriz: “أَيُّهَا النَّاسُ، إِنَّ دِمَاءَكُمْ وَأَمْوَالَكُمْ عَلَيْكُمْ حَرَامٌ إِلَى أَنْ تَلْقَوْا رَبَّكُمْ، كَحُرْمَةِ يَوْمِكُمْ هَذَا، وَكَحُرْمَةِ هَذَا شَهْرِكُمْ هَذَا/Ey insanlar! Biliniz ki bu (Zilhicce) ayınızda, bu (Mekke) şehrinizde bu (Arefe) gününüz nasıl mukaddes ise kanlarınız ve mallarınız Rabb'inize kavuşuncaya kadar mukaddestir, dokunulmazdır”⁸¹⁷

2.3.3.2. İşkence

Sözlükte “incitmek, sıkıştırmak, acı çektirmek; kıvrım, hile” gibi anlamlara gelen Farsça şikenc (şikence) kelimesinden Türkçe’ye geçen işkence, genel anlamıyla bir canlıya maddî ve mânevî olarak yapılan haksız eziyeti, acı ve ıstırap veren muameleyi ifade eder. Arapça’da azâb, ta’zîb, müsle, zulm, eziyet gibi kelimeler de bazı nüanslarla bu anlamı içerir.⁸¹⁸

Belirttiğimiz kavramlardan konumuzla yakın ilişkili olduğunu düşündüğümüz ezâ (الأذى) Arapça sözlüklerde incinme, yaralanma,⁸¹⁹ kaldırma, arttığında zararlı olan kötülük,⁸²⁰ ciddi olmayan zarar⁸²¹ ve canlı varlıklara bedenine ya da ruhuna yönelik zarar⁸²² gibi birbirlerine yakın anlamları içermektedir.

Bir diğer kavram olan müsle Kur’ân’da açıkça bahsedilmemiş; ancak bazı müfessirler, bazı âyetleri⁸²³ müsle yasağıyla ilişkilendirmişlerdir.⁸²⁴

Azâb (العذاب) ise üç âyet dışında⁸²⁵ ilahi ceza ve musibet anlamında kullanılmıştır.⁸²⁶

İşkence veya ezâ fiziki anlamda olabildiği gibi manevi ve sözlü anlamda da olabilmektedir. Nitekim Hz. Peygamber (s.a.v.) tebliğinin başlamasından sonra Kureyş müşrikleri tarafından psikolojik, sözlü ve fiili baskı ve işkenceleriyle

817 Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdülmelik b. Hişâm, *es-Sîretü’n-nebeviyye*, thk. Mustafa es-Sakâ vd. (Mısır: Şirketü Mektebeti ve Matbâ’ati Mustafa el-Babî, 1375/1955), 2/603; Ebû Abdillâh Muhammed b. Sa’d b. Menî’ el-Kâtib el-Hâşimî, *eş-Tabakâtü’l-kebîr*, thk. Alî Muhammed Ömer (Kahire-Mısır: Mektebetü’l-Hancî, 1421/2001), 2/166.

818 Şamil Dağcı, “İşkence”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 23/429.

819 Halîl b. Ahmed, *Kitâbü’l-Ayn*, 8/206; İbn Manzûr, *Lisânü’l-Arab*, 14/27.

820 Zebîdî, *Tâcü’l-arûs min cevâhiri’l-Kâmûs*, 37/58-59.

821 İbrahim Mustafa vd., *el-Mucemul-vasît*, 1/12.

822 İsfahânî, *Müfredât*, 15.

823 el-Bakara 2/190; er-Ra’d 13/6; en-Nahl 16/126.

824 Adnan Demircan - Yusuf Ziya Keskin, “Bedene İşkence Yöntemi Olarak Müsle, Hz. Muhammed (s.a.v.)’in Müsleye Yaklaşımı ve Bunun İslâm Kültürüne Yansımaları”, *Asr-ı Saâdet Dünyası: Hz. Peygamber (sas) Döneminde Kurumsal Yapının Oluşumu* (2015), 280-281.

825 el-A’râf 7/141; Yûsuf 12/25; en-Nûr 24/2.

826 Betül Dal, *İslam Muhakeme Usulünde İşkence* (Sakarya: Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2021), 17.

acımasız bir süreç geçirmiştir.⁸²⁷ Aynı zamanda Kureyş'in ileri gelenlerinin Allah Rasülü'nü mecnun, şair ve sihirbaz olmakla suçlamaları işkencenin psikolojik ve sözlü kısmını ifade eder.⁸²⁸

İbn Hişâm (ö. 218/833) Hz. Peygamber (s.a.v.)'in gördüğü ezâlar sebebiyle evine gidip yatağına girdiğinde “يَا أَيُّهَا الْمُدَّثِّرُ قُمْ فَأَنْذِرْ”/Ey örtünüp bürünen (Peygamber!). *Kalk da uyar*”⁸²⁹ âyetinin nazil olduğunu bildirir.⁸³⁰

İbnü'l-Cevzî bazı müfessirlerin ezâyı isyan,⁸³¹ başa kakma,⁸³² bitlenme nedeniyle rahatsızlık, hastalık,⁸³³ zahmet çekme, sıkıntı,⁸³⁴ iftira,⁸³⁵ kalbî üzülmeye,⁸³⁶ lanet etme,⁸³⁷ üzücü ve ayıplayıcı söz,⁸³⁸ azab⁸³⁹ ve insana zararı olmayan pislik⁸⁴⁰ şeklinde on vecihle açıkladıklarını⁸⁴¹ ifade etmiştir.

Kur'ân-ı Kerîm'de ezâ kelimesi türevleriyle birlikte yirmi dört âyette geçmektedir.⁸⁴² Bu âyetlerden vereceğimiz ilk örneğimizde manevi anlamda bir ezâdan söz edilmekte ve şöyle buyurulmaktadır: “يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ قُلْ لِّأَزْوَاجِكَ وَبَنَاتِكَ وَنِسَاءِ”/Ey Peygamber! Hanımlarına, kızlarına ve mü'minlerin kadınlarına söyle, bedenlerini örtecek elbiselerini giysinler. Bu, onların tanınıp incitilmemelerine de daha uygundur. Şüphesiz Allah çok bağışlayıcıdır, çok merhamet edicidir”⁸⁴³ Bu âyetin tefsir sadedinde Câhiliye dönemine atıf yapılmıştır. O zamanda hem hür kadınların, hem de cariyelerin, açık-saçık olarak dışarı çıktıkları, zinaya düşkün kimselerin takib ederek kadınların zan altında bırakıldıkları ve bundan dolayı ezâ çektikleri anlatılmıştır. Özellikle bu gibi durumlarda kadınların, erkeklere göre daha fazla

827 Hilal Ağalday, *Hz. Peygamber'in Cihad ve Savaş Anlayışı* (İstanbul: Hiperyayın, 2019), 26.

828 İbn Hişâm, *es-Sîretü 'n-nebeviyye*, 1/289.

829 el-Müddessir 74/1-2.

830 İbn Hişâm, *es-Sîretü 'n-nebeviyye*, 1/291.

831 el-Ahzâb 33/57.

832 el-Bakara 2/263.

833 el-Bakara 2/196.

834 en-Nisâ 4/102.

835 el-Ahzâb 33/69.

836 el-Ahzâb 33/53.

837 Âl-i İmrân 3/111.

838 Âl-i İmrân 3/186; en-Nisâ 4/16.

839 el-A'râf 7/129; el-Ankebût 29/10.

840 el-Bakara 2/222.

841 İbnü'l-Cevzî, *Nüzhetü'l-a'yûni'n-nevâzir fi 'ilmi'l-vücûh ve'n-nezâ'ir*, 161-163.

842 Mustafa Çağrı, “Ezâ”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 12/35.

843 el-Ahzâb 33/59.

töhmət altında kaldıkları ve bu sebepten Allah Teâlâ'nın örtünerek dışarı çıkmalarını istediği, dolayısıyla da manevî olarak ezâdan korunacakları ifade edilmiştir.⁸⁴⁴

Derveze ise bu âyette Hz. Peygamber'in zevcelerine, kızlarına ve müminlerin bütün kadınlarına, müstehcen sözlerden ezâ görmemeleri adına yapılan bir uyarı olduğunu zikretmiştir.⁸⁴⁵

Görüldüğü üzere ezâ kavramı bahsi geçen âyette sözlü anlamda yapılan işkence ve ezâya delalet etmektedir.

Günümüzde insanlık suçu olarak görülen işkencenin insanlık tarihi kadar uzun bir geçmişi vardır. Kur'an'da peygamberlerin ve onlara inananların öldürüldüğünden, çeşitli işkencelere mâruz bırakıldığından⁸⁴⁶ söz edilir. Bu âyetlere bakarak ezânın sadece sözlü veya manevî anlamda olmadığından söz edebiliriz. Fiilî yani maddî olarak da ezâ vardır ve bir adı da işkencedir. Nitekim müfessirlerden bazıları maddî ve manevî işkenceyi şu âyette dile getirmişlerdir: “ إِنَّ الَّذِينَ يُؤْذُونَ اللَّهَ وَرَسُولَهُ لَعَنَهُمُ اللَّهُ فِي الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ وَأَعَدَّ لَهُمْ عَذَابًا مُّهِينًا / Şüphesiz Allah ve Resûlünü incitenlere, Allah dünya ve ahirette lânet etmiş ve onlara aşağılayıcı bir azap hazırlamıştır.”⁸⁴⁷

Kurtubî cumhur ulemaya göre Allah'a eziyetin, küfür, O'na zevce, çocuk, ortak nisbet etmek ve O'nu kendisine yakışmayan vasıflarla nitelendirmek ile olacağını⁸⁴⁸ söylemiştir. Bunların hepsi manevî suçlardır. Yine Kurtubî, Hz. Peygamber'e (s.a.v.) ise iki türlü eziyetin yapıldığını nakleder. Bunlardan birincisi O'na söylenmiş olan sihirbaz, şair, kâhin, deli vb. ithamlardır. Diğerisi ise Uhud günü küçük azı dişini kırıp yüzünü yaralamaları, Mekke'de secdede iken sırtının üzerine devenin sakatatını atmaları ve buna benzer davranışların olduğunu belirtmiştir.⁸⁴⁹ İşte Hz. Peygamber'e yapmış olan iki farklı eziyet, işkencenin hem manevî hem de maddî yönünü göstermektedir.

Son olarak şunu ifade edelim ki Hz. Peygamber (s.a.v.), hayvanlara bile eziyet ve işkence edilmesini yasaklamışken,⁸⁵⁰ insanın insana ister sözlü ister fiili ezâsını suç olarak tanımlamamızın gerekliliğini de ortaya koymuş olmaktadır.

844 Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 3/560; Râzî, *Mefâtîhu'l-ğayb*, 25/183-184; Kurtubî, *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'an*, 14/244.

845 Derveze, *et-Tefsîrü'l-hadîs*, 7/418.

846 Dağcı, “İşkence”, 429; el-Bakara 2/61, 91; Âl-i İmrân 3/21, 112, 181; en-Nisâ 4/155; el-En'âm 6/34; el-Mü'min 40/28; el-Burûc 85/4.

847 el-Ahzâb 33/57.

848 Kurtubî, *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'an*, 14/237.

849 Kurtubî, *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'an*, 14/238.

850 İbn-i Mâce, *Sünen-i İbn-i Mâce*, “Zebâih”, 3 (No. 3171); Ebû Dâvûd, “Cihâd”, 56 (No. 2564).

2.3.3.3. Zina

Sözlükte zinanın, mâlikiyet veya şüphe bulunmaksızın, ön tarafa cinsi ilişkide bulunma⁸⁵¹ ve şerî bir akit olmadan kadınla yapılan cinsel ilişki⁸⁵² olarak tanımlanmıştır.

Zina, neseplerin korunmasında ve dünya düzeninin menfaatine aykırı en büyük kötülüklerden biridir.⁸⁵³

İslam hukukundaki zina suçu, beşerî kanunlardakinden farklıdır. İslam hukuku, ister evli ister bekâr birinden olsun, her yasak ilişkiyi zina olarak kabul eder ve buna ceza öngörür.⁸⁵⁴

İslâmî hükümlerin gerçekleştirmeye çalıştığı ve dini nassların beyan ettiği maslahatlar, hakîkî ve genel maslahatlardır ki bunlardan biri de nesli korumaktır.⁸⁵⁵ Neslin korunması, bütün insan türünü korumak ve yeni nesillerin yetiştirilmesi anlamına gelir.⁸⁵⁶

İnsan karakterindeki en sinsi güçlerden biri olan cinsî şehvet; insanın irade ve eylemlerine hükmetmeye başladığı andan itibaren onun fitrî yapısını bozar; bir takım dengesizliklere, hastalıklara, sapkınlıklara ve bunalımlara sebep olarak insanı aşama aşama helake doğru götürür. Belki de insan, son aşamada helal sahanın dışına taşar ve zinanın içine düşerek iffet duygusunu zayi eder. Hatta disiplin altına alınmamış şehvet duygusu daha da aşırı giderek Lut kavmi örneğinde olduğu gibi daha da çirkin sapkınlıklara da sebep olabilmektedir.⁸⁵⁷

Bir suçun etkisi bütün toplum için söz konusu olmadığı sürece, onun hakkında "fahş" (büyük kötülük) kökünden türeyen bir kelime kullanılmadığı gibi; son tahlilde toplumu yok etmeye yönelik olmadığı sürece de hiçbir günah "kötü yol"la nitelendirilmez. İşte zina bu iki niteliğe sahiptir. Evvela neseplerin karışması sonucunu verdiği için toplumun tümüne bir saldırganlıktır. Neseplerin karışması ise,

851 Cürçânî, *Kitâbü't-Ta'rîfât*, "zina", 115; Tehânevî, *Keşşâfu Istilahâtı'l-Funûn ve'l-'Ulûm*, 1/912.

852 İsfahânî, *Müfredât*, 215.

853 Ebû Abdillâh Muhammed b. Ebî Bekr b. Eyyûb İbn Kayyim el-Cevziyye, *ed-Dâ' ve'd-devâ'* (Mağrib: Dâru'l Ma'rife, 1418/1997), 150.

854 Abdülkâdir Üdeh, *et-Teşrî'u'l-cinâ'iyü'l-İslâmî* (Beyrût: Darü'l-Katibi'l-Arabî, ts.), 2/346.

855 Muhammed Ebu Zehra, *İslâm Hukuku Metodolojisi*, çev. Abdülkadir Şener (Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1971), 358; Karaman vd., "Zina", 716.

856 Karaman vd., "Zina", 716.

857 Pişgin, *Kur'ân'da Karakter İnşası*, 139.

çocuğun bakımı ve eğitilmesi açısından ferdî sorumluluğun yok olması demektir. Bu ise toplumu yok etmektir.⁸⁵⁸

Bu nedenle zina, en şiddetli bir şekilde yasaklanmıştır. Çünkü zina, sadece tarafları ve onların yakınlarını ilgilendiren şahsî bir suç değil, bütün toplumu ilgilendiren; toplumun temel taşıını oluşturan aileyi kökünden sarsan, insanlardaki namus ve iffet duygusunu rencide eden, ahlâksızlığın yaygınlaşmasına neden olan sosyal bir suç, cinâyettir.⁸⁵⁹

Kur'ân-ı Kerîm'de zina kelimesi beş âyette geçer. Bunlardan ilkinde zinaya yaklaşılmaması gerektiği, onun çirkin bir iş, kötü bir yol olduğu belirtilir;⁸⁶⁰ ikincisinde ise zina şirk ve adam öldürme gibi büyük günahlar arasında zikredilir.⁸⁶¹ Diğer iki âyette de zina eden erkekle zina eden kadına yüzer sopa (celde) vurulması emredilir⁸⁶² ve zina edenlerin ancak zina edenle veya bir müşrikle evlenebileceği⁸⁶³ vurgulanır.

Kur'ân'da geçen, ancak şeytana uyanların yapacağı işler olarak nitelendirilip kesin bir dille kınanan ve yasaklanan “açık hayâsızlık” anlamındaki fahşâ/fâhişe (çoğulu fevâhiş) kelimeleri de birçok âyette özellikle zina mânasında⁸⁶⁴ veya öncelikli olarak zinayı ifade edecek şekilde geçer.⁸⁶⁵

Kur'ân'da yer alan bu âyetlerden ilkinde Allah (c.c.) zinanın kötülüğünü şöyle açıklamıştır: “وَلَا تَقْرَبُوا الزَّانِيَ إِنَّهُ كَانَ فَاحِشَةً وَسَاءَ سَبِيلًا/Zinaya yaklaşmayın. Çünkü o, son derece çirkin bir iştir ve çok kötü bir yoldur”⁸⁶⁶ Zemahşerî “فاحشة” kelimesini ‘çok kötü bir yol’ olarak tefsir etmiştir. Bunun nedeni olarak, meşru bir yol varken kişinin başkasının eşini veya kızkardeşini gasbetmesiyle açıklamaktadır.⁸⁶⁷

Ebü'l-Berekât en-Nesefî, zinayı şeriatın ve aklın sınırlarını aşan bir günah olarak değerlendirmiş ve burada sadece zina değil zinaya giden yolların da yasaklandığını belirtmiştir.⁸⁶⁸

858 Muhammed el-Behiy, *Kur'ân ve Toplum*, çev. M. Beşir Eryarsoy (İstanbul: Bir Yayıncılık, 1986), 190.

859 Üdeh, *et-Teşrî'u'l-cinâ'ıyyü'l-İslâmî*, 2/47; Karaman vd., “Zina”, 717.

860 el-İsrâ 17/32.

861 el-Furkân 25/68; el-Mümtehine 60/12.

862 en-Nûr 24/2.

863 en-Nûr 24/3.

864 en-Nisâ 4/15, 25; el-En'âm 6/151; el-Ahzâb 33/30.

865 el-Bakara 2/169; en-Nahl 16/90; en-Nûr 24/21; en-Neml 27/54.

866 el-İsrâ 17/32.

867 Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 2/664.

868 Nesefî, *Medârik*, 2/255.

Ebüs-suûd Efendi (ö. 982/1574) belirtilen âyetin öncesinde yer alan yoksulluk korkusuyla çocukların öldürülmesini yasaklayan,⁸⁶⁹ yine belirtilen âyetin bir sonrasında haklı bir sebep olmadıkça Allah'ın muhterem kıldığı cana kıymayı yasaklayan bu iki âyetin arasında bulunmasını; zinanın da, çocukları öldürmek gibi suç sayılması nedeniyle olduğunu belirtmektedir.⁸⁷⁰

Konu ile ilgili diğer âyet ise “وَلَا تَقْرُبُوا الْفَوَاحِشَ مَا ظَهَرَ مِنْهَا وَمَا بَطَّنَ”/Zina ve benzeri) çirkinliklere, bunların açığına da gizlisine de yaklaşmayın”⁸⁷¹ Seyyid Kutub zina eylemine özgü kılınsa da her türlü aşırılık -yani haddi aşma eylemi- fuhuş olduğu kanaatindedir. Buna rağmen âyetin yapısına zinanın daha uygun düştüğünü söylemektedir. Ayrıca ailenin ayakta kalması, toplumun düzenli bir hayat sürmesi, gizlisiyle, açığıyla fuhuş bataklığında mümkün olmadığını, aile ve toplumun ayakta kalabilmesi için temizlik, arınmışlık ve iffet duygularının egemen olmasının ancak bu kötülükten uzak durmakla sağlanabileceğini dile getirmektedir.⁸⁷²

Ömer Nasuhi Bilmen (ö. 1971) ise zina gibi livâta gibi gayrimeşrû işlere yaklaşılmamasını, bu mâsiyetlerin aşikâre yapılmasının da, gizlice yapılmasının da haram olduğunu ve bunların insanların gözlerinden gizli kalsa da Cenab-ı Hak'ça malûm olduğunun bilinmesi gerektiğini vurgulamaktadır.⁸⁷³

Hz. Peygamber (s.a.v.)'in fuhşiyatı yasaklayıcı ifadesi,⁸⁷⁴ Kur'ân'ın da iman edenlerin zina etmeyeceğini,⁸⁷⁵ zina edenlerin ise cezalandıracağını beyan etmesi,⁸⁷⁶ bizi bu suçun önce aile kurumuna sonra topluma olan zararının büyüklüğüyle orantılı olduğu kanaatine vardırılmaktadır.

2.3.4. Mâlî Suçlar

İnsan hayatını sürdürebilmesi için çalışmakla mükelleftir. Zira Allah Teâla “وَأَنْ لِّإِنْسَانٍ إِلَّا مَا سَعَى”/İnsan için ancak çalıştığı vardır”⁸⁷⁷ buyurmuştur. Bu öncelikle kişinin dünyası için gereklidir. Çünkü çalışmayan insan, başkasına muhtaç olur. Bu da inan gibi yetenekli bir varlığa yakışmaz.

869 el-İsrâ 17/31.

870 Ebüsuûd, *İrşâdü'l- 'akli's-selîm*, 5/170.

871 el-En'âm 6/151.

872 Kutub, *Fî Zılâli'l-Kur'ân*, 3/1231.

873 Bilmen, *Kur'ân-ı Kerîm'in Türkçe Meâl-i Âlisî ve Tefsiri*, 2/977.

874 Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 6/113 (No. 3616); Buhârî, “Tefsir”, 134 (No. 4361).

875 el-Furkân 25/68.

876 el-Furkân 25/69.

877 en-Necm 53/39.

Bununla birlikte İslâm dini toplumun yapısını bozacak her türlü gayrı meşru işi yasaklar. Bu sebeptendir ki kişinin maddi imkânları nereden temin edip nereye harcadığı önemlidir. Aslında bu toplumun düzen ve yapısının bozulmaması için mutlak gereklidir. Çünkü malî suç bazen toplumsal suç olabilmektedir. Yani bir kesim, malın fonksiyonunda bir haksızlık yapmakla veya toplumda fesâdın bir kaynağı olacak şekilde onu kötüye kullanmak suretiyle suç işleyebilmektedir.⁸⁷⁸

Malî açıdan, toplumların çöküşüne sebep olan bazı suçlar şunlardır:

2.3.4.1. Faiz

Arapça sözlüklerde (ر-ب-و) harflerinden türeyen ribâ (الربا), artma,⁸⁷⁹ nemâ,⁸⁸⁰ fazlalık,⁸⁸¹ ıstilahî olarak ise, iki akiddeden biri için şart koşulmuş, karşılığı olmayan fazlalık⁸⁸² veya ribevi mallardan aynı sınıfına dâhil olanların birbiriyle veresiye olarak satılması,⁸⁸³ şerî olarak satış anlaşması olmaksızın mal ya da para üzerinde miktarının artması⁸⁸⁴ gibi anlamlara gelir. Geleneksel yaklaşımların faiz diye tercüme ettikleri riba, esasında, sadece bir boyutu faiz olan çok daha genel bir kavramdır. Başka bir deyimle, riba kelimesinin herhangi bir dile tek sözcükle çevrilmesi mümkün değildir. En doğrusu, ribayı ‘emek ve gayret karşılığı olmayan her türlü artış’ diye anlamaktır.⁸⁸⁵

İslâm, toplum düzenini bozan her türlü fiile karşı gerekli tedbiri almış, yaratılış gayelerini korumak için şer’i hükümler koymuştur. Nitekim din ve dünya menfaatlerinin tesisi için zaruriyyat kapsamı içerisinde insanların din, nefis, nesil, akıl ve mal güvenliğinin sağlanması hedeflenmiştir.⁸⁸⁶ Görüldüğü gibi dinin korunmasını istediği hükümlerden birisi de malın muhafazasıdır.

Malî suç olarak nitelendirdiğimiz faiz, Allah hakkı olan ta’zir suçları kapsamına girmektedir ki, Allah hakkından maksat toplum hakkıdır. Bu vb. işler herhangi bir ferдин şahsi menfaati ile ilgili olmayıp, toptan toplum düzenini bozmak, ifsat etmek şeklinde bir zarara vesile olmaktadır.⁸⁸⁷

878 Behiy, *Kur’ân ve Toplum*, çev. M. Beşir Eryarsoy, 321-322.

879 Halîl b. Ahmed, *Kitâbü'l-‘Ayn*, 8/283.

880 İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, 14/304.

881 Cürcânî, *Kitâbü't-Ta'rîfât*, “ribâ”, 109.

882 Cürcânî, *Kitâbü't-Ta'rîfât*, “ribâ”, 109.

883 Karaman vd., “Riba”, 555.

884 İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, 14/305.

885 Öztürk, *Kur’ân’ın Temel Kavramları 2*, 203.

886 Şâtibî, *el-Muvâfaqât*, 2/17, 20.

887 Nihat Dalgın, *İslâm’da Tevbe ve Cezalara Etkisi* (Samsun: Etüt Yayınları, 1999), 174.

Kur'an'da ribâ kelimesi dört farklı âyette yedi defa kullanılmıştır.⁸⁹⁴ Bu âyetlerden birinde Allah (c.c.) şöyle buyurmaktadır: “يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَأْكُلُوا الرِّبَا أَضْعَافًا ۖ وَاتَّقُوا اللَّهَ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ ۚ”/Ey iman edenler! Kat kat arttırılmış olarak faiz yemeyin. Allah'a karşı gelmekten sakının ki kurtuluşa eresiniz”⁸⁹⁵ Zemahşerî, "katlana katlana artırılan faizi yemeyin" ifadesinde, o dönemde borcunu zamanında ödeyemeyen borçlular için uygulanan kat kat artırma kınanarak genel mânada faiz yasaklanmakta olduğunu beyan etmektedir.⁸⁹⁶ Müfessirlerin çoğu Zemahşerî gibi cahiliye dönemindeki alınan borcun ödenmesi ya da borcun arttırılarak oluşan faizi kastetmektedirler.⁸⁹⁷ Ayrıca bu bölümün içerdiği hususlar arasında ribâ nehyinin de zikredilmesinin, bollukta ve darlıkta infakın ve mal kazanmanın teşviki için olduğu, bundan sonra da insanların faize başvurabilecekleri endişesiyle yasaklamanın yer aldığı bildirilmiştir.⁸⁹⁸

Seyyid Kutub bu âyetle alakalı olarak şöyle değerlendirmede bulunmaktadır: “Allah'tan korkan ve kâfirler için hazırlanan ateşten sakınan insan faiz yiyemez. Allah'a inanan ve kâfirlerin safından ayrılan kişi de faiz yiyemez. Çünkü iman, sadece dille söylenen bir kelimedenden ibaret olmayıp iman ile faiz düzeninin birarada bulunması imkânsızdır. Bu âyetlerde faiz yemeyi yasaklamak, Allah'tan korkmaya davet ile kâfirler için hazırlanan ateşten sakındırmanın birarada bulunması, hedefsiz bir rastlantı değil; aksine, bu gerçeğin yerleşmesi ve müslümanların düşüncelerinde derinleşmesi amacına yöneliktir.”⁸⁹⁹

Faiz yasağının son aşaması olarak bahsedilen âyette ise bu suçu işleyenlerin durumu şu şekilde izah edilmiştir: “الَّذِينَ يَأْكُلُونَ الرِّبَا لَا يَقُومُونَ إِلَّا كَمَا يَقُومُ الَّذِي يَتَخَبَّطُهُ الشَّيْطَانُ ۚ مِنَ الْمَسِّ ۚ ذَلِكَ بِأَنَّهُمْ قَالُوا إِنَّمَا الْبَيْعُ مِثْلُ الرِّبَا ۚ وَأَحَلَّ اللَّهُ الْبَيْعَ وَحَرَّمَ الرِّبَا ۚ فَمَنْ جَاءَهُ مَوْعِظَةٌ مِنْ رَبِّهِ فَانْتَهَى فَلَهُ مَا سَلَفَ ۚ وَأَمْرُهُ إِلَى اللَّهِ ۚ وَمَنْ عَادَ فَأُولَٰئِكَ أَصْحَابُ النَّارِ ۖ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ ۚ”/Faiz yiyenler, ancak şeytanın çarptığı kimsenin kalktığı gibi kalkarlar. Bu, onların, “Alışveriş de faiz gibidir” demelerinden dolayıdır. Oysa Allah, alışverişini helâl, faizi haram kılmıştır. Bundan böyle kime Rabbinden bir öğüt gelir de (o öğüte uyarak) faizden vazgeçerse, artık

894 Abdülbâkî, “rbv”, 300; Öztürk, *Kur'an'ın Temel Kavramları* 2, 203.

895 Âl-i İmrân 3/130.

896 Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 1/414.

897 Râzî, *Mefâtîhu'l-ğayb*, 9/363; Kurtubî, *el-Câmi' li-aḥkâmi'l-Kur'an*, 4/202; Ebü'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Alî b. Muhammed İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-mesîr fî 'ilmi't-tefsîr*, thk. Abdurrezzak el-Mehdî (Beyrût: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 1422), 1/325; Nesefî, *Medârik*, 1/291; Ebül-Fidâ İsmâîl b. Ömer b. Kesîr el-Kuraşî ed-Dımeşkî İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-azîm*, thk. Muhammed Hüseyin Şemseddîn (Beyrût: Dâru'l Kutubu'l İlmiyye, 1419), 2/102; Ebüssuûd, *İrşâdü'l-'akli's-selîm*, 2/84.

898 Ebüssuûd, *İrşâdü'l-'akli's-selîm*, 2/84.

899 Kutub, *Fî Zılâli'l-Kur'an*, 1/474.

*önceden aldığı onun olur. Durumu da Allah'a kalmıştır. (Allah, onu affeder.) Kim tekrar (faize) dönerse, işte onlar cehennemliklerdir. Orada ebedî kalacaklardır”*⁹⁰⁰

Râzî bu âyeti tefsir ederken faizin haram kılınmasındaki hikmetlerden bahsetmiştir. İlk olarak faizin karşılık vermeden almak olduğunu Hz. Peygamber'den rivâyet edilen *حُرْمَةُ مَالِ الْإِنْسَانِ كَحُرْمَةِ دَمِهِ/İnsan malının haramlığı canının haramlığı gibidir”*⁹⁰¹ sözüyle desteklemiştir. İkinci olarak insan çalışmayı bırakacak ve dünya nizamının da bozulacağını, üçüncü olarak borç verme gibi güzel bir işin sonlanacağını, son olarak da faizin caiz olması demek fakirin zengine fazla borç ödemesi anlamı taşıyacağını bunun da caiz olmadığını⁹⁰² ifade etmiştir.

Sâbûnî ise âyetin öncesindeki münasebete dikkat çekerek şu ifadelere yer vermiştir: “Allah önceki âyetlerde temiz kazançlardan harcama yapılmasını emrederek sadaka vermeye ve Allah yolunda harcamaya teşvik etti. Bu âyetlerde ise onun tam zıddı olan, sevilmeyen, kirli kazanç faizi anlatmaktadır. Temiz kazanç ile kirli kazanç arasındaki fark açıkça ortaya çıkması için ise iyi bir amel olan Allah yolunda harcama işinin hemen arkasından faizi anlattı.”⁹⁰³

Hz. Peygamber (s.a.v.) de helâk edici yedi husustan birisi olarak saydığı faizi,⁹⁰⁴ Veda Hutbesi'nde insanlığa verdiği şu mesajla tekrar hatırlatmıştır: “*إِنَّ كُلَّ رَبٍّ/Caniliyeye ait her şey ayaklarımın altındadır. İyi bilin ki cahiliye dönemi faizi kesinlikle kaldırılmıştır. İlk kaldırdığım faiz de amcam Abbas b. Abdülmuttalib'in faizidir”*⁹⁰⁵

Faiz her ne kadar kişiler arası bireysel bir suç gibi görünse de toplumu olumsuz etkileyen yönleri itibariyle büyük bir suçtur. Bu nedenle faiz yasaklanmış ve yasağın, toplum içerisinde sosyal adaletin sağlanması, servetin belirli kesimlerde birikmesinin engellenmesi,⁹⁰⁶ üretmeden, alın atari akıtmadan kazanmaya engel olunması ve insanları toplumsal yardımlaşmaya yönlendirilmesi adına zaruri olduğu kanaatindeyiz.

2.3.4.2. Hırsızlık

900 el-Bakara 2/275.

901 Râzî, *Mefâtîhu'l-gayb*, 7/74; Merâgî, *Tefsîrû'l-Merâgî*, 3/58.

902 Râzî, *Mefâtîhu'l-gayb*, 7/74.

903 Sâbûnî, *Safvetü't-tefâsir*, 1/157.

904 Buhârî, “Vesâyâ”, 24 (No. 2615).

905 Nesefî, *et-Tefsîr fi't-tefâsir*, 4/415; İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-mesîr fi'ilmî't-tefâsir*, 1/248; Şâtıbî, *el-Muvâfaqât*, 5/270.

906 Onur, *İslam Borçlar Hukukunda Risk Teorisi ve Rizikolu Akitler*, 85.

Arapça sözlüklerde (س-رق) kökünden türeyen sirkat veya serika (السرقة), başkasına ait bir şeyi gizlice almak⁹⁰⁷ demektir.

İslâm hukukunda hırsızlığın, mezheplerin kendi yaklaşımlarını ve eylemin had cezasını gerektiren bir suç teşkil etmesi konusundaki özel şartlarını yansıtır tarzda birbirinden kısmen farklı birçok tanımı yapılmışsa da hukukî bir terim olarak hırsızlık eylemi “başkasına ait bir malın mülk edinme kastıyla muhafaza edildiği yerden gizlice alınması” şeklinde tanımlanabilir. Buna göre suçun tanımında ana unsuru (rükün) malın gizlice alınması teşkil eder.⁹⁰⁸

Müslümanlıkta mülkiyet ve tasarruf, mukaddes ve muhterem birer doğal hak olması yönüyle bunlara yönelik olan hırsızlık vb. şeyler en büyük tecavüzden sayılmıştır. Herhangi bir vesile ile olursa olsun bir şeyi sirkat; hem şahsa, hem de topluma karşı bir cürümdür. Çünkü bu, şahsın mülküne tecâvüz olduğu gibi, genel emniyeti de ihlâl eder.⁹⁰⁹

Hırsızlık suçu şüphe olmayan kesin bir delille sabit olduğu zaman cezası sağ elin bilekten kesilmesi olarak belirlenmiştir.⁹¹⁰ Bazı insanların İslam'ın tayin ettiği bu cezayı çok çirkin ve haddi aşkın bir ceza olarak değerlendirmişlerdir. Bu nedenle onlar İslam'ı çirkin bakış açısıyla görmektedirler. Hırsızlığa verilen ceza çok sert bir cezadır. Ancak cazanın bu sertliğini değerlendirirken aynı zamanda hırsızlık suçunun bir toplumda yayılmasının ortaya çıkaracağı sonuçları da değerlendirmek ve gözardı etmemek gerekmektedir.⁹¹¹

Kur'ân-ı Kerîm'de, örfte ve hukuk dilindeki ortak anlamıyla hırsızlığa birkaç yönden temas edilir. Birinci grup âyetlerde, Hz. Yûsuf ile kardeşleri arasında geçen olaylar sırasında su kabının çalınması ve hırsızın mal sahibinin yanında alıkonma cezası anlatılır.⁹¹² Mekke'nin fethedildiği gün inen âyette, İslâm'a girenlerin Hz. Peygamber'e yaptığı ve içinde “hırsızlık etmeme” taahhüdünün de bulunduğu biattan söz edilir.⁹¹³ Mülkiyet hakkının korunmasına ilişkin genel ilkelere bahseden

907 İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, 10/155; Cürçânî, *Kitâbü't-Ta'rîfât*, “sirkat”, 118; İbrahim Mustafa vd., *el-Mucemul-vasît*, 1/427; Ebû Bekr Şemsü'l-eimme Muhammed b. Ebî Sehl Ahmed es-Serahsî, *el-Mebsût* (Mısır: Matbaatü's-Saade, ts.), 9/133; Karaman vd., “Sirkat”, 597.

908 Ali Bardakoğlu, “Hırsızlık”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1998), 17/385.

909 Akseki, *Ahlâk Dersleri*, 352.

910 el-Mâide 5/38.

911 Muhammed b. Ahmed b. Mustafâ Ebû Zehre, *el-Cerîme ve'l-'ukûbe fi'l-fikhi'l-İslâmî: el-'Ukûbe* (Kahire: Dâru'l-Fikri'l-Arabî, ts.), 79.

912 Yûsuf 12/70, 73, 77, 81.

913 el-Mümtehhine 60/12.

âyetler hariç tutulursa Mâide sûresinin 38-39. âyetleri, hırsızlığın hukukî ve dinî hükmüyle ilgili özel açıklama getirmesi yönünden ayrı bir öneme sahiptir.⁹¹⁴

Kur'ân'da sirkat (hırsızlık) anlamında kullanılan kelimelerden beşi Yusuf suresinde olmak üzere toplam dokuz defa kullanılmıştır.⁹¹⁵ Bu âyetlerin örnek olarak ilkinde Hz. Yûsuf ile kardeşleri arasında yaşanan olaylar anlatılırken, su kırbasının çalınmasına değinilerek kavram konu içerisinde yer almıştır.⁹¹⁶ Yusuf (a.s.)'ın hırsızlıkla suçlanan kardeşleri tarafından dile getirilen “ قَالُوا تَاللّٰهِ لَقَدْ عَلِمْتُمْ مَا جِئْنَا لِنُفْسِدَ فِيْهِ ”⁹¹⁷ Dediler ki: Allah'a andolsun, siz de biliyorsunuz ki biz bu ülkede fesat çıkarmaya gelmedik”⁹¹⁷ ifadelerindeki, fesat çıkamadan maksadın ise hırsızlık nedeniyle çıkarılan bozgunculuk olduğu⁹¹⁸ söylenmiştir.

Bir başka âyette ise mü'min kadınların biatlerinden şöyle bahsedilmiştir: “ يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ إِذَا جَاءَكَ الْمُؤْمِنَاتُ يَبَايِعْنَكَ عَلَى أَنْ لَا يُشْرِكْنَ بِاللّٰهِ شَيْئًا وَلَا يَسْرِقْنَ وَلَا يَزْنِينَ وَلَا يَقْتُلْنَ أَوْلَادَهُنَّ وَلَا يَأْتِينَ بِبُهْتَانٍ يَفْتَرِينَهُ بَيْنَ أَيْدِيهِنَّ وَأَرْجُلِهِنَّ وَلَا يَعْصِيَنَّكَ فِيْ مَعْرُوفٍ قَبَائِعِهِنَّ وَأَسْتَعْفِرُ لهنَّ إِنَّ اللّٰهَ غَفُورٌ رَّحِيمٌ ”⁹¹⁹ Ey Peygamber! Mü'min kadınlar, Allah'a hiçbir şeyi ortak koşmamak, hırsızlık yapmamak, zina etmemek, çocuklarını öldürmemek, elleriyle ayakları arasında bir iftira uydurup getirmemek, hiçbir iyi işte sana karşı gelmemek konusunda sana biat etmek üzere geldikleri zaman, biatlarını kabul et ve onlar için Allah'tan bağışlama dile. Şüphesiz Allah, çok bağışlayandır, çok merhamet edendir”⁹¹⁹ Âyette yer alan hırsızlıktan kastedilenin sadece mallardan çalma değil; hıyanetten, ibadetlerde noksanlıklardan nehyetmeyi de içine alan bir ifade olduğu vurgulanmıştır.⁹²⁰

Kur'ân'da Allah'ın hırsızlık yapanlar hakkında belirlemiş olduğu cezadan şöyle bahsedilmektedir: “ وَالسَّارِقُ وَالسَّارِقَةُ فَاقْطَعُوا أَيْدِيَهُمَا جَزَاءً بِمَا كَسَبَا نَكَالًا مِنَ اللّٰهِ وَاللّٰهُ عَزِيزٌ ”⁹²¹ Yaptıklarına bir karşılık ve Allah'tan caydırıcı bir müeyyide olmak üzere hırsız erkek ile hırsız kadının ellerini kesin. Allah, mutlak güç sahibidir, hüküm ve hikmet sahibidir”⁹²¹ Böyle bir ceza hırsızlığı tümüyle ortadan kaldırmasa bile, hırsızlık olaylarını çok büyük ölçüde azaltacaktır. Bunun sebebi ise, bu cezanın caydırıcı

914 Bardakoğlu, “Hırsızlık”, 17/385.

915 Abdülbâkî, “srk”, 350.

916 Yûsuf 12/70, 73, 77, 81.

917 Yûsuf 12/73.

918 Mâverdî, en-Nüket ve'l- 'uyûn, 3/63.

919 el-Mümtehhine 60/12.

920 Râzî, Mefâtîhu'l-gayb, 29/524.

921 el-Mâide 6/38.

özelliğinden ziyade, başkalarıyla bir araya geldiğinde hırsız ayırıcı bir özelliğe sahip kılmasından dolayı utanmasına neden olacak, etkisi kesin psikolojik bir cezadır.⁹²²

Hz. Peygamber ise hırsızlığın Allah'ın gazabına neden olacağını şu hadis ile bildirmiştir: “لَعَنَ اللَّهُ السَّارِقَ يَسْرِقُ الْبَيْضَةَ فَتَقَطَّعُ يَدُهُ وَيَسْرِقُ الْحَبْلَ فَتَقَطَّعُ يَدُهُ/Allah bir yumurta çalıp da eli kesilen ve bir urgan çalıp da eli kesilen hırsıza (bile) lânet eder”⁹²³

Günümüzde hırsızlık, çeşitliliği olan bir suç ve toplumsal bir problemdir. Bilişim ve iletişim alanında ortaya çıkan yenilikler, hırsızlık suçunun da çeşitliliğine sebep olmaktadır.⁹²⁴

Netice itibariyle hırsızlık, insanların alın teri ile kazandıkları mal veya paralarının haksız bir şekilde ellerinden çıkmasına sebep olan, kişileri hem maddî hem de manevî açıdan zarara uğratan, onları umutsuzluk, korku, endişe ve güvensizliğe sevk eden, sosyal huzur ve güveni zedeleyen, bireysel ve toplumsal hayatta olumsuz sonuçlar meydana getiren bir suçtur.⁹²⁵

2.3.4.3. Kumar

Sözlüklerde (ق-م-ر) kök harflerinden türeyen kımâr (القمار), sözlüklerde kumar oynamak,⁹²⁶ galip gelmek,⁹²⁷ oyunda sahibinden azar azar bir şeyler almak⁹²⁸ ve bir adamın malını harcayıp geri alması⁹²⁹ gibi anlamlara gelir.

Terim olarak “Şans ve becerinin birlikte veya tek başına söz konusu olduğu bir olay yahut yarışmanın ya da belirsiz bir olayın sonucu üzerine bahse tutuşma ve bu yolla kazanç elde etme”⁹³⁰ şeklinde tanımlanabilir.

Kur'an'da kumar anlamında kullanılan bir başka kavram da meysir (الميسر)dir. Kök harfleri itibariyle hafiflik,⁹³¹ kolaylık,⁹³² bolluk ve zenginlik⁹³³ anlamlarına

922 Behiy, *Kur'an ve Toplum*, çev. M. Beşir Eryarsoy, 325.

923 Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 12/406 (No. 7436); Buhârî, “Hudûd”, 7 (No. 6401); Müslim, “Hudûd”, 7; İbn-i Mâce, *Sünen-i İbn-i Mâce*, “Hudûd”, 22 (No. 2583).

924 Mustafa Kara, *Kur'an ve Güzel Ahlâk* (Samsun: Üniversite Yayınları, 2016), 103.

925 Kara, *Kur'an ve Güzel Ahlâk*, 105.

926 Cevherî, *Tâcü'l-luğa*, 2/799; İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, 5/115.

927 İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, 5/115.

928 Cürcânî, *Kitâbü't-Ta'rîfât*, “kımâr”, 179.

929 Zebîdî, *Tâcü'l-'arûs min cevâhiri'l-Kâmûs*, 31/185.

930 Ali Bardakoğlu, “Kumar”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2002), 26/ 364.

931 Halîl b. Ahmed, *Kitâbü'l-'Ayn*, 7/295.

932 Halîl b. Ahmed, *Kitâbü'l-'Ayn*, 7/295.

933 Halîl b. Ahmed, *Kitâbü'l-'Ayn*, 7/296.

gelir.⁹³⁴ Terim olarak ise, Arapların oklarla,⁹³⁵ çakmakla,⁹³⁶ şans ve fal oklarıyla oynadıkları bir kumardır.⁹³⁷ Bir diğer görüşe göre ise meysir kelimesinin kökünde “bölüşmek” anlamı olup oyun için kesilen hayvan bölüştürüldüğünden bu şekilde adlandırılmıştır.⁹³⁸

İster kumar ister meysir olsun genel olarak kumarı, ortaya para veya menfaat veya mal koyarak oynanan şans oyunları olarak tarif edebiliriz.⁹³⁹

Kumar oynama gibi suçlar Allah hakkını çiğnemektir. Buna göre, bu suçlar karşılığında verilecek tazir cezası da Allah hakkıdır. Daha önce de belirttiğimiz gibi Allah hakkından maksat kamu hakkıdır. Bu işler her hangi bir ferдин şahsi menfaati ile ilgili olmayıp, toptan toplum düzenini bozmak, ifsat etmek şeklinde bir zarara vesile olmaktadır.⁹⁴⁰

Kur’ân-ı Kerîm’de, üç âyette kumar ile ilgili olarak meysir (الميسر) kavramı kullanılmıştır. Allah (c.c.) bu hususta şöyle buyurmaktadır: “يَسْأَلُونَكَ عَنِ الْخَمْرِ وَالْمَيْسِرِ قُلْ” / *Sana içkiyi ve kumarı sorarlar. De ki: Onlarda hem büyük günah, hem de insanlar için (bazı zahirî) yararlar vardır. Ama günahları yararlarından büyüktür*”⁹⁴¹

Mukâtil b. Süleymân, meysiri şu şekilde açıklamıştır: “Kesilecek deveye katılmak isteyenler nerede?” diye seslenmesi üzerine, birkaç kişi bir deve satın alır ve onların her birine bir hisse verilir. Sonra, aralarında kura çekilir, sona kalan kişi devenin bedelini öder, fakat devede hiçbir payı olmazdı. Geriye kalanlar deveyi aralarında paylaşırlardı. İşte "meysir" bu idi.” Ayrıca Mukâtil b. Süleymân, günah olmasının sebebini kumar ile insanların namaz ve zikirden alıkoyması, faydanın sebebini ise kumarı kazananların bundan menfaat elde etmesi⁹⁴² olarak açıklamaktadır.

Zemahşerî ve Fahreddin er-Râzî meysirin kumar anlamına geldiği, onun يسر/kolaylık kelimesinden türediği, herhangi bir uğraş ve yorulma söz konusu

934 Necdet Ünal, “Kur’ân’da Meysir Kavramı ve Günümüzde Bazı Kumar Türlerinin Bu Çerçeve Değerlendirilmesi”, *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 10/3 (2010), 248.

935 İbn Manzûr, *Lisânü’l-Arab*, 5/300.

936 İbrahim Mustafa vd., *el-Mucemul-vasît*, 2/1064.

937 Zebîdî, *Tâcü’l-‘arûs min cevâhiri’l-Kâmûs*, 14/462; Ünal, “Kur’ân’da Meysir Kavramı ve Günümüzde Bazı Kumar Türlerinin Bu Çerçeve Değerlendirilmesi”, 248.

938 Tefvîk Fehd, “Meysir”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2004), 29/ 509.

939 Uludağ, “Ahlak, Maneviyat ve Gündelik Hayat”, 384.

940 Dalgın, *İslâm’da Teybe ve Cezalara Etkisi*, 174.

941 el-Bakara 2/219.

942 Mukâtil, *Tefsîru Mukâtil*, 1/188.

olmaksızın kişinin malının kolayca alınması sebebiyle meysir denildiği⁹⁴³ açıklamasında bulunmuşlardır.

Müfessirlerce kumarın yasaklandığını kesin olarak bildiren âyette bu durum şöyle zikredilmiştir: “يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِنَّمَا الْخَمْرُ وَالْمَيْسِرُ وَالْأَنْصَابُ وَالْأَزْلَامُ رِجْسٌ مِنْ عَمَلِ الشَّيْطَانِ فَاجْتَنِبُوهُ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ إِنَّمَا يُرِيدُ الشَّيْطَانُ أَنْ يُوقَعَ بَيْنَكُمْ الْعَدَاوَةَ وَالْبَغْضَاءَ فِي الْخَمْرِ وَالْمَيْسِرِ وَيَصُدَّكُمْ عَنْ ذِكْرِ اللَّهِ وَعَنِ الصَّلَاةِ فَهَلْ أَنْتُمْ مُنْتَهُونَ”/Ey iman edenler! (Aklı örten) içki (ve benzeri şeyler), kumar, dikili taşlar ve fal okları ancak, şeytan işi birer pisliktir. Onlardan kaçının ki kurtuluşa eresiniz. Şeytan, içki ve kumarla, ancak aranızda düşmanlık ve kin sokmak; sizi Allah'ı anmaktan ve namazdan alıkoymak ister. Artık vazgeçiyor musunuz?”⁹⁴⁴

Taberî bu âyetlerin nüzül sebeplerinde müfessirlerin ihtilaf ettiklerini, ancak âyetlerin hükümlerinin herkesi bağlamakta olduğunu, nüzül sebebinin bilinmemesinin mazeret olamayacağını, bu sebeple içki, kumar, dikili taşlar ve fal oklarından kaçınmanın farz olduğunu⁹⁴⁵ beyan etmiştir.

Beyzâvî, iki âyetin tefsiri sadedinde, şeytanın içki ve kumarla insanı zikirden alıkoyduğunu, namaz da bir zikir olması hasebiyle namazdan alıkoymanın imandan alıkoymak gibi olduğunu hissettirilmek istendiğini, çünkü namaz dinin direği ve imanla küfür arasında ayırt edici bir unsur olduğu için tüm bu olumsuz fiillerin imana etki ettiğini⁹⁴⁶ söylemiştir.

İzzet Derveze'ye göre âyetlerin tanımlamaları ve sakındırmaları son derece serttir. Halkın bu tür alışkanlıklarla ilgisinin köklüdür. Özellikle kumar ve içki topluma iyice yerleşmiş birer alışkanlıktır. İkinci âyette ise kumar ve içkinin sosyal, ahlaki ve dini açıdan yol açtığı büyük zararlara dikkat çekilmekte, Kur'ân bunu sert üslûbla yasaklamaktadır.⁹⁴⁷

Hiz. Peygamber (s.a.v.) hiç çaba sarfetmeden kazanılan kazançtan ziyade, alın teri akıtarak helal kazanmanın önemine dikkat çekerek şu uyarıyı yapmıştır: “مَا أَكَلَ أَحَدٌ طَعَامًا قَطُّ، خَيْرًا مِنْ أَنْ يَأْكُلَ مِنْ عَمَلٍ يَدِهِ، وَإِنَّ نَبِيَّ اللَّهِ دَاوُدَ عَلَيْهِ السَّلَامُ كَانَ يَأْكُلُ مِنْ عَمَلٍ يَدِهِ”/Hiç kimse elinin emeğiyle kazandığından daha hayırlı bir rızık asla yememiştir. Allah'ın peygamberi Dâvûd (a.s.)'da kendi elinin emeğini yedi”⁹⁴⁸

943 Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 1/261; Râzî, *Mefâtîhu'l-ğayb*, 6/400.

944 el-Mâide 5/90-91.

945 Taberî, *Câmiu'l-Beyân an Te'vîli Âyi'l-Kur'ân*, 8/662.

946 Beyzâvî, *Envârü't-tenzîl*, 2/142.

947 Derveze, *et-Tefsîrü'l-ğadîs*, 9/227-228.

948 Buhârî, “Büyû”, 15 (No. 1966).

Sonuç olarak; Kumar ekonomik gelişimini tamamlayamamış ülkelerde, işsizliğin, fakirliğin, sınıflar arası dengesizliğin büyük çapta olduğu toplum ve kesimlerde âdeta bir umut sömürüsü olarak salgın bir hastalık halini almakta, her defasında hem büyük bir kesim mağdur olmakta hem de hak etmeden, emek vermeden ve alın teri dökmeden zengin olan birkaç problemli kişi daha topluma eklenmektedir. Böylece kumar, toplumda sosyal örgü ve dayanışmanın zayıflamasında ve bencilliğin ön plana çıkmasında da olumsuz bir rol üstlenmektedir.⁹⁴⁹

2.3.4.4. Rüşvet

Arapça (ر-ش-و) harflerinden oluşan "رِشًا" mastarından türeyen rüşvet (الرشوة), sözlüklerde kayırmak,⁹⁵⁰ rüşvet vermek,⁹⁵¹ kişinin hüküm verene kendi ya da başkası adına hüküm vermesi için verilen bir şey,⁹⁵² hakkı iptal etmek veya batılı geçerli kılmak için bir şeylerin verilmesi⁹⁵³ gibi anlamlara gelir.

Rüşvet verene râşî, alana mürteşî, aracılık yapana râiş isimleri kullanılır.⁹⁵⁴ Çoğu kez râşî ve mürteşî doğrudan ilişki kuramazlar. Râiş bunların arasında köprü vazifesi görür. Bu şekilde aracılık yaparak tarafların rüşvet üzerindeki ittifakını sağlayan da –ücret almasa bile- sonuç, hüküm ve sorumluluk itibarıyla rüşvetçilerle aynı kategoride mütalâa edilir.⁹⁵⁵

İslâm hukuk literatüründe rüşvetin biri geniş, diğeri dar olmak üzere iki anlamda geçtiği görülür. Geniş anlamıyla rüşvet kavramının kullanıldığı durumlardan biri, özel hukuk alanına giren konularda da olsa bir vazifenin ifası karşılığında haksız ücret veya menfaat elde edilmesidir. Dar anlamda rüşvet, “kamu görevlisinin yetkisini ya da nüfuzunu kötüye kullanarak sağladığı çıkar” şeklinde tanımlanabilir.⁹⁵⁶

Zulüm ve haksızlığa yol açan kazanç yollarının başında rüşvet gelir. Çünkü rüşvet olayında, suçlu suçu olmayanla, haksız haklıyla, ehliyetli ehliyeti olanla

949 Bardakoğlu, “Kumar”, 366.

950 Halîl b. Ahmed, *Kitâbü'l-‘Ayn*, 6/281; İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, 14/322.

951 İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, 14/322.

952 Zebîdî, *Tâcü'l-‘arûs min cevâhiri'l-Kâmûs*, 38/153.

953 Cürcânî, *Kitâbü't-Ta'rîfât*, “rüşvet”, 111.

954 Zebîdî, *Tâcü'l-‘arûs min cevâhiri'l-Kâmûs*, 38/153-154; Saffet Köse, “Rüşvet”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2008), 35/ 303.

955 Karaman, *Din ve Sosyal Hayat*, 224.

956 Köse, “Rüşvet”, 35/ 303.

yarışmaktadır.⁹⁵⁷ Rüşvet kanunsuz bir şekilde hakkı zamanından önce elde etmek için alınır ve verilir. Bazı hallerde kamu görevlileri, vatandaşın bilgisizliğinden yararlanarak zaten yapması gereken işleri yapmayarak veya geciktirerek rüşvet alırlar; bazen de yapmamaları gereken işleri yaparak veya yapacakmış gibi görünerek bir çıkar sağlarlar. Bu suretle hem rüşvet alarak, hem de görevlerini kötüye kullanarak günaha girmiş ve suç işlemiş olurlar.⁹⁵⁸

Kur'ân-ı Kerîm'de rüşvet kelime olarak yer almamaktadır. Ancak iki âyet müfessirlerce rüşvete yorumlanmıştır. Bu âyetlerin ilkinde Allah (c.c.) şöyle buyurmaktadır: “ وَلَا تَأْكُلُوا أَمْوَالَكُمْ بَيْنَكُمْ بِالْبَاطِلِ وَتُدْلُوا بِهَا إِلَى الْحُكَّامِ لِتَأْكُلُوا فَرِيقًا مِنْ أَمْوَالِ النَّاسِ بِالْإِثْمِ / وَأَنْتُمْ تَعْلَمُونَ / Aranızda birbirinizin mallarını haksız yere yemeyin. İnsanların mallarından bir kısmını bile bile günaha girerek yemek için onları hâkimlere (rüşvet olarak) vermeyin”⁹⁵⁹

Mâtürîdî bu beyanda iki yorum olduğunu ve bunlardan birinin de birbirinizin malını haksız yollarla yemeyin ve onları yetkililere rüşvet olarak vermeyin anlamı taşıdığını,⁹⁶⁰ ayrıca Übey b. Ka'b (ö. 33/654)'ın kıraatinde bu anlam ile uyuşan bir "la" (لَا) harfinin bu anlama delalet ettiğini⁹⁶¹ söylemektedir.

Bu âyetin tefsirinde rüşvet ile ilgili şu açıklamalara da yer verilmiştir: “Rüşvet vermek ve almak haram olduğu gibi, rüşvet vererek temin edilen menfaat da haramdır. Rüşvet zaman zaman bazı toplumlarda son derece ciddi, yaygın ve yıkıcı bir hastalık halini alabilmektedir. Bu hastalıktan korunmayı veya tedavi etmeyi başaran toplumların uygulamasından anlaşıldığına göre bunun için başta eğitim olmak üzere din, ahlâk, hukuk, iktisat, siyaset gibi sosyal disiplinlerin birlikte işletilmesi gerekmektedir; bu illete karşı verilen mücadelenin başarılı olmasında, bir yandan toplumda sosyal adaletin geliştirilmesi bir yandan da hukuk düzeninin kurulması ve adalet mekanizmasının etkin biçimde çalıştırılması özel bir önem taşımaktadır”⁹⁶²

957 Karaman, *Din ve Sosyal Hayat*, 225.

958 Uludağ, “Ahlak, Maneviyat ve Gündelik Hayat”, 382.

959 el-Bakara 2/188.

960 Mâtürîdî, *Te'vilâtü Ehli's-Sünne*, 2/58; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 1/233; İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-me'sîr fi 'ilmi't-tefsîr*, 1/152; Kurtubî, *el-Câmi' li-aḥkâmi'l-Kur'ân*, 2/339-340; Nesefî, *Medârik*, 1/163; Mahallî-Suyûtî, *Tefsîru'l-Celâleyn*, 39; Sâbûnî, *Safvetü't-tefâsir*, 1/112.

961 Mâtürîdî, *Te'vilâtü Ehli's-Sünne*, 2/58; Nesefî, *et-Teysîr fi't-tefsîr*, 3/106.

962 Karaman vd., *Kur'ân Yolu*, 1/289-290.

Diğer âyet ise şudur: “سَمَاعُونَ لِلْكَذِبِ أَكْأَلُونَ لِلسُّحْتِ”/Onlar, yalanı çok dinleyen, haramı çok yiyenlerdir”⁹⁶³ İbn Âşûr (ö. 1973) bu âyetin tefsirinde “السُّحْتِ” kelimesinin haram olan rüşvetin de içinde yer aldığı faiz, gasp ve yetimin malını yeme gibi bütün malları kapsadığını⁹⁶⁴ söylemektedir.

Suht kavramın genellikle rüşvet anlamında kullanıldığı, benzer maddi suçları içinde barındırdığı, Yahudilere de atıf yapılmak suretiyle şu şekilde ifade edilmiştir: “Haram” diye tercüme edilen suht kelimesi sözlükte “bir şeyin kökünü kazımak” anlamına gelen sahttan türemiş olup her türlü haram malı ifade eder. Haram malın bereketi olmadığı ve evi barkı yıktığı için ona suht adı verilmiştir. Bununla birlikte suht kelimesi çoğunlukla rüşvet, fahişelik ücreti, şarap parası, murdar hayvan etinin satışından alınan para, kâhine verilen ücret, günah işlemek için verilen ücret gibi alanı ve vereni küçük düşüren bayağı maddî menfaatleri ifade etmek için kullanılır. Yahudi ve münafıkların yalan dinlemeye çok meraklı oldukları burada tekrar edildikten sonra haram yemeye de alışık oldukları vurgulanmakta, özellikle kendilerinden rüşvet aldıkları kişiler lehine yalancı şahitliği kabul edip haksız karar veren yahudi hâkim ve hakemlere işaret edilmektedir”⁹⁶⁵

Rüşvetin verilebileceği bazı durumları ise İbn Nüceym (ö. 970/1563) tarafından açıklamıştır. Bunlar:

1. Kişi kendi malı veya canına karşı korku hissettiği zaman vermesi.
2. Bir esirin serbest kalması için vermesi.
3. Alay edilmekten korktuğu için vermesi.
4. Gaspçının mala el koyacağından korkması halinde malı korumak için bir miktar vermesi.⁹⁶⁶

Dinimizde haksız yollardan kazanılan mal haramdır. Ahlâki kaideleri tahrip eden, insan haklarını ayaklar altına alan rüşvet vb. cürümler, fert ve toplum hayatında yıkıcı akıbetler doğurur.⁹⁶⁷ Hz. Peygamber (s.a.v.)'in "Rüşvet alana da verene de Allah lanet etsin"⁹⁶⁸ buyurduğu, sosyal hayatı çöküntüye götüren, adalet duygusunu

963 el-Mâide 5/42.

964 Muhammed et-Tâhir b. Muhammed b. Muhammed et-Tâhir et-Tûnisî, *et-Taḥrîr ve't-tenvîr* (Tunus: ed-Dârü't-Tunusiyye li'n-neşr, 1984), 6/202.

965 Karaman vd., *Kur'ân Yolu*, 2/276-277.

966 Zeynüddîn b. İbrâhîm b. Muhammed İbn Nüceym, *el-Eşbâh ve'n-nezâ'ir* (Beyrût-Lübnan: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1419/1999), 132.

967 Karaman, *Din ve Sosyal Hayat*, 227.

968 Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 11/87 (No.6532); İbn-i Mâce, *Sünen-i İbn-i Mâce*, “Ahkâm”, 2 (No. 2313); Ebû Dâvûd, “Akdiye”, 5 (No. 3580); Tirmizî, “Ahkâm”, 13 (No. 1337).

zayıflatan, devlete ve yönetime olan güveni sarsan rüşvetin alınması da verilmesi de büyük günahlardandır. Ahlak açısından rezillik, hukuk açısından suçtur.⁹⁶⁹

2.3.4.5. İsrâf

Sözlükte (س-ر-ف) fiili, zarar, cehalet, hata,⁹⁷⁰ haddi aşma,⁹⁷¹ gaflet,⁹⁷² abartma,⁹⁷³ bu fiilden türeyen isrâf (الإسراف), malı değersiz maksada harcama, bir şeyi gerekli hususta gerektiğinden fazla harcama ve hududun miktarını bilmeme,⁹⁷⁴ insanın sahip bulunduğu nimetleri gereksiz ve aşırı tüketmesi⁹⁷⁵ anlamlarına gelmektedir.

İsrâf, insanlığın en büyük belalarından biri ve tartışmasız bir zulümdür. Küresel âfetlerin tümünü öncelikle israf tetiklemektedir. Bu bakımdan, israf küresel bir insanlık suçudur. İsrâf, küresel âfetlerden sadece birisi değil, küresel âfetlerin en büyüğüdür. Çünkü israf bütün âfetlerin motorudur. Tüm uygarlıkların en yıkıcı felaketi de israftır. Çünkü israf, emeğe ve insana ihanetin en dikenlisidir.⁹⁷⁶

Kur'ân'da israf kelimesi şu anlamlarla da kullanılmıştır.⁹⁷⁷

1. Olması gerekenin dışına çıkma.⁹⁷⁸
2. Haram yeme.⁹⁷⁹
3. Ölçüsüzce harcama.⁹⁸⁰
4. Helal olanı haramlaştırma.⁹⁸¹
5. Şirk.⁹⁸²
6. Günahlarda haddi aşma.⁹⁸³

Genel olarak Kur'ân-ı Kerîm maddi israfların dışında şirk, küfür, zulüm, kibir, isyan, şehvet, öldürme ve günah gibi konuları da aşırılık ve israf olarak değerlendirmiştir.⁹⁸⁴

969 Uludağ, “Ahlak, Maneviyat ve Gündelik Hayat”, 383.
970 Halîl b. Ahmed, *Kitâbü'l-‘Ayn*, 7/244; İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, 9/149.
971 Zemahşerî, *Esâsü'l-belâğa*, 1/451; İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, 9/148.
972 İbn Fâris, *Mu‘cemü mekâyîsi'l-luğa*, 3/153.
973 İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, 9/149.
974 Cürcânî, *Kitâbü't-Ta‘rîfât*, “israf”, 23-24.
975 Karaman vd., “İsrâf”, 328.
976 Öztürk, *Kur'ân'ın Temel Kavramları 2*, 252.
977 İbnü'l-Cevzî, *Nüzhetü'l-a'yûni'n-nevâzir fî 'ilmi'l-vücûh ve'n-nezâ'ir*, 363-364.
978 el-İsrâ 17/33.
979 en-Nisâ 4/6.
980 el-Furkân 25/67.
981 el-A‘râf 7/31.
982 el-Mü‘min 40/43.
983 ez-Zümer 49/3.

Kur'ân, kendi emeğinin karşılığı olandan savurganlık yapmaya da karşı çıkmakta ama onu israf sözcüğüyle değil, 'tebzîr' sözcüğüyle ifade etmektedir.⁹⁸⁵ Kur'ân'da “وَآتِ ذَا الْقُرْبَىٰ حَقَّهُ وَالْمِسْكِينَ وَابْنَ السَّبِيلِ وَلَا تُبَذِّرْ تَبْذِيرًا”/Akrabaya, yoksula ve yolda kalmış yolcuya haklarını ver, fakat saçıp savurma⁹⁸⁶ buyruğunda kullanılışı itibariyle tebzîr, malı saçıp savurmak, zayi etmek, sefihçe harcamak, gerektiği yere sarf etmemek, az da olsa yararlı yerde değil de yok olup gideceği yerde harcamak⁹⁸⁷ anlamlarına gelir.

Buna göre doğru yerlere de olsa haddinden fazla harcamak israf, miktarı ne olursa olsun yanlış yerlere harcamada bulunmak tebzîrdir.⁹⁸⁸ Mâverdî, israf ve savurganlık arasındaki farka şöyle değinmiştir: “İsraf, verilmesi gereken hakların miktarını bilmemektir. Savurganlık ise, verilmesi gereken hakların nereye verileceğini bilmemektir. İkisi de yerilmiş huylardır ancak savurganlık daha kötüdür. Çünkü israf eden kişi az vermesi gereken yerde çok vererek hata etmiştir. Ancak savurgan kişinin hatası çok vermesinden değil nereye verilmesi gerektiği konusunda câhil davranmasındandır. Bu nedenle savurganlık yapan kişi bizatihi haklara tecavüz eden zâlim hükmünü alır.”⁹⁸⁹

Savurganlığı ana kaynağı ise fazla mala sahip olmak. İslami telakkiye göre servet, bir nimet ve imkân olduğu kadar, bir yükür de. Çünkü Kur'ân'ı Kerîm servetin bir fitne yani imtihan vasıtası⁹⁹⁰ olduğunu bildirmiştir.

İsraf kavramı Kur'ân-ı Kerîm'de yirmi üç âyette yer almaktadır.⁹⁹¹ Ele alacağımız âyetlerde israfın, mal ve imkânların gereksiz yere harcanması anlamındaki değerlendirmelere yer vereceğiz.

Kur'ân Rahmân'ın kullarının özelliklerinden birinin şu olduğunu belirtmiştir: “وَالَّذِينَ إِذَا أَنْفَقُوا لَمْ يُسْرِفُوا وَلَمْ يَقْتُرُوا وَكَانَ بَيْنَ ذَلِكَ قَوَامًا”/Onlar, harcadıklarında ne israf ne de cimrilik edenlerdir. Onların harcamaları, bu ikisi arası dengeli bir harcamadır⁹⁹² Âyette geçen israfın, malı günah olan şeyler için harcamak olduğu, Allah'a

984 Karaman, *Din ve Sosyal Hayat*, 231.

985 Öztürk, *Kur'ân'ın Temel Kavramları 2*, 251.

986 el-İsrâ 17/26.

987 Okumuş, *Kur'ân'da Toplumsal Çöküş*, 158.

988 Cengiz Kallek, “İsraf”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 23/ 179.

989 Mâverdî, *Edebü 'd-dünyâ ve 'd-dîn*, 187.

990 Mustafa Çağrı, *Ana Hatlarıyla İslam Ahlâkı* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2000), 279.

991 Abdülbâkî, “srf”, 349-350.

992 el-Furkân 25/67.

yaklaşmak amacıyla harcanan paranın israf olmadığı⁹⁹³ da söylenmiştir.⁹⁹⁴ Bir başka görüşe göre ise israf, günah yolundaki harcamalardır⁹⁹⁵ denilmiştir.

Bir başka âyette ise “يَا بَنِي آدَمُ خُذُوا زِينَتَكُمْ عِنْدَ كُلِّ مَسْجِدٍ وَكُلُوا وَاشْرَبُوا وَلَا تُسْرِفُوا إِنَّهُ لَا يُحِبُّ الْمُسْرِفِينَ”/Ey Âdemoğulları! Her mescitte ziynetinizi takının (güzel ve temiz giyinin). Yiyeceğin için fakat israf etmeyin. Çünkü O, israf edenleri sevmez”⁹⁹⁶ Âyetin çok yemek yemeyi ya da Allah'ın verdiği nimetlerden faydalanmayı terketmeyi yasakladığı, ayrıca Allah'ın helal kıldıklarını haram saymak ve O'nun verdiği nimetlerden yüz çevirmek de haddi aşarak israf anlamına⁹⁹⁷ geldiği söylenmiştir.

Mâverdî, israf etmeyiniz emrinin iki şekilde tefsir edildiğini beyan etmektedir:

1. Bir şeyi kendinize haram kılarak israfa kaçmayın.
2. Haram yemeyin, çünkü bu israftır.⁹⁹⁸

İsraf elbette sadece maddi işlerde olmaz. Nitekim Hz. Peygamber “نِعْمَتَانِ مَغْبُورٌ عَلَيْكُمَا إِيكُمَا كَثِيرٌ مِنَ النَّاسِ، الصَّحَّةُ وَالْفَرَاغُ”/İki nimet vardır ki insanların çoğu onları (değerlendirme) hususunda aldanmıştır: Sağlık ve boş vakit”⁹⁹⁹ buyurarak manevi anlamda israfı, “إِنَّ اللَّهَ حَرَّمَ عَلَيْكُمُ: عُقُوقَ الْأُمَمَاتِ وَوَادَ النَّبَاتِ، وَمَنْعَ هَاتِ. وَكَرِهَ لَكُمْ: قِيلَ وَقَالَ، وَكَثْرَةَ”/Allah, annelere hürmetsizlik etmeyi, kız çocukları diri diri gömmeyi ve (vermeniz gereken şeyleri) vermeyip (hakınız olmayan şeyleri) almayı size haram kılmıştır. Dedikodu etmeyi, (anlamsız) çok soru sormayı ve malı israf etmeyi ise sizin için hoş karşılamamıştır”¹⁰⁰⁰ buyurmakla da maddi olan israfı yasaklamıştır.

İsraf ferdin maddi ve manevi çöküşüne zemin hazırladığı gibi toplumun çöküşüne sebep olacak ve dünyayı iflasa sürükleyecek bir zincirin en önemli halkasıdır. Bu nedenle Allah'ın insanlara sunmuş olduğu maddi ve manevi bütün nimetleri yerli yerince harcamamak, dikkatli kullanmamak hem ferdi hemde toplumsal açıdan bir suç, gelecek nesiller adına büyük bir vebaldir.

2.3.4.6. İhtikâr

993 Ebü'l-Kâsım Zeynülislâm Abdülkerîm b. Hevâzin b. Abdilmelik el-Kuşeyrî, *Leâ'ifü'l-işârât*, thk. İbrahim Besyûnî (Mısır: el-Hey'etü'l Mısriyyetü'l-Âmme li'l-Kitâb, ts), 2/650.

994 Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 3/293.

995 Ebüssuûd, *İrşâdü'l-'akli's-selîm*, 6/229.

996 el-A'râf /31.

997 Mâturîdî, *Te'vilâtü Ehli's-Sünne*, 4/405.

998 Mâverdî, *Edebü'd-dünyâ ve'd-dîn*, 352.

999 Buhârî, “Rikâk”, 1 (No. 6049); İbn-i Mâce, *Sünen-i İbn-i Mâce*, “Zühd”, 15 (No. 4170); Tirmizî, “Zühd”, 34 (No. 2304).

1000 Buhârî, “Edeb”, 6 (No. 5630).

Arapça sözlüklerde, eksiltmede zulüm, tekeline almak, toplamak,¹⁰⁰¹ hapsetmek,¹⁰⁰² kötü davranmak,¹⁰⁰³ azaltmak¹⁰⁰⁴ gibi anlamlarda (ح-ك-ر) fiilinden türeyen ihtikâr (الاحتكار), pahalılaşacağı zamanı beklemek amacıyla yiyecek ve benzeri yenilen şeyleri toplayıp saklamak¹⁰⁰⁵ demektir.

Ebu Hanife (ö. 150/767) hapsedilip zarara neden olan her şeyi ihtikâr olarak tanımlamıştır.¹⁰⁰⁶

İhtikâr, malı stok ederek talebi arttırmak suretiyle malın pahalılaşmasına sebep olmak ve fiyatlar yükselince malı satarak aşırı ve haksız kazanç elde etmek olduğundan bütün dinlerde ve hukuk düzenlerinde yasaklanmıştır.¹⁰⁰⁷

Vurgunculuk (speküstasyon) olarak da görülen ihtikâr genellikle gıda ve zorunlu ihtiyaç maddelerinde yapılır.¹⁰⁰⁸ Gazzâlî, ihtikârın zararının umuma şamil olan zulüm¹⁰⁰⁹ olarak değerlendirmiştir.

İhtikâr kavramına Kur'an'da rastlanmamaktadır. Bununla birlikte haksız yoldan kazanç sağlamayı yasaklayan âyetlerle¹⁰¹⁰ dinin genel ahlâkî ilkeleri, ihtikâr yasağının da dolaylı atıfları olarak kullanılır. Örneğin “إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا وَيَصُدُّونَ عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ” *Inkâr edenler ile Allah'ın yolundan ve içinde, yerli, misafir bütün insanları eşit kıldığımız Mescid-i Haram'dan alıkoyanlar (azabı hak etmişlerdir.) Kim de orada zulmederek haktan sapmak isterse, biz ona elem dolu bir azaptan tattıracağız*¹⁰¹¹ âyetinde yer alan “الإلحاد” kelimesi, Sa'îd b. Cübeyr (ö. 95/713) tarafından karaborsacılık olarak tefsir edilmiştir.¹⁰¹² Yine aynı âyet için Hanefî âlimi Cessâs (ö. 370/981) ihtikâr, zulüm ve şirkin bu kapsamda olduğunu¹⁰¹³ söylemektedir.

1001 Halîl b. Ahmed, *Kitâbü'l-'Ayn*, 3/61.

1002 İbn Fâris, *Mu'cemü mekâyisi'l-luğa*, 2/92.

1003 Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsu'l-Muhît*, 378.

1004 Zebîdî, *Tâcü'l-'arûs min cevâhiri'l-Kâmûs*, 11/71.

1005 İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, 4/208.

1006 Ebû Abdillâh Muhammed et-Tâhir b. Muhammed b. Abdilkâdir b. Muhammed b. Âşûr, *Maķāsidü's-şer'i'ati'l-İslâmiyye*, thk. Muhammed el-Habîb İbnü'l-Hûce (Katar: Vizâratü'l-Evkâf, 1425/2004), 2/410.

1007 Karaman vd., “İhtikâr”, 302.

1008 Uludağ, “Ahlak, Maneviyat ve Gündelik Hayat”, 383.

1009 Gazzâlî, *İhyâ'ü 'ulûmi'd-dîn*, 2/72.

1010 el-Bakara 2/188; en-Nisâ 4/161; el-A'râf 7/85.

1011 el-Hac 22/25.

1012 Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 3/151; Râzî, *Mefâtîhu'l-ğayb*, 23/218; Ebû Hayyân Muhammed b. Yûsuf b. Alî b. Yûsuf b. Hayyân el-Endelüsî, *el-Bahrü'l-muhît fî't-Tefsîr*, thk. Sıdkî Muhammed Cemîl (Beyrût: Dâru'l-Fikr, 1420), 7/500.

1013 Ebû Bekr Ahmed b. Alî er-Râzî el-Cessâs, *Ahkâmü'l-Kur'an*, thk. Abdüsselâm Muhammed Ali Şahin (Beyrût-Lübnan: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1415/1994), 3/301.

Bir başka âyette “ وَأَخَذِهِمُ الرِّبَا وَقَدْ نُهُوا عَنْهُ وَأَكْلِهِمْ أَمْوَالَ النَّاسِ بِالْبَاطِلِ وَأَعْتَدْنَا لِلْكَافِرِينَ مِنْهُمْ ”¹⁰¹⁴ *Kendilerine yasaklanmış olduğu hâlde faiz almaları, insanların mallarını haksız yere yemeleri sebebiyle önceden kendilerine helâl kılınmış temiz ve hoş şeyleri onlara haram kıldık. İçlerinden inkâr edenlere de acı bir azap hazırladık* buyruğunda yer alan “ وَأَكْلِهِمْ أَمْوَالَ النَّاسِ بِالْبَاطِلِ ” *İnsanların mallarını haksız yere yemeleri*” ifadesi M. Ebû Zehre’ye (1898-1974) göre dolaylı olarak ihtikâr yasağına¹⁰¹⁵ işaret etmektedir.

Allah Resûlü (s.a.v.) ise “ الْجَالِبُ مَرْزُوقٌ وَالْمُحْتَكِرُ مَلْعُونٌ ” *İnsanlara satmak üzere mal getiren rızıklandırılır, malını stoklayıp karaborsaya düşüren ise lânetlenir*”¹⁰¹⁶ buyurmuş ve mühtekirin durumunu ortaya koymuştur.

Sonuç olarak ihtikâr, şahsi menfaatin toplum menfaatinin önüne geçmesi, ferdleri maddi ve manevi sıkıntıya sokması, toplumu kargaşaya sürüklemesi ve ihtiyaçların giderilmesini zorlaştırması nedenleriyle büyük bir suçtur.

1014 en-Nisâ 4/161.

1015 Muhammed b. Ahmed b. Mustafâ Ebû Zehre, *Zehretü't-tefâsîr* (b.y. Dâru'l-fikru'l-arabi, ts.), 4/1958.

1016 İbn-i Mâce, *Sünen-i İbn-i Mâce*, “Ticâret”, 6 (No. 2153).

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

SUÇLARIN İSLÂHINA YÖNELİK KUR'ÂN-SÜNNET BAĞLAMINDA TEDBİR veya UHREVİ YAPTIRIMLAR

Kur'ân'ın en önemli hedefi şüphesiz ki ıslâhtır. İslâhın amacı ise iyi insan, iyi bir kul olma ve o iyi insan veya kula yaratıcısı tarafından ne vaadedilmişse ona ulaştırmaktır. Bu konuda ona yardımcı olan ise Kur'ân ve Hz. Peygamber 'dir (s.a.v.). Ancak insan daha önce belirttiğimiz gibi elbette kusursuz yaratılmamıştır. İnsanın kusurlarını bilen Allah (c.c.), onu bu olumsuz hallerinden çıkaracak, eksikliklerini ıslâh edecek ve hedefe ulaştıracak yolları da göstermektedir.

Kur'ân ve sünnet, fert ve toplumu ıslâh etme yöntemi olarak mükâfat, suça dikkat çekme, suça karşı uyarma, tedbir alma ve bunlarda çözüm olmazsa ceza yöntemini kullandığını görmekteyiz.

Tezimizin bu bölümünde ferdi ve toplumsal suçların ıslâhına yönelik Kur'ân ve O'nun tebliğcisi olan Hz. Peygamber'in (s.a.v.) ne gibi tedbirler aldığını ve yaptırımlarda bulunduğunu, yine bu amaca yönelik uyarı, dikkat çekme ya da varsa cezaları ele alacağız.

3.1. DAVRANIŞSAL SUÇLARA KARŞI TEDBİR veya UHREVİ YAPTIRIMLAR

Davranış yönüyle suç olarak gördüğümüz aldatma ve ikiyüzlülük, birbiriyle ilişkili iki kavram olarak görülebilir. Aldatma için, olduğundan farklı görünme-gösterme ve dolayısıyla ikiyüzlü olma gereklidir.

Kur'ân ikiyüzlülük özelliğini münafıklara hasrederek kalplerindekiler ile ağızlarından çıkanların farklı olduğunu¹⁰¹⁷ vurgular. Bu ikiyüzlülük karşısında ise “يَسْتَخْفُونَ مِنَ النَّاسِ وَلَا يَسْتَخْفُونَ مِنَ اللَّهِ وَهُوَ مَعَهُمْ”/Bunlar, insanlardan gizlenmeye çalışırlar da Allah'tan gizlenmezler. Allah onlarla beraberdir”¹⁰¹⁸ ifadesiyle Kur'ân, hiçbir şeyin O'ndan gizli kalmayacağı gibi ikiyüzlülüğün de Allah'tan gizli kalmayacağını hatırlatarak bu duruma dikkat çeker. Bu sebeple Allah ikiyüzlüleri de dilerse azaplandıracağını veya tövbelerini kabul edeceğini “لِيَجْزِيَ اللَّهُ الصَّادِقِينَ بِصِدْقِهِمْ وَيُعَذِّبَ” لِيَجْزِيَ اللَّهُ الصَّادِقِينَ إِنْ شَاءَ أَوْ يَتُوبَ عَلَيْهِمْ إِنْ كَانَ غَفُورًا رَحِيمًا (Böyle oldu ki) Allah, sözünde duranları

1017 el-Mâide 5/48.

1018 en-Nisâ 4/108.

sadakatleri sebebiyle ödüllendirsin, münafıkları da dilerse cezalandırsın, dilerse bağışlasın! Allah çok bağışlayıcı, ziyadesiyle esirgeyicidir”¹⁰¹⁹ âyetiyle bildirmiştir.

Özetle yukarıda belirttiğimiz üzere hiçbir şeyin Allah’tan gizli kalmadığı ve ikiyüzlülüğü cezalandırabileceği Kur’ân’da bildirilmiş, buna karşın tedbir amaçlı “فَاسْتَقِمْ كَمَا أُمِرْتَ وَمَنْ تَابَ مَعَكَ وَلَا تَطْغَوْا إِنَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ بَصِيرٌ”/Öyle ise emrolunduğun gibi dosdoğru ol. Beraberindeki tövbe edenler de dosdoğru olsunlar. Hak ve adalet ölçülerini aşmayın. Şüphesiz O, yaptıklarınızı hakkıyla görür”¹⁰²⁰ buyruğu ile davranışlarda ikiyüzlü değil dosdoğru olunması istenmiştir.

Aldatma konusunda ise konu olarak işlediğimiz ölçü ve tartıda hile yapıp aldatanlara dikkat çeken Kur’ân, Medyen halkını örnek olarak göstermekte ve Hz. Şuayb’ın ölçü ve tartıda hile yapmama emrini “فَاَوْفُوا الْكَيْلَ وَالْمِيزَانَ”/Artık ölçüyü ve tartıyı tam yapın”¹⁰²¹ âyeti hatırlatmaktadır. Öyle ki sadece ölçü ve tartıda değil hangi işte olursa olsun aldatanlara Kur’ân “وَيْلٌ” veyl olsun¹⁰²² demektedir. Hz. Peygamber ise, “وَمَنْ غَشَّنَا فَلَيْسَ مِنَّا”/Bizi aldatan, bizden değildir”¹⁰²³ buyarak aldatanları ümmetten olmamakla nitelendirerek suçun yaptırım boyutuna dikkat çekmiştir.

Aşırı gitme ve haddi aşma konusunda çeşitli âyetlerde Allah’ın sınırlarına riâyet edilmesi, buyruk ve yasaklarına uyulması emredilip bu sınırlara yaklaşılmaması yasaklanırken¹⁰²⁴ bu sınırları korumanın müminlerin bir özelliği olduğu vurgulanır.¹⁰²⁵ Öte yandan insan ilişkilerine ve özellikle aile hukukuna dair yasaklar açıklandıktan sonra, “İşte bunlar Allah’ın koyduğu sınırlardır, onları aşmayın. Artık kim Allah’ın sınırlarını aşarsa onlar zalimlerin ta kendileridir”¹⁰²⁶ buyurularak bu sınırları çiğnemenin zulümle eşdeğer olduğu ifade edilmektedir. Allah’ın belirlediği sınırları aşanlar Kur’ân’da mu‘tedî kelimesiyle ifade edilir. Son olarak Allah’ın haddi aşanları sevmediği¹⁰²⁷ bildirilir.¹⁰²⁸ Uhrevi boyutuyla da bir yaptırımının bulunduğu şöyle bildirilir: “وَمَنْ يَعْصِ اللَّهَ وَرَسُولَهُ وَيَتَعَدَّ حُدُودَهُ يُدْخِلْهُ نَارًا خَالِدًا فِيهَا وَلَهُ عَذَابٌ مُهِينٌ”/Kim de

1019 el-Ahzâb 33/24.

1020 Hûd 11/112.

1021 el-A‘râf 7/85.

1022 el-Mutaffifîn 83/1.

1023 Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 15/232 (No.9396); Müslim, “İmân”, 164.

1024 el-Bakara 2/187.

1025 et-Tevbe 9/112.

1026 el-Bakara 2/229.

1027 el-Bakara 2/190; el-Mâide 5/87.

1028 İbrahim Çelik, “Teaddî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 39/283.

Allah'a ve Peygamberine isyan eder ve O'nun koyduğu sınırları aşarsa, Allah onu ebedî kalacağı cehennem ateşine sokar. Onun için alçaltıcı bir azap vardır"¹⁰²⁹

Suç olarak gördüğümüz ana-babaya itaatsizlik hususunda güzel bir ölçü koymuş olan Allah (c.c.), onlara iyi davranmayı, öf bile dememeyi, güzel söz söylemeyi ve dua etmeyi tavsiye etmiştir.¹⁰³⁰ Onlara isyan ise Hz. Peygamber tarafından Allah'a (c.c.) şirk koştuktan sonra büyük günahlardan olduğu ifade edilmiş,¹⁰³¹ adeta uhrevi yaptırıma dikkat çekilerek kişi bu davranıştan uzak tutularak ıslâha yönelik tedbir alınmak istenmiştir. Ayrıca Hz. İbrâhim ile iman etmeyen babası Âzer arasında geçen diyalogda,¹⁰³² Âzer'in "لَمْ تَنْتَهَ لَأَرْجُمَنَّكَ" / *Eğer vazgeçmezsen, mutlaka seni taş a tutarım*" ifadesine karşı Hz. İbrâhim'in "قَالَ سَلَامٌ عَلَيْكَ" / *Esen kal! Senin için Rabbimden af dileyeceğim*" sözü, kanaatimizce ana-babanın asi yönüne karşı kötü muamele etmemeye genel anlamda tedbir amaçlı bir davranışa örnek olarak gösterilebilir.

Davranış yani ameli yönüyle suç olan bozgunculuk, çeşitli sebeplerle önce kişinin kalbinde başlar sonra amellerine sonunda da topluma sirâyet eder. Bu sebeple insanın kalbine dikkat çeken Hz. Peygamber (s.a.v.) "إِذَا صَلَحَتْ" / *Bilin ki! Vücutta öyle bir et parçası vardır ki o, iyi (doğru ve düzgün) olursa bütün vücut iyi (doğru ve düzgün) olur; o bozulursa bütün vücut bozulur. Bilin ki! O, kalptir*"¹⁰³³ buyurarak ıslâhın önce kişinin kendisinden başlamasının gerekliliğini söylemiştir.

Kur'ân, bozgunculuğun sebebi olarak Allah'ın emirlerine muhalefet etme ve hak yolundan ayrılma olarak görmekte ve şöyle dile getirmektedir: "ظَهَرَ الْفَسَادُ فِي الْبَرِّ" / *İnsanların kendi işledikleri (kötülükler) sebebiyle karada ve denizde bozulma ortaya çıkmıştır. Dönmeleri için Allah, yaptıklarının bazı (kötü) sonuçlarını (dünyada) onlara tattıracaktır*"¹⁰³⁴ Ayrıca "إِنَّمَا السَّبِيلُ عَلَى الَّذِينَ يَظْلِمُونَ النَّاسَ وَيَبْغُونَ فِي الْأَرْضِ بِغَيْرِ الْحَقِّ أُولَئِكَ لَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ" / *Ceza yolu ancak insanlara zulmedenler ve yeryüzünde haksız yere taşkınlık edenler içindir. İşte*

1029 en-Nisâ 4/14.

1030 el-İsrâ 17/23-24.

1031 Buhârî, "Edeb", 6 (No. 5631).

1032 Meryem 19/46-47.

1033 Buhârî, "İmân", 38 (No. 52); Müslim, "Müsâkat", 1599; İbn-i Mâce, *Sünen-i İbn-i Mâce*, "Fiten", 15 (No. 3984).

1034 er-Rûm 30/41.

onlar için elem dolu bir azap vardır”¹⁰³⁵ buyruğu ile bozgunculara yapılacak uhrevi yaptırım açıkça zikredilmiştir.

Kur’ân’da büyük günah işlemek ya da küçük günahlarda ısrar etmek anlamında¹⁰³⁶ ele aldığımız fasıklık suçunu işleyenlere önce mü’min ile fasığın bir olmayacağı “أَفَمَنْ كَانَ مُؤْمِنًا كَمَنْ كَانَ فَاسِقًا لَا يَسْتَوُونَ”/Hiç mü’min, fasık gibi olur mu? Bunlar (elbette) eşit olmazlar”¹⁰³⁷ buyrularak dikkat çekilmiş, sonra ise barınağının ateş olduğu “وَأَمَّا الَّذِينَ فَسَقُوا فَمَأْوِيَهُمُ النَّارُ”/Fasıklık edenlere gelince, onların barınağı ateştir”¹⁰³⁸ âyetiyle uhrevi yaptırım haber verilmiştir. Yine Kur’ân, inandıktan sonra yoldan çıkanların tövbe ederek affedilmek suretiyle ıslâh olabileceklerini, tövbe etmedikleri takdirde ise zalim olacakları “بِئْسَ الْإِسْمُ الْفُسُوقُ بَعْدَ الْإِيمَانِ وَمَنْ لَمْ يَتُبْ فَأُولَٰئِكَ هُمُ”/İmandan sonra fasıklık ne kötü bir namdır! Kim de tövbe etmezse, işte onlar zâlimlerin ta kendileridir”¹⁰³⁹ âyetiyle vurgulanmıştır.

Gafleti aklını, gözünü, kulağını gerçekleri bilmede ve anlamada kullanmama ve Allah’ı unutma olarak değerlendirmiştik. Gaflette olan insanı Kur’ân şöyle uyarmaktadır: “وَلَا تَكُونُوا كَالَّذِينَ نَسُوا اللَّهَ فَأَنْسَاهُمْ أَنْفُسَهُمْ أُولَٰئِكَ هُمُ الْفَاسِقُونَ”/Allah’ı unutan ve bu yüzden Allah’ın da kendilerine kendilerini unutturduğu kimseler gibi olmayın. İşte onlar fasık kimselerin ta kendileridir”¹⁰⁴⁰ Bu halden kurtulmanın yolu ise, “وَمَا رَبُّكَ وَادُّكَ رَبُّكَ فِي نَفْسِكَ تَضَرَّعًا وَخِيفَةً وَدُونَ الْجَهْرِ مِنَ الْقَوْلِ بِالْغُدُوِّ وَالْآصَالِ وَلَا تَكُنْ مِنْ”/Rabbin yaptıklarınızdan habersiz değildir”¹⁰⁴¹ buyruğu üzere yaşam sürmek ve “وَالْعَافِلِينَ”/Rabbini, içinden yalvararak ve korkarak, yüksek olmayan bir sesle sabah-akşam zikret ve gafillerden olma”¹⁰⁴² âyeti gereği Hakk ile birlikte olmaktır.

Davranış olarak yapılmış olan suçlardan bir diğeri de gösteriş yapma ya da riya’dır. Bu suçun insanda dışa yansıması farklı şekillerde tezahür edebilir. Söz gelimi kimi ibadetiyle, kimi zenginliği ya da malıyla, kimi de konuşmasıyla gösteriş yapabilmektedir. Kur’ân tüm bunlara karşı mü’min kullarının işlerini hatırlatmakta ve “إِنَّمَا نُطْعِمُكُمْ لِوَجْهِ اللَّهِ لَا نُرِيدُ مِنْكُمْ جَزَاءً وَلَا شُكْرًا”/Biz size sırf Allah rızası için yediriyoruz. Sizden bir karşılık ve bir teşekkür beklemiyoruz”¹⁰⁴³ buyurarak yapılan amellerin Allah rızası için yapılması gerektiğine, Hz. Peygamber (s.a.v.) de “إِنَّ اللَّهَ لَا يَنْظُرُ إِلَى

1035 eş-Şûrâ 42/42.

1036 Tehânevî, Keşşâfü ıstılâhâtî’l-fünûn ve’l-’ulûm, 2/1273.

1037 es-Secde 32/18.

1038 es-Secde 32/20.

1039 el-Hucurât 49/11.

1040 el-Haşr 59/19.

1041 Hûd 11/123.

1042 el-A‘râf 7/205.

1043 el-İnsân 76/9.

Allah sizin suretlerinize ve mallarınıza bakmaz, ancak kalplerinize ve amellerinize bakar”¹⁰⁴⁴ hadisi ile yapılan işlerin niyetinin önemine vurgu yapmıştır. Ayrıca “إِلَّا مَنْ أَتَى اللَّهَ بِقَلْبٍ سَلِيمٍ/Allah’a arınmış bir kalp ile gelen başka”¹⁰⁴⁵ âyeti ile tedbirin ihlâs yönüyle alınmasını istemiştir.

Bir başka suç haset etme ve kıskançlıktır ki bu iki davranış, Allah’ın bir başka insana verdiği nimete rıza göstermemektir. Nitekim Kur’ân’da Hz. Âdem’in iki oğlu arasında yaşananlar bu konu açısından bir örneklik ifade etmektedir.¹⁰⁴⁶ Kur’ân “أَمْ يَحْسُدُونَ النَّاسَ عَلَى مَا آتَاهُمُ اللَّهُ مِنْ فَضْلِهِ/ Yoksa insanları; Allah’ın lütfundan kendilerine verdiği şey dolayısıyla kıskanıyorlar mı?”¹⁰⁴⁷ buyurmuş ve Allah’ın her takdiri ve taksiminin âdil olduğu vurgulanmıştır. Bu sebeple verilen nimetler yönüyle insanın haset ve kıskançlık etmemesi, rekabetin “فَلْيَتَنَافَسِ الْمُتَنَافِسُونَ/ İşte yarışanlar, bunun için yarışsınlar”¹⁰⁴⁸ buyruğuyla, hayırlı işlerde gıpta edilerek haset veya kıskançlığın ıslâh edilmesi istenmiştir. Ayrıca Kur’ân’da (Felak Sûresi) haset bir şer olarak gösterilip hasetçinin şerrinden Allah’a sığınarak tedbir alınması istenmiştir. Bu, haset ve hasetçiye karşı yapılan en büyük uyarıdır.

İkinci bölümde belirttiğimiz üzere haset ve kıskançlığın Allah’ın nimet taksimine göz dikme olduğu bilinmeli, başkasında bulunan maddi ve manevi güzelliklerin yokluğunu arzulamadan gıpta etmeli, başkasının elindekine göz dikmekten kaçınıp çalışarak Allah’tan nimetler istenerek bu suçlara tedbir alınmalıdır.

Hayâ çirkinliğe ve harama engel olan bir duygudur.¹⁰⁴⁹ Davranış yönüyle ahlâka aykırı davranma olarak suç saydığımız hayâsızlık açısından Kur’ân, insanın ıslâhına yönelik ibadet/namazı öngörmüştür. Nitekim: “أَتْلُ مَا أُوحِيَ إِلَيْكَ مِنَ الْكِتَابِ وَأَقِمِ الصَّلَاةَ تَتَذَكَّرُ اللَّهُ أَكْبَرُ وَاللَّهُ يَعْلَمُ مَا تَصْنَعُونَ/Kitaptan sana vahyolunanı oku, namazı da dosdoğru kıl. Çünkü namaz, insanı hayâsızlıktan ve kötülüktен alıyor. Allah’ı anmak (olan namaz) elbette en büyük ibadettir. Allah, yaptıklarınızı biliyor”¹⁰⁵⁰ âyeti buna vurgu yapar. Bu âyet aynı zamanda namaz

1044 Müslim, “Birr ve Sıla vel-Adâb”, 34; İbn-i Mâce, *Sünen-i İbn-i Mâce*, “Zühd”, 10 (No. 4143).

1045 eş-Şuarâ 26/89.

1046 Ahmet Erdiçli, *Kur’ân-ı Kerîm’de Karşılıklı Konuşmalar* (Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2016), 128.

1047 en-Nisâ 4/54.

1048 el-Mutaffifîn 83/26.

1049 Mâverdî, *Edebü’l-dünyâ ve’l-dîn*, 247.

1050 el-Ankebût 29/45.

özelinde ibadetlerin asıl gayesinin kişinin ahlakının düzeltilmesi olduğuna delalet eder.

İnsanlar arasındaki ilişkileri olumsuz etkileyen kin ve buna sebep olan öfke karşısında Kur'an: “الَّذِينَ يُنْفِقُونَ فِي السَّرَّاءِ وَالصَّرَّاءِ وَالْكَاطِمِينَ الْغَيْظَ وَالْعَافِينَ عَنِ النَّاسِ وَاللَّهُ يُحِبُّ”/Onlar bollukta ve darlıkta Allah yolunda harcayanlar, öfkelerini yenenler, insanları affedenlerdir. Allah, iyilik edenleri sever¹⁰⁵¹ buyurarak öfkeye karşı olgun davranış örneğini göstererek ıslâh metodunu belirtmiş ve “وَلَا تَجْعَلْ فِي قُلُوبِنَا غِلًّا لِلَّذِينَ”/Kalplerimizde, iman edenlere karşı hiçbir kin tutturma!¹⁰⁵² buyurarak da suçun ıslâhına yönelik bu konuda Allah'tan yardım istenebileceği zikredilmiştir. Ayrıca Hz. Peygamber de kin vb. duyguların zıtlarıyla ıslâhına yönelerek, bu suçların hediyeleşme suretiyle ıslâh olacağını şu hadisi ile bildirmiştir: “تَهَادَوْا فَإِنَّ الْهَدْيَةَ تَذْهَبُ”/Hediyeleşin. Çünkü hediye, gönülden kini söküp atar¹⁰⁵³

Davranış yönüyle suç saydığımız son kavram ise zannın yasaklanan kısmı olan sû-i zandır. İnsanlar hakkında sû-i zan yerine iyi kanaat besleme anlamında hüsn-i zan yapılması şu âyetle emredilmiştir: “لَوْلَا إِذْ سَمِعْتُمُوهُ ظَنَّ الْمُؤْمِنُونَ وَالْمُؤْمِنَاتُ بِنَفْسِهِمْ”/Bu iftirayı işittiğiniz zaman, iman eden erkek ve kadınlar, kendi (din kardeş)leri hakkında iyi zan besleyip de, “Bu, apaçık bir iftiradır” deselerdi ya!¹⁰⁵⁴

Kur'an'ın “إِنَّ الظَّنَّ لَا يُغْنِي مِنَ الْحَقِّ شَيْئًا”/Oysa zan, hak namına hiçbir şeyin yerini tutmaz¹⁰⁵⁵ buyruğuna Kurtubî, zannın hiç bir zaman yakîn (kesin bilgi ve kanaat) gibi olamayacağını¹⁰⁵⁶ dolayısıyla zan yerine kesin bilgi ile amel edilmesini tavsiye etmiştir. Hz. Peygamber (s.a.v.) ise zan ve diğer olumsuz tutumlara karşı insanlara yol gösterici ve tedbir alıcı olduğunu düşündüğümüz şu hadisi dikkat çekmektedir: “إِيَّاكُمْ وَالظَّنَّ فَإِنَّ الظَّنَّ أَكْذَبُ الْحَدِيثِ وَلَا تَحَسَّسُوا وَلَا تَجَسَّسُوا وَلَا تَنَافَسُوا وَلَا تَحَاسَدُوا وَلَا تَبَاغَضُوا وَلَا”/Zandan sakının. Çünkü zan, yalanın ta kendisidir. Birbirinizin konuştuğuna kulak kabartmayın, birbirinizin özel hâllerini araştırmayın, birbirinizle üstünlük yarışına girmeyin, birbirinize haset etmeyin, birbirinize kin beslemeyin, birbirinize sırt çevirmeyin. Ey Allah'ın kulları! Kardeş olun!¹⁰⁵⁷

1051 Âl-i İmrân 3/134.

1052 el-Haşr 59/10.

1053 Tirmizî, “Velâ”, 29 (No. 2130).

1054 en-Nûr 24/12.

1055 Yûnus 10/36.

1056 Kurtubî, *el-Câmi' li-aḥkâmi'l-Kur'an*, 8/343.

1057 İmam Mâlik, *el-Muvaṭṭa'*, “Hüsnü'l-Hulk”, 15; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 13/476 (No.8118); Buhârî, “Edeb”, 57 (No. 5717); Müslim, “Birr ve Sıla vel-Adâb”, 28.

3.2. SÖZLÜ SUÇLARA KARŞI TEDBİR veya UHREVÎ YAPTIRIMLAR

Sözlü suç olarak değerlendirdiğimiz kavramlardan ilki alay etme idi. İslâm ahlâk ve muaşeret kurallarının yer aldığı Hucurât sûresinde müslümanlar arasındaki barış ve kardeşliğin önemi vurgulandıktan sonra kardeşlik ve dostluk ilkeleriyle bağdaşmayan, insanların mânevî kişiliğine saygısızlık ifade eden, onur ve haysiyetlerini zedeleyen davranışlar arasında istihzaya da şu ifadelerle yer verilmektedir:¹⁰⁵⁸ “يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا يَسْخَرُ قَوْمٌ مِنْ قَوْمٍ عَسَىٰ أَنْ يَكُونُوا خَيْرًا مِنْهُمْ وَلَا نِسَاءٌ مِنْ نِسَاءٍ”¹⁰⁵⁹ *Ey iman edenler! Bir topluluk bir diğerini alaya almasın. Belki onlar kendilerinden daha iyidirler. Kadınlar da diğer kadınları alaya almasın. Belki onlar kendilerinden daha iyidirler*”¹⁰⁵⁹ Bu suçun karşısında ise Kur’ân “يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا يَضُرُّكُمْ لََّا يَضُرُّكُمْ مَنْ ضَلَّٰ إِذَا اهْتَدَيْتُمْ إِلَى اللَّهِ مَرْجِعُكُمْ جَمِيعًا فَيُنَبِّئُكُمْ بِمَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ”¹⁰⁶⁰ *Ey iman edenler! Siz kendinizi düzeltin. Siz doğru yolda olursanız, yoldan sapan kimse size zarar veremez. Hepinizin dönüşü Allah’adır. O zaman Allah, size yaptıklarınızı haber verecektir*”¹⁰⁶⁰ buyurmak suretiyle insanın ilk başta kendisini olumsuz fiillerden arındırıp düzeltmesi gerektiğini belirtmiş ve alaya imkân verilmemesini isteyerek tedbir almıştır. İzzet Derveze bu âyetin aynı zamanda münkeri nehyetmenin vacipliğini ortaya koyduğunu¹⁰⁶¹ belirtmiştir.

Boş sözler ve işler karşısında Kur’ân, “وَالْبَاقِيَاتُ الصَّالِحَاتُ خَيْرٌ عِنْدَ رَبِّكَ ثَوَابًا وَخَيْرٌ”¹⁰⁶² *Kalıcı salih ameller, Rabbinin katında sevap bakımından da daha hayırlıdır, sonuç itibari ile de*”¹⁰⁶² ve “وَالْبَاقِيَاتُ الصَّالِحَاتُ خَيْرٌ عِنْدَ رَبِّكَ ثَوَابًا وَخَيْرٌ أَمَلًا”¹⁰⁶³ *Baki kalacak salih ameller ise, Rabbinin katında, sevap olarak da ümit olarak da daha hayırlıdır*”¹⁰⁶³ buyurarak geçici, fayda vermeyen şeyler yerine yararlı işlerin yapılmasını isteyerek, insana ve topluma örnek bir yol gösterilmiştir.

Bir başka âyette “وَالْعَصْرُ إِنَّ الْإِنْسَانَ لَفِي خُسْرٍ”¹⁰⁶⁴ *Andolsun zamana ki, insan gerçekten ziyan içindedir*”¹⁰⁶⁴ buyrulmuş, buna karşın kazanç-kârın ise, “إِلَّا الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ وَتَوَّصَوْا بِالْحَقِّ وَتَوَّصَوْا بِالصَّبْرِ”¹⁰⁶⁵ *Ancak, iman edip de sâlih ameller işleyenler, birbirlerine hakkı tavsiye edenler, birbirlerine sabrı tavsiye edenler başka (Onlar*

1058 Çağrıcı, “İstihza”, 347.

1059 el-Hucurât 49/12.

1060 el-Mâide 5/105.

1061 Derveze, *et-Tefsîrü’l-ḥadîṣ*, 9/249.

1062 Meryem 19/76.

1063 el-Kehf 18/46.

1064 el-Asr 103/1-2.

ziyanda değillerdir)”¹⁰⁶⁵âyetiyle ancak "fiil" ile elde edileceğinden ötürü Hak Teâlâ'nın, kazancın sebebini zikrettiği ve bunun da salih ameller olduğu¹⁰⁶⁶ söylenerek boş işlere yönelik uygulanması istenen tavır ortaya konulmuştur.

Suç olarak değerlendirdiğimiz gıybet karşısında Kur'ân “ وَقُلْ لِعِبَادِي يَقُولُوا الَّتِي هِيَ ”¹⁰⁶⁷ *Kullarıma söyle: (İnsanlara karşı) en güzel sözü söylesinler*”¹⁰⁶⁷ buyurarak kötü konuşma yerine güzel konuşmayı tavsiye olarak zikrettiği söylenebilir. Hz. Peygamber'in (s.a.v.) bu âyeti destekleyici nitelikteki şu hadisi de kişiyi ıslâh etme açısından önemlidir: “اَللّٰهُمَّ الْاَيُّمُ وَالْيَوْمُ الْاٰخِرُ فَلْيَقُلْ خَيْرًا اَوْ لِيَصْمُتْ”¹⁰⁶⁸ *Allah'a ve âhiret gününe iman eden ya hayır söylesin ya da sussun!* Ayrıca gıybet kul hakkı olması nedeniyle gıybeti yapan, gıybetini yaptığı kişiden helallik almalı ve Allah'tan af dilemelidir. Nitekim Kurtubî, suçu işleyenin ıslâhına yönelik Allah'a tövbe etmesi, gıybetini yaptığı kimse için mağfiret dilemesi ve helallik istemesine yönelik bazı görüşlere değinmiştir.¹⁰⁶⁹ Son olarak ilgili âyetin “فَكَرِهْنُمُوهُ” buyruğunun gıybet edeni bu fiilinden tiksindirmek olduğu da¹⁰⁷⁰ söylenmiştir.

Kişiyi ait bilgileri toplama anlamında suç saydığımız tecessüsün ıslâhı açısından Kur'ân şu uyarıyı yaparak bu davranışı engellemek istemektedir: “ وَلَا تَقْفُ مَا ”¹⁰⁷¹ *Hakkında kesin bilgi sahibi olmadığın şeyin peşine düşme. Çünkü kulak, göz ve kalp, bunların hepsi ondan sorumludur*”¹⁰⁷¹ Ayrıca bu ve benzeri suçları işleyenlerin uhrevi olarak karşılığını görecekleri şu âyetle dikkat çekilerek bir ıslâh metodu izlenmektedir: “ إِنَّ الَّذِينَ يُحِبُّونَ أَنْ ”¹⁰⁷² *Inananlar arasında hayâsızlığın yayılmasını arzu eden kimseler var ya; onlar için dünya ve ahirette elem dolu bir azap vardır. Allah bilir, siz bilmezsiniz*”¹⁰⁷² Zikredilen bu âyet ile ilgili kişinin uzuvları ve sözleriyle müslümanlara zarar vermemesinin farz oluşu gibi, mü'minler hakkında kalbinin hiçbir kötülük düşünmemesinin vâcib olduğuna da delâlet ettiği¹⁰⁷³ ifade edilmiştir.

1065 el-Asr 103/3.

1066 Râzî, *Mefâtîhu'l-ğayb*, 32/281.

1067 el-İsrâ 17/53.

1068 İmam Mâlik, *el-Muvatta'*, “Sıfatu'n-Nebi”, 22; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 45/138 (No.27161); Buhârî, “Rikâk”, 23 (No. 6110); Müslim, “İmân”, 74.

1069 Kurtubî, *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'an*, 16/337-338.

1070 Kurtubî, *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'an*, 16/340.

1071 el-İsrâ 17/36.

1072 en-Nûr 24/19.

1073 Râzî, *Mefâtîhu'l-ğayb*, 23/345.

Verilen sözden dönme ve verilen yemini bozma sözlü suçlar kapsamına aldığımız diğer kavramlardır. Bu hususta Kur'ân, yapılan ahid veya yemin gibi verilen sözlerde Allah'ın da buna şahit olduğu ve ahde vefa gösterenlere mükâfat vereceği bildirilmiştir. Bu konudaki âyet Allah (c.c.) tarafından şöyle dile getirilmiştir: “إِنَّ الَّذِينَ يُبَايِعُونَ اللَّهَ يَدُ اللَّهِ فَوْقَ أَيْدِيهِمْ فَمَنْ نَكَثَ فَإِنَّمَا يَنْكُثُ عَلَى نَفْسِهِ وَمَنْ أَوْفَى بِمَا عَاهَدَ عَلَيْهِ اللَّهُ فَسَيُؤْتِيهِ أَجْرًا عَظِيمًا/Sana bîat edenler ancak Allah'a bîat etmiş olurlar. Allah'ın eli onların ellerinin üzerindedir. Verdiği sözden dönen kendi aleyhine dönmüş olur. Allah'a verdiği sözü yerine getirene, Allah büyük bir mükâfat verecektir”¹⁰⁷⁴

Kur'ân, iman edenlerin ahde vefa gösterme özelliklerine de değinmiş,¹⁰⁷⁵ başka bir âyette ise “كَبُرَ مَقْتًا عِنْدَ اللَّهِ أَنْ تَقُولُوا مَا لَا تَفْعَلُونَ/Yapmayacağınız şeyleri söylemeniz, Allah katında büyük gazap gerektiren bir iştir”¹⁰⁷⁶ buyruğuyla sözünde durmamanın ve yapmayacak şeyleri söylemenin, Allah (c.c.) katında büyük bir buğza sebebiyet verdiği¹⁰⁷⁷ bildirilmiş ve uhrevi yaptırıma dikkat çekilmiştir.

Şahitlik hususunda Kur'ân, “وَلَا تَكْنُمُوا الشَّهَادَةَ وَمَنْ يَكْنُمْهَا فَإِنَّهُ أِنَّمَا قَلْبُهُ وَاللَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ عَلِيمٌ/Bir de şahitliği gizlemeyin. Kim şahitliği gizlerse, şüphesiz onun kalbi günahkârdır. Allah, yaptıklarımızı hakkıyla bilendir”¹⁰⁷⁸ buyruğuyla kalbin bozulduğuna ve şahitlikten kaçınmanın çok büyük bir vebal olduğuna dikkat çekmiş, Hz. Peygamber (s.a.v.) tarafından büyük günahların arasında en büyük olanlardan Allah'a şirk koşma ile birlikte zikredilerek¹⁰⁷⁹ suçun boyutunu, âhiret günü cehenneme yuvarlanacağını¹⁰⁸⁰ söyleyerek de uhrevi yaptırımının olduğunu haber vermiştir.

Sözlü suçlardan son olarak ele aldığımız kavram iftiradır ki, bu davranış da kesin olarak yasaklanmıştır.¹⁰⁸¹ Kur'ân Ker'im'de iftira edenler “فَقَدْ احْتَمَلَ بُهْتَانًا وَإِثْمًا مُبِينًا”¹⁰⁸² Şüphesiz iftira etmiş, apaçık bir günah yüklenmiş olur”¹⁰⁸² ifadesiyle uhrevi yaptırım dile getirilmiştir.¹⁰⁸³ Ayrıca iftiranın, toplumda büyük sosyal zararlara yol açan ve insanların haysiyetini zedeleyen suçlardan biri olması sebebiyle, Kur'ân, bu suçun

1074 el-Fetih 48/10.

1075 el-Mü'minûn 23/8.

1076 es-Saf 61/3.

1077 Neseî, Medârik, 3/475.

1078 el-Bakara 2/283.

1079 Buhârî, “Ahkâm”, 29 (No. 6759); Zemahşerî, el-Keşşâf, 1/330.

1080 İbn-i Mâce, Sünen-i İbn-i Mâce, “Ahkâm”, 32 (No. 2373).

1081 el-İsrâ 17/36.

1082 en-Nisâ 4/112; el-Ahzâb 33/58.

1083 en-Nûr 24/19.

oluşmasını engellemek amacıyla, fasıkların getirdikleri haberlerin iyice araştırılmasını istemekte¹⁰⁸⁴ ve şöyle buyurmaktadır: “يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِنْ جَاءَكُمْ فَاسِقٌ بِنَبَأٍ فَتَبَيَّنُوا أَنْ تُصِيبُوا قَوْمًا بِجَهَالَةٍ فَتُصْحَبُوا عَلَىٰ مَا فَعَلْتُمْ نَادِمِينَ/Ey iman edenler! Size bir fasık bir haber getirirse, bilmeyerek bir topluluğa zarar verip yaptığınıza pişman olmamak için o haberin doğruluğunu araştırın”¹⁰⁸⁵ Bu âyet ile Kur’ân, jurnalcı, söz taşıyıcı ve gıybetçinin sözüne kulak asmayıp gerçeğin ortaya çıkması için haberin mutlaka araştırılması¹⁰⁸⁶ suretiyle bu suçun önüne geçmeye çalışmıştır.

3.3. FİZİKSEL SUÇLARA KARŞI TEDBİR veya UHREVİ YAPTIRIMLAR

Fiziksel olarak ele aldığımız suçlardan ilki adam öldürme suçudur. Adam öldürmenin haramlığını hem Kur’ân’da hem de hadislerde yer aldığını daha önce ilgili bölümde zikretmiştik. Kur’ân öldürme suçuyla ilgili fâilin bilgi, irade ve niyetiyle sıkı sıkıya bağlantılı olması nedeniyle adam öldürme suçunun günah, kısas, diyet, mirastan mahrumiyet ve kefâret şeklinde beş başlık altında toplanabilecek dinî ve hukukî sonuçları mevcuttur.¹⁰⁸⁷ Günümüzde öldürme suçuna terettüp eden dünyevî cezanın kamu otoritesi eliyle verilmesi esas olup şahsî hakkı ihlâl edilenlerin veya bu kanaatte olanların, hakkını bizzat alma yetkileri bulunmaz. Bununla birlikte hataen öldürme için Allah’tan af dilemeye yönelik dünyevi boyutuyla kefâreti gerektiren fiillerden biri olduğu âyette¹⁰⁸⁸ zikredilmiştir¹⁰⁸⁹

Uhrevi boyutuyla yaptırıma ise “وَمَنْ يَقْتُلْ مُؤْمِنًا مُتَعَمِّدًا فَجَزَاؤُهُ جَهَنَّمُ خَالِدًا فِيهَا وَغَضِبَ اللَّهُ عَلَيْهِ وَلَعْنَهُ وَأَعَدَّ لَهُ عَذَابًا عَظِيمًا/Kim bir mü’mini kasten öldürürse, cezası, içinde ebedî kalacağı cehennemdir. Allah, ona gazap etmiş, lânet etmiş ve onun için büyük bir azap hazırlamıştır”¹⁰⁹⁰ buyruğuyla dikkat çekilmiştir. Bu âyetle öldürme suçunun büyüklüğüne işaret edildiğine, bunun korkutma ve uyarı, günahların hafiflemesine, mü’minin kulak vermesine ve korkmasına sebep olacağının umulduğu¹⁰⁹¹ söylenmiştir.

1084 Mehmet Ergün, *Kur’ân’da Toplumsal Ahlak* (Ankara: Fecr Yayınları, 2021), 141.

1085 el-Hucurât 49/6.

1086 Bursevî, *Rûhu’l-Beyân*, 9/71.

1087 Bardakoğlu. “Katil”, 25/47.

1088 en-Nisâ 4/92.

1089 Bardakoğlu. “Katil”, 25/48.

1090 en-Nisâ 4/93.

1091 Derveze, *et-Tefsîrû’l-ḥadîs*, 8/204.

Bir başka suç da işkencedir. İlgili bölümde bu suçun maddi ve manevi olduğunu belirtmiştik ki, manevi suçları aynı zamanda sözlü suçlardan sayabileceğimiz için ıslâhı yönüyle burada tekrar ele almayacağız.

Fiziksel anlamda işkencenin özel bir ıslâh metodu olmamakla birlikte, işkence yapana ceza yöntemi olarak misliyle mukabele edilmesi¹⁰⁹² ve bunu yaparken de aşırıya kaçmaksızın, işkence etmeksizin olması¹⁰⁹³ vurgulanmıştır. Bununla birlikte “يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا كُونُوا قَوَّامِينَ لِلَّهِ شُهَدَاءَ بِالْقِسْطِ وَلَا يَجْرِمَنَّكُمْ شَنَاٰنُ قَوْمٍ عَلَىٰ أَلَّا تَعْدِلُوا” Bununla birlikte “اعْدِلُوا هُوَ أَقْرَبُ لِلتَّقْوَىٰ وَاتَّقُوا اللَّهَ إِنَّ اللَّهَ خَبِيرٌ بِمَا تَعْمَلُونَ” *Ey iman edenler! Allah için hakkı titizlikle ayakta tutan, adalet ile şahitlik eden kimseler olun. Bir topluma olan kininiz, sakın ha sizi adaletsizliğe itmesin. Âdil olun. Bu, Allah’a karşı gelmekten sakınmaya daha yakındır. Allah’a karşı gelmekten sakının. Şüphesiz Allah, yaptıklarınızdan hakkıyla haberdardır*”¹⁰⁹⁴ buyruğuyla adaletle muamele edilmesi istenmektedir. Ancak günümüzde dünyevî cezanın kamu otoritesi eliyle verilmesi esastır.

Uhrevi yaptırıma Hz. Peygamber (s.a.v.) ise şöyle buyurarak dikkat çekmiştir: “إِنَّ اللَّهَ يُعَذِّبُ الَّذِينَ يُعَذِّبُونَ النَّاسَ فِي الدُّنْيَا” *Dünyada insanlara işkence edenlere Allah da âhirette ceza verir*”¹⁰⁹⁵

Zina suçunda suçluya dair dünyevi açıdan ceza yöntemiyle yaptırımlar Kur’ân’da yer almaktadır. Nitekim bu husus âyetlerde şöyle izah edilir: “وَالَّتِي يَأْتِيَنَّ الْفَاحِشَةَ مِنْ نِسَائِكُمْ فَاسْتَشْهِدُوا عَلَيْهِنَّ أَرْبَعَةً مِنْكُمْ فَإِنْ شَهِدُوا فَأَمْسِكُوهُنَّ فِي الْبُيُوتِ حَتَّىٰ يَتَوَفَّيَهُنَّ الْمَوْتُ أَوْ يَخْرُجُنَّ مِنْكُمْ لَكُمُ اثْنَتَا عَشْرَةَ نَجْوً” *Kadınlarınızdan fuhuş (zina) yapanlara karşı içinizden dört şahit getirin. Eğer onlar şahitlik ederlerse, o kadınları ölüm alıp götürünceye veya Allah onlar hakkında bir yol açıncaya kadar kendilerini evlerde tutun (dışarı çıkarmayın)*”¹⁰⁹⁶

“وَالَّذَانِ يَأْتِيَانِيَا مِنْكُمْ فَأُتُوهُمَا فَإِنْ تَابَا وَأَصْلَحَا فَأَعْرِضُوا عَنْهُمَا إِنَّ اللَّهَ كَانَ تَوَّابًا رَحِيمًا” *Sizlerden fuhuş (zina) yapanların her ikisini de incitip kınayın. Eğer onlar tövbe edip ıslah olurlarsa, onları incitip kınamaktan vazgeçin. Çünkü Allah, tövbeleri çok kabul edendir, çok merhamet edendir*”¹⁰⁹⁷

“وَالزَّانِيَةُ وَالزَّانِي فَاجْلِدُوا كُلَّ وَاحِدٍ مِنْهُمَا مِائَةً جَلْدَةً وَلَا تَأْخُذْكُمْ بِهِمَا رَأْفَةٌ فِي دِينِ اللَّهِ إِنْ كُنْتُمْ تُؤْمِنُونَ” *Zina eden kadın ve zina eden erkekten her*

1092 eş-Şûrâ 42/40.

1093 en-Nahl 16/26.

1094 el-Mâide 5/8.

1095 Müslim, “Birr ve Sıla vel-Adâb”, 117; Nesâî, “Seyr”, 50 (No. 8718).

1096 en-Nisâ 4/15

1097 en-Nisâ 4/16.

birine yüzer değnek vurun. Allah'a ve ahiret gününe inanıyorsanız, Allah'ın dini(nin koymuş olduğu hükmü uygulama) konusunda onlara acıyacağınız tutmasın. Mü'minlerden bir topluluk da onların cezalandırılmasına şahit olsun"¹⁰⁹⁸ Şahsi olan bu cezalandırmanın ötesinde bir de toplum hakkı vardır. Söz konusu bu hak ise; müminlerden bir grubun, hak sahibi sıfatıyla onlara cezaların uygulanmasını görerek kendisine karşı haksızlık eden ve suç işleyen kimseden haklarının alındığına tanık olmasıdır.¹⁰⁹⁹ Bu, suçun toplumsal açıdan ne denli olumsuz etkisinin olduğuna kanıttır.

Hz. Peygamber ise “خُذُوا عَنِّي. خُذُوا عَنِّي. قَدْ جَعَلَ اللَّهُ لَهُنَّ سَبِيلًا. الْبُكَرُ بِالْبُكَرِ جَلْدُ مِائَةٍ وَنَفْيُ”¹¹⁰⁰ *Ölçüyü benden alınız, benden alınız! Allah onlara bir yol gösterdi. Zina edenler bekâr ise yüz sopa ve bir sene sürgün cezası tatbik ediniz. Evliler ise yüz sopa ve recim tatbik ediniz*”¹¹⁰⁰

Günümüzde zina beşeri hukuka göre suç sayılmamakla birlikte evli olma durumunda boşanma nedeni olarak görülmektedir.

Zina ahlakî, dînî, ailevî ve toplumsal zararları olan bir fiildir. Bu sebeple Kur'ân, etkisi bu denli büyük olan zina suçuna karşı tedbirlerden söz etmektedir. Zinanın şirk ile birlikte anılması ve haram kılınması¹¹⁰¹ inanan kişinin yaşamına çeki düzen vermesi, yasaklanan şeylerden kaçınması noktasında müslümanın hayatında caydırıcı bir etkisi olacağı söylenebilir. Bununla birlikte ilk olarak yapılması istenen “قُلْ لِلْمُؤْمِنِينَ يَغُضُّوا مِنْ أَبْصَارِهِمْ وَيَحْفَظُوا فُرُوجَهُمْ”¹¹⁰² *Mümin erkeklere söyle: Gözlerini bakılması yasak olandan çevirsinler, mahrem yerlerini, korusunlar*”¹¹⁰² ve “وَقُلْ لِلْمُؤْمِنَاتِ يَغْضُضْنَ”¹¹⁰³ *Mümin kadınlara da söyle, gözlerini haramdan sakınsınlar ve iffetlerini korusunlar*”¹¹⁰³ ayetlerinde buyrulduğu üzere gözü korumaktır. Nitekim Zemahşerî, gözü kapama emrinin avret mahallini koruma emrinden önce zikredilmesiyle alakalı olarak; bakmanın zinanın habercisi ve günahın öncüsü¹¹⁰⁴ olduğunu söylemiştir.

Bir başka âyette “وَاسْتَعِينُوا بِالصَّبْرِ وَالصَّلَاةِ”¹¹⁰⁵ *Sabrederek ve namaz kılarak (Allah'tan) yardım dileyin*”¹¹⁰⁵ ifadesinde yer alan sabır ile orucun kastedildiği ifade

1098 en-Nûr 24/2.

1099 Behiy, *Kur'ân ve Toplum*, çev. M. Beşir Eryarsoy, 196.

1100 Buhârî, “Hudûd”, 12 (No. 1690).

1101 en-Nûr 24/3.

1102 en-Nûr 24/30.

1103 en-Nûr 24/31.

1104 Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 3/230.

1105 el-Bakara 2/45.

edilmiş, orucun şehvetten, namazın ise münkerden ve ahlaksızlıktan alıkoyduğu¹¹⁰⁶ söylenmiştir.

Allah Teâlâ'nın, daha önce gözleri kapamayı, ırzları ve namusları korumayı emrettiği, bu emirlerin helâl olmayan durumlarla ilgili olduğu, bunun peşinden de, helal yolu açıklayarak, “وَأَنكِحُوا الْأَيَامَىٰ وَالصَّالِحِينَ مِنْ عِبَادِكُمْ وَإِمَائِكُمْ”/Sizden bekâr olanları, kölelerinizden ve cariyelerinizden durumu uygun olanları evlendirin”¹¹⁰⁷ buyurduğu¹¹⁰⁸ söylenmiş ve zinaya karşı tedbir alınmıştır.

3.4. MÂLÎ SUÇLARA KARŞI TEDBİR veya UHREVÎ YAPTIRIMLAR

Mali suçların topluma en tesir edeni faizdir. Bir yanda kaybedenler, diğer yanda emek vermeden kazananlar... Arada oluşan toplumsal ayrışmanın uçuruma dönüşmesiyle toplumsal adaletsizlik... Faiz bu yıkımlardan, felaketlerden, insanların belini büken katlanarak artış temayülünden dolayı “وَأَحَلَّ اللَّهُ الْبَيْعَ وَحَرَّمَ الرِّبَا”/Oysa Allah, alışverişi helâl, faizi haram kılmıştır”¹¹⁰⁹ buyruğuyla yasaklanmıştır.¹¹¹⁰

Zikredilen ilahi emir ve yasağın arka planında başta fert açısından olmak üzere toplum açısından pek çok yararları vardır. Faizin kolay yoldan para kazandırması, ticaretin ihmaline, yatırım yapılmamasına, insanların birbirine borç vermemesine ve kişiler arası maddi adaletsizliğe sebep olur.

Kur’ân faize karşı ilk olarak uhrevi yaptırıma dikkat çekerek inananları, “الَّذِينَ لَا يَأْكُلُونَ الرِّبَا لَا يَقُومُونَ إِلَّا كَمَا يَقُومُ الَّذِي يَتَخَبَّطُهُ الشَّيْطَانُ مِنَ الْمَسِّ وَمَنْ عَادَ فَأُولَٰئِكَ”/Faiz yiyenler, ancak şeytanın çarptığı kimsenin kalktığı gibi kalkarlar” ve aynı âyetin devamında “وَمَنْ عَادَ فَأُولَٰئِكَ”/Kim tekrar (faize) dönerse, işte onlar cehennemliklerdir. Orada ebedî kalacaklardır”¹¹¹¹ diyerek uyarma ve davranışlarının iğrençliğini sergileme amacına yönelik bir örnek verildiği¹¹¹² ifade edilmiştir.

Faiz yerine ihtiyacı olanlara borç ve ödünç verme faziletli görülmüştür. Nitekim bu husus Hz. Peygamber (s.a.v.) tarafından şöyle dile getirilmiştir: “رَأَيْتُ لَيْلَةً أُسْرِيَ بِي عَلَىٰ بَابِ الْجَنَّةِ مَكْتُوبًا: الصَّدَقَةُ بِعَشْرِ أَمْثَالِهَا، وَالْقَرْضُ بِثَمَانِيَةِ عَشْرٍ، فَقُلْتُ: يَا جَبْرِيلُ مَا بَالُ الْقَرْضِ أَفْضَلُ مِنَ الصَّدَقَةِ؟ قَالَ: لِأَنَّ السَّائِلَ يَسْأَلُ وَعِنْدَهُ، وَالْمُسْتَقْرِضُ لَا يَسْتَقْرِضُ إِلَّا مِنْ حَاجَةٍ”/Mirac gecesi

1106 Kurtubî, *el-Câmi‘ li-ahkâmi'l-Kur‘ân*, 1/372.

1107 en-Nûr 24/32.

1108 Râzî, *Mefâtîhu'l-gayb*, 23/368.

1109 el-Bakara 2/275.

1110 Derveze, *et-Tefsîrû'l-hadîs*, 6/498.

1111 el-Bakara 2/275.

1112 Derveze, *et-Tefsîrû'l-hadîs*, 6/491.

Cennetin kapısı üzerinde, ‘sadaka on misli sevapla karşılır. Borç ise on sekiz misli sevap ile karşılır’ yazılı olduğunu gördüm. Cebrail’e, ödünç vermenin sadakadan üstün olmasının sebebi nedir, diye sordum. Cebrail; ‘Çünkü dilenci, yanında olduğu halde dilenir. Hâlbuki borç isteyen kimse ancak muhtaç olduğu için borçlanır’ diye cevap verdi”¹¹¹³ Allah (c.c.) da Kur’ân vasıtasıyla “ فَإِنْ أَمِنَ بَعْضُكُم بَعْضًا فَلْيُؤَدِّ الَّذِي أُؤْتِمِنَ “/ Eğer birbirinize güvenirseniz kendisine güvenilen kimse emanetini (borcunu) ödesin ve Rabbi Allah’tan sakınsın”¹¹¹⁴ buyurmuştur. Bu âyette faiz ve kâr olmaksızın güzel borçtan (Karz-ı Hasen) bahsedildiği,¹¹¹⁵ borçlunun üstlendiği borç ona emanet, borç verenin rehin aldığı mal da ona emanet olduğu, her ikisi de Rabb’leri olan Allah korkusu adına emanetleri vermeye çağrılmakta oldukları¹¹¹⁶ söylenmiştir.

Faizin ıslâhı açısından ise Kur’ân şöyle buyurmaktadır: “ يَمْحَقُ اللَّهُ الرِّبَا وَيُرْبِي الصَّدَقَاتِ/Allah, faiz malını mahveder, sadakaları ise artırır (bereketlendirir)”¹¹¹⁷ Bu ifade ile Allah’ın faizle elde edilen geliri sildiği, faizli mala bereket vermediği, diğer tarafta ise bir kısmı sadaka olarak verilen malın geliştiği ve sadaka verenlerin ecirlerinin de katlanarak arttığı¹¹¹⁸ söylenmiş, faize karşı malın bereketlenmesi adına yol gösterilmiştir.

Hırsızlık suçunun tedbiri ile ilgili Kur’ân ceza yöntemini zikretmektedir. Bahsi geçen âyetlerde önce “ وَالسَّارِقُ وَالسَّارِقَةُ فَاقْطَعُوا أَيْدِيَهُمَا جَزَاءً بِمَا كَسَبَا نَكَالًا مِنَ اللَّهِ وَاللَّهُ عَزِيزٌ “/Yaptıklarına bir karşılık ve Allah’tan caydırıcı bir müeyyide olmak üzere hırsız erkek ile hırsız kadının ellerini kesin. Allah, mutlak güç sahibidir, hüküm ve hikmet sahibidir”¹¹¹⁹ buyruğuyla elin kesilmesi ile yaptırım zikredilmiş, sonraki âyette ise “ فَمَنْ تَابَ مِنْ بَعْدِ ظُلْمِهِ وَأَصْلَحَ فَإِنَّ اللَّهَ يَتُوبُ عَلَيْهِ إِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ “/Her kim de işlediği zulmünün arkasından tövbe edip durumunu düzeltirse kuşkusuz, Allah onun tövbesini kabul eder. Şüphesiz Allah, çok bağışlayandır, çok merhamet edendir”¹¹²⁰ buyrulmak suretiyle tevbe ederek ve mağfiret yoluyla kişinin durumunun düzelterebileceği, hatta el kesme cezasından da vazgeçilebileceği¹¹²¹ ifade edilmiştir.

1113 İbn-i Mâce, Sünen-i İbn-i Mâce, “Sadakât”, 19 (No. 2431).

1114 el-Bakara 2/283.

1115 Kutub, Fî Zılâli’l-Kur’ân, 1/334.

1116 Kutub, Fî Zılâli’l-Kur’ân, 1/337.

1117 el-Bakara 2/276.

1118 Derveze, et-Tefsîrü’l-ḥadîs, 6/491.

1119 el-Mâide 5/38.

1120 el-Mâide 5/39.

1121 Kurtubî, el-Câmi’ li-ahkâmi’l-Kur’ân, 6/174.

Günümüzde ceza hukuku alanında Batı hukukunu iktibas yoluyla kanunlaştırmaya giden İslâm ülkelerinde hırsızlık suçu, Türkiye’de olduğu gibi basit ve mevsuf hırsızlık şeklinde iki kategoride ele alınmakta ve kural olarak hapis cezasıyla cezalandırılmaktadır.¹¹²²

İslâh edilmesi gereken ve başta ferdi olmak üzere toplumu olumsuz etkileyen başka bir suç da kumardır. Kumar suçu zina yasağında olduğu gibi yapmak bir yana ondan uzak durulması¹¹²³ istenenen bir fiildir.

Kumar suçunun uhrevi yaptırımını ile ilgili Kurtubî, bir sonraki âyette yer alan “فَهَلْ أَنْتُمْ مُنْتَهُونَ”/Artık vazgeçiyor musunuz?¹¹²⁴ emrine, Hz. Ömer’in "vazgeçiniz" lafzının ifade ettiği manadan ayrı olarak ağır bir tehdit olduğunu da görünce; Vazgeçtik, dedidiğini rivayet etmiştir.¹¹²⁵ Ayrıca âyetin devamında “وَاطِيعُوا اللَّهَ وَأَطِيعُوا الرَّسُولَ وَاحْذَرُوا فَإِنْ تَوَلَّيْتُمْ فَأَعْلَمُوا أَنَّمَا عَلَى رَسُولِنَا الْبَلَاغُ الْمُبِينُ”/Öyleyse Allah’a itaat edin, peygambere itaat edin ve Allah’a karşı gelmekten sakının. Şayet yüz çevirerseniz bilmiş olun ki, elçimize düşen sadece apaçık tebliğdir¹¹²⁶ buyruğuyla da emre muhalefet etmekten de sakındırmakta ve yüz çevirip geri dönmeye karşılık da âhiret azabı ile tehditte bulunulmakta olduğu¹¹²⁷ ifade edilmiştir.

Mali suç olarak nitelendirdiğimiz rüşvet konusunda ceza yaptırımları Kur’ân’da yer almamakta ancak fıkıh kitaplarında farklı müeyyideler uygulanabileceği zikredilmektedir.

Kur’ân insanların mallarının batıl yollardan yenmemesini emrettiği aynı âyetin içerisinde çözüm olarak şöyle bir yol göstermektedir: “يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَأْكُلُوا أَمْوَالَكُمْ بَيْنَكُمْ بِالْبَاطِلِ إِلَّا أَنْ تَكُونَ تِجَارَةً عَنْ تَرَاضٍ مِنْكُمْ”/Ey iman edenler! Mallarınızı aranızda batıl yollarla yemeyin. Ancak karşılıklı rıza ile yapılan ticaretle olursa başka¹¹²⁸

Bize göre rüşvetin en önemli sebebi adaletizlik ya da adalet mekanizmasının işlememesidir. Adaletin işlediği sistemlerde ne rüşvet, ne araya adam koyma, ne de emanete riâyetsizlik vardır. Rüşvette emanete hıyanet söz konusudur. Bu sebeple kanaatimizce rüşvete tedbir “إِنَّ اللَّهَ يَأْمُرُكُمْ أَنْ تُؤَدُّوا الْأَمَانَاتِ إِلَىٰ أَهْلِهَا وَإِذَا حَكَمْتُمْ بَيْنَ النَّاسِ أَنْ”/Allah, size, emanetleri mutlaka ehline vermenizi ve insanlar arasında hükmettiğiniz zaman adaletle hükmetmenizi

1122 Bardakoğlu, “Hırsızlık”, 17/395.

1123 el-Mâide 5/90.

1124 el-Mâide 5/91.

1125 Kurtubî, *el-Câmi li-ahkâmi'l-Kur’ân*, 6/292.

1126 el-Mâide 5/92.

1127 Kurtubî, *el-Câmi li-ahkâmi'l-Kur’ân*, 6/293.

1128 en-Nisâ 4/29.

emrediyor. Doğrusu Allah, bununla size ne güzel öğüt veriyor! Şüphesiz ki Allah, hakkıyla işitendir, hakkıyla görendir”¹¹²⁹ âyeti gereği adalet ve ehliyetir.

Kur’ân’ın israfın tedbirini ve ıslâhı açısından en önemli uyarısı itidaldir. Bu konuda “وَلَا تَجْعَلْ يَدَكَ مَغْلُولَةً إِلَىٰ عُنُقِكَ وَلَا تَبْسُطْهَا كُلَّ الْبَسْطِ فَتَقْعُدَ مَلُومًا مَّحْسُورًا”/Eli sıkı olma, büsbütün eli açık da olma. Sonra kınanır ve çaresiz kalırsın”¹¹³⁰ ve “وَالَّذِينَ إِذَا أَنْفَقُوا لَمْ يُسْرِفُوا وَلَمْ يَقْتُرُوا وَكَانَ بَيْنَ ذَلِكَ قَوَامًا”/Onlar, harcadıklarında ne israf ne de cimrilik edenlerdir. Onların harcamaları, bu ikisi arası dengeli bir harcamadır”¹¹³¹ buyurmak suretiyle nasihat edilerek bu hastalık tedavi edilmeye çalışılmıştır.

Fahreddin er-Râzî de her insan için ifrat ve tefrit olmak üzere, iki uç söz konusu olduğunu ve bu ikisinin de kınanmakta olduğunu, binâenaleyh üstün huyun, âdil ve orta olanı olduğunu¹¹³² söyleyerek çözüm yolunu iktisat olarak zikretmiştir.

İhtikâr kavramına Kur’ân’da rastlanmamakta olduğunu daha önce belirtmiştik. Bu sebeple hadisler içerisinden sadece ihtikârın değil tüm maddi işlerde kazancın şüpheli olan ve helal olmayan işlerle yapılmamasını öğütleyen Hz. Peygamber’in (s.a.v.) vereceğimiz şu hadisi tedbir açısından değerlendirilebilir: “التَّاجِرُ الصَّدُوقُ الْأَمِينُ مَعَ النَّبِيِّينَ، وَالصِّدِّيقِينَ، وَالشُّهَدَاءِ”/Dürüst ve güvenilir tüccar, peygamberler, siddîklar (dosdoğru kimseler) ve şehitlerle beraberdir”¹¹³³ Ayrıca ilgili bölümde zikrettiğimiz üzere Hz. Peygamber’in (s.a.v.) karaborsacının lanetlendiğini bildirmesi uhrevi yaptırıma işaret etmektedir.

İslam hukukunda, karaborsacılık çok değişik şekillerde ortaya çıkması muhtemel olduğundan duruma göre topluma vereceği zarar değişik sonuçlara sebep olacağından ihtikâr yapana verilecek ceza idarecilere bırakılmıştır.¹¹³⁴ Ayrıca uhrevi boyutuyla yaptırımı Hadis-i Şerîfte şöyle dile getirilmiştir: “من احتكر الطعام أربعين يوما فقد برئ من الله وبرئ الله منه”/Kim yiyecek maddelerini kırk gün depolayarak satışa arz etmez ise şüphesiz ki o, Allah’ın ahd ü mîsakından uzaklaşmış, Allah da ondan beri olmuştur”¹¹³⁵

1129 en-Nisâ 4/58.

1130 el-İsrâ 17/29.

1131 el-Furkân 25/67.

1132 Râzî, *Mefâtîhu’l-ğayb*, 20/329.

1133 Tirmizî, “Büyû”, 12 (No. 1209).

1134 M. Zeki Uyanık, “İslam Hukukunda İhtikâr”, *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi* 16 (2010), 466.

1135 Gazzâlî, *İhyâ’ü ‘ulûmi’-d-dîn*, 2/72.

SONUÇ

Kur'ân iyiyi kötüden, doğruyu yanlıştan ayıran bir kitaptır. Çünkü o Furkan'dır. En önemli gayesi insanın iyi bir kul olmasıdır. Bu hedefe gidebilmesi için yol üzerinde bulunan yönlendirici levhalar gibi insana nelerin suç, nelerin Allah'ı razı eden ameller olduğunu bildirir. Kur'ân bu yönlendirmeleri yapmadan önce ise hesabı hatırlatır. Her amelin, sözün, davranışın bir karşılığı olacağını, razı olunan amelleri, rıza gösterilmeyen fiilleri ortaya koyar. Razı olunan fiillerin yapılmasının karşılığının cennet olduğunu, tam tersi durumlarda ise cehennem olduğunu bildirir. Ancak ceza en son yoldur. Bundan önce insana bir şans daha verilir ki bu da ihtar ve tedbir alma yoludur. İnsanın bu yolla kendini düzeltmesi ve ıslâh etmesi istenir.

Suç ve ıslâh zıt iki kavramlardır. İkisi de Kur'ân'ın kavramlarıdır. İki kavramın Kur'ân'da yer alması onların hayat devam ettiği sürece var olacaklarını gösterir. Bu nedenle yeryüzünde suç işlenmeye devam edilirken bir yandan da toplumun korunması için suçla mücadelede en önemli yöntem olan tedbir ve ıslâh mekanizması suçun tam karşısında olacaktır.

Toplumdaki kişilerin suç işlemeleri genel olarak iki yönlü değerlendirilebilir. Bunlardan ilki kişinin kendi yapısından kaynaklı, diğeri de çevresel veya dış etkenlerle alakalıdır. Ayrıca kişileri suça iten etkenlere ekonomik, bireysel ve toplumsal faktörlerin etkili olduğu, bunun yanında dini bilgilerdeki eksiklikler de suç işlemeye neden olmaktadır.

Kur'ân'da bazı âyetlerde toplumsal bir yasadan söz edilmekte olup insanın bu yasalara uygun davranarak dikkatli olması istenmektedir. Bu yüzden insan bu konuda başıboş bırakılmamış ve peygamberlerin sunduğu ilahi mesajla desteklenmiştir. Kur'ân'ın bu mesajlarına bakıldığı zaman bireylerin kalbî olarak iman etmelerinin yanı sıra, toplumun huzurunu ve toplumsal bütünleşmeyi sağlayacak emirlerin de yerine getirilmesi önem arz etmektedir. İnsan ancak bu emirlere uyarak suça düşmeyecektir.

Kur'ân, içerik itibariyle toplumdaki ahlaki değerlerin üzerinde durarak önemine vurgu yapmış, bunların olumlularının işlenmesine mükâfat, olumsuzlarının işlenmesine ise dünyevi veya uhrevi yaptırım vaadetmiştir. Ayrıca insanın hata işleyen bir varlık olduğunu bilen Allah (c.c.), affediciliğini ve suçtan dönenlerin tövbesini kabul ettiğini Kur'ân'da birçok kez dile getirmiştir.

Kur'ân, sosyal düzene önem vererek insanı topluma karşı bir takım görevlerle sorumlu tutmuştur. Kur'ân toplumun fertlerden oluştuğu gerçeğine binaen, önce fertleri ilgilendiren suçlara değinmiştir. Çünkü fert toplumun asli unsurudur. Kur'ân bireyin ıslahına öncelikle inanç sisteminden başlamıştır. Sonrasında ise Hz. Muhammed'in önderliğinde toplumun ıslâhını amaç edinerek bir takım (içki, kumar vb.) suçları tedricî yöntemle bazısı Mekke'de bazısı Medine'de olmak üzere farklı tedbirlere yer vermiştir.

Kur'ân-ı Kerîm suçları zikrederken herhangi bir ayırımı gitmemiştir. Her ne kadar küçük-büyük olarak zikredilmiş olsa da suçu küçümsemek başlı başına büyük hata olacağı anlaşılmıştır.

Çalışmamızda toplumların bozulmasına birinci derecede etki eden temel unsurun insan olduğu sonucuna varılmış ve insanı bozulmaya götüren bazı hastalıklara yer verilmiştir. Bunların içerisinde yer alan aldatma, ikiyüzlülük, aşırı gitme, ana-babaya itaatsizlik, bozgunculuk, fâsıklık, gaflet, gösteriş, hased, hayâsızlık, kin ve zan, her gün çevremizde şahit olduğumuz, belki bizzat yaşadığımız suçlardır ki Kur'ân'ın birçok âyetinde olumsuz fiiller olarak yer almış ve bunlar çalışmamızda davranışsal suçlar kategorisiyle bir araya getirilmiştir.

Kur'ân, toplum içerisinde var olan, ya bilerek uygulanan ya da farkında olmadan yapılagelen ve sözlü suçlar olarak grupladığımız alay etme, boş söz, gıybet, tecessüs, verilen söze bağlı kalmama, yalan yere yemin etme, şahitlikten kaçınma, yalan yere şahitlik ve iftira suçlarını ise muhtelif âyetlerle dile getirmiş, Allah nizamında bu fiillerin karşılığı olarak bazı yaptırımların zikredilmesi nedeniyle de suç oldukları sonucuna varılmıştır.

Fiziksel suçlar olarak niteledirdiğimiz adam öldürme, işkence ve zina için Kur'ân'ın ve hadislerin tedbir veya ıslâha yönelik dünyevi ve uhrevi yaptırım ifadeleri net olarak görülebilmektedir. Fiillerin sonucunda cezanın olması, bizi bu fiillerin suç oldukları sonucuna götürmüştür.

Topluma olan etkisi yönüyle asırlar öncesinde Kur'ân'ın büyük önemle üzerinde durduğu suçlardan olan faiz, hırsızlık, kumar, rüşvet, israf ve ihtikâr gibi olumsuz fiillerin, kişilere ve topluma verdiği zararlar bugünde yaşanmakta, etkisi herkesçe hissedilebilmektedir. Nitekim fert ve topluma zararı olduğu bilinen eylemlerin büyük çoğunluğunun beşeri hukukta da suç sayılmış olması, bizim bu fiillere suç olarak bakışımızı desteklediği kanaatine ulaştırmıştır.

Yüce kitabımız Kur'ân-ı Kerîm, topluma olumsuz etkisi olan davranışsal, sözlü, fiziksel ve malî açılardan bakabileceğimiz suçlara değinmekle kalmamış, tüm bunlara karşın tedbir veya yaptırım konularına da değinerek çözüm odaklı bir yol izlemiştir.

Kur'ân veya Hz. Peygamber, davranışsal suçlardan ikiyüzlülüğe karşı dosdoğru olmayı; aldatma karşısında uhrevi yaptırımı; aşırı gitme ve haddi aşma konusunda çeşitli âyetlerde belirtildiği üzere Allah'ın sınırlarına riâyet ederek tedbirli olmayı; ana-babaya itaatsizlik hususunda şirk koştuktan sonra büyük günahlardan olduğunu buna karşın onlara iyi davranmayı, öf bile dememeyi, güzel söz söylemeyi ve dua etmeyi; bozgunculuğa karşı tebiri olarak Allah'ın emirlerine muhalefet etmemeyi ve hak yolundan ayrılmamayı; fasıklık suçuna karşı tövbe etmeyi, eğer bu yapılmaz ise zalim olunacağını, sonunda da uhrevi yaptırımı; gaflete karşı tedbir olarak Allah'ın yapılanlardan habersiz olmadığı bilinciyle hayat sürmek olduğunu; riyaya karşı fiilleri Allah rızası için yapmayı ve ihlaslı olmayı; haset etme ve kıskacığa karşı Allah'ın her takdiri ve taksiminin âdil olduğunu, hayırlı işlerde gıpta etmenin gerekliliğini ve hasetçinin şerrinden Allah'a sığınmayı; hayâsızlığa karşı ibadete/namaza devam etmeyi ve bu sayede ahlakı düzeltmeyi; kin ve buna sebep olan öfke karşısında affedici olmayı ve hediyeleşmeyi; zan karşısında hiç bir zaman yakîn (kesin bilgi ve kanaat) gibi olamayacağını dolayısıyla zan yerine kesin bilgi ile amel etmeyi; başkaların konuşmasına kulak kabartmamayı, özel hallerini araştırmamayı ve kardeş olmayı çözüm olarak sunmuştur.

Kur'ân veya Hz. Peygamber, alay etme karşısında kişinin önce kendisini düzeltmesini ve alay edilecek duruma mahal vermemeyi; boş söz vb. işlere karşı kazancın salih amellerle olduğunu, geçici, fayda vermeyen şeyler yerine yararlı işler yapmayı; gıybet suçuna karşı Allah'a tövbe etmeyi, gıybetini yaptığı kimse için mağfiret dilemeyi, helallik istemeyi ve hayır konuşmayı; tecessüse karşı dünyevi ve uhrevi sorumluluğu veya yaptırımı; sözden dönme ve verilen yemini bozmaya karşı kişinin Allah'a biât ettiğini bilmesini, yapılamayacak şeyleri söylememeyi, tersi durumda uhrevi yaptırımı; şahitlikten kaçınma ve yalancı şahitliğe karşı Hz. Peygamber'in ifadesiyle uhrevi yaptırımı; iftiraya karşı alınan haberi iyice araştırmayı öğütlemekte ve hatırlatmaktadır.

Kur'ân veya Hz. Peygamber, fiziksel suç olarak nitelendirdiğimiz fiillerden adam öldürmeye karşı Allah'tan af dilemeye yönelik dünyevi boyutuyla kefâreti,

uhrevi boyutuyla yaptırımı; işkence konusunda dünyevi ve uhrevi yaptırımı; zina suçuyla ilgili dünyevi ve uhrevi yaptırımları zikrederek tedbir almaktadır.

Kur'ân veya Hz. Peygamber, mali suçlardan faize karşı karz-ı haseni, ticareti, uhrevi yaptırımı; hırsızlığa karşı dünyevi yaptırımı; kumara karşı tehdit ile uhrevi yaptırımı; rüşvete karşı adalet ve emanete riâyeti; israfa karşı ifrat ve tefritten kaçınarak itidalli olmayı; ihtikâra karşı uhrevi yaptırımı zikrederek uyarı ve tedbir amaçlı ifadelerde bulunmuşlardır.

Netice olarak günümüzde suçların önlenmesi, toplumun ihyası için takip edilmesi ve izlenmesi gereken en önemli yol, ihtar-tedbir-ceza-ıslâh mekanizmasının etkili bir şekilde kullanılmasından geçmektedir. Bu konuda en önemli iki rehber ise Kur'ân ve Hz. Peygamber'in sünnetidir. Nitekim Kur'ân ve sünnetin vahyedildiği ortam olan Yesrib'ten Medenî bir toplum inşa etmiş olması bunun en bariz örneğidir.

KAYNAKÇA

Abdülbâkî, Muhammed Fuâd. *el-Mu‘cemü'l-müfehres li-elfâzi'l-Ḳur‘âni'l-Kerîm*. Kahire: Dâru'l Kütübi'l-Mısriyye 1364/1945.

Abidoğlu, İsa. *Kur‘ân’da Toplumsal Farklılık*. Eskişehir: Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2015.

Ağalday, Hilal. *H. Peygamber'in Cihad ve Savaş Anlayışı*. İstanbul: Hiperyayın, 1. Basım, 2019.

Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî. *el-Müsned*. thk. Şuayb el-Arnaût vd. 50 Cilt. Beyrût: Müessesetü'r-Risâle, 1. Basım, 1421/2001.

Akkuş, Dinçer. *İslam Ceza Hukukunda Bilişim Suçları*. Eskişehir: Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2016.

Akseki, Ahmed Hamdi. *Ahlâk Dersleri*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 5. Basım, 2016.

Altındaş, Mücteba. “Kur‘ân’da Toplumsal Değişim İlkeleri Üzerine Bir Deneme”. *Toplum Bilimleri Dergisi* 7/13 (2013), 295-310.

Apaydın, H. Yunus. “Hata”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 16/437-442. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.

Armağan, Servet. *İslam Hukukunda Temel Hak ve Hürriyetler*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 8. Basım, 2015.

Arpaguş, Hatice Kelpetin. “Mücrim”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 31/453-454. Ankara: TDV Yayınları, 2020.

Atalay, Orhan. “Kur‘ân’da Sosyal Grup İfade eden Kavramlar”. *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 0/16 (Aralık 2001), 197-231.

Atmaca, Talip. “İslâm’da Suç ve Suç ile Mücadele Yöntemleri”. *Dinî Araştırmalar Dergisi* 7/20 (2004), 333-353.

Avcı, Casim-Şentürk, Recep. “Kabile”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 24/30-32. Ankara: TDV Yayınları, 2001.

Aydın, Ali Rıza. “Kur‘ân’da Suçluların Davranış Özellikleri -Ahlâk Psikolojisi Açısından Bir Yaklaşım-”. *İslâmî Araştırmalar Dergisi* 15/3 (2002), 375-385.

Aydın, Ali Rıza. *Birey ve Din*. İstanbul: İnsan Yayınları, 2004.

Aynî, Bedrüddin Aynî. *Umdetü'l-Kârî Şerh-ü Sahîhi'l-Buhârî*. 25 Cilt. Beyrût: Dâr-u İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, 1431/2010.

Bardakoğlu, Ali. “Hırsızlık”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 17/384-396. İstanbul: TDV Yayınları, 1998.

Bardakoğlu, Ali. “Katil”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 25/45-48. Ankara: TDV Yayınları, 2022.

Bardakoğlu, Ali. “Kumar”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 26/364-367. Ankara: TDV Yayınları, 2002.

Barış, Ayşe Bayraktar. *Kur'ân-ı Kerîm'de Emri Bi'l-Ma'ruf Ve Nehyi Ani'l-Münker Meselesi*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2007.

Başar, Fahri. *Kur'ân'da İstihza İfade Eden Kavramlar ve Semantik Analizleri*. Konya: Necmeddin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2014.

Bayar, Fatih. *Kur'ân'da Fesâd Kavramı*. Bursa: Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2002.

Bebek, Adil. “Günah”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 14/282-285. İstanbul: TDV Yayınları, 1996.

Begavî, Ebû Muhammed Muhyissünne el-Hüseyn b. Mes'ûd b. Muhammed el-Ferrâ'. *Me'âlimü't-tenzîl*. thk. Abdürrezzâk el-Mehdî. 5 Cilt. Beyrût: Dâr-u İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, 1. Basım, 1420.

Behiy, Muhammed. *Kur'ân ve Toplum*. çev. M. Beşir Eryarsoy. İstanbul: Bir Yayıncılık, 1986.

Beyzâvî, Nâsırüddîn Ebû Saîd Abdullâh b. Ömer b. Muhammed. *Envârü't-tenzîl ve esrârü't-te'vîl*. thk. Muhammed Abdurrahman el-Mer'âşlî. 5 Cilt. Beyrût: Dâr-u İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, 1. Basım, 1418.

Bilmen, Ömer Nasuhi. *Kur'ân-ı Kerîm'in Türkçe Meâl-i Âlisî ve Tefsiri*. 8 Cilt. İstanbul: Bilmen Yayınevi, 1985.

Boynukalın, Mehmet. “Sövme”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 37/397-398. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.

Boynukalın, Mehmet. “Suç”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 37/453-457. Ankara: TDV Yayınları, 2009.

Bozkurt, Ali. *Kur'ân'da İnsanın Nitelikleri*. İstanbul: Kayıhan Yayınları, 2019.

Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail. *Sahîhü'l-Buharî*. thk. Mustafa Dîb el-Buğâ. 7 Cilt. Dimaşk: Dâru İbn Kesîr, Dârü'l-Yemâme, 1414/1993.

Büyükbaş, Nazım. “Klasik İslam Hukuku Literatüründe Suç”. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 9/42 (Şubat 2016), 1760-1772.

Celâleddîn el-Mahallî-Celâleddîn es-Suyûtî. *Tefsîru'l-Celâleyn*. Kahire: Dâru'l-Hadîs, ts.

Cessâs, Ebû Bekr Ahmed b. Alî er-Râzî. *Ahkâmü'l-Kur'ân*. thk. Abdüsselâm Muhammed Ali Şahin. 3 Cilt. Beyrût-Lübnan: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1. Basım, 1415/1994.

Cevherî, Ebû Nasr İsmâil b. Hammâd. *eş-Şihâh fî'l-luğa ve'l-ulûm*. haz. Nedim Maraşlı - Üsâme Maraşlı (b.y., y.y., ts.).

Cevherî, Ebû Nasr İsmâil b. Hammâd. *Tâcü'l-luğa ve şihâhu'l-'Arabiyye*. thk. Ahmed Abdülgafûr Attâr. 6 Cilt. Beyrût: Dâru'l-'İlm li'l-Melâyîn, 1407/1987.

Cevziyye, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ebî Bekr b. Eyyûb İbn Kayyim. *ed-Dâ' ve'd-devâ'*. Mağrib: Dâru'l Ma'rife, 1. Basım, 1418/1997.

Cevziyye, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ebî Bekr b. Eyyûb İbn Kayyim. *Şifâ'ü'l-'alîl fî mesâ'ilî'l-kazâ' ve'l-kader ve'l-hikme ve't-ta'lîl*. thk. Zâhir İbn Sâlim Belfakîh. 2 Cilt. Beyrût: Dâru İbn Hazm, 2. Basım, 1441/2019.

Cezâirî, Câbir b. Mûsâ Ebûbekir. *Eyseru't-Tefâsîr li Kelâmi'l-Aliyyi'l-Kebîr*. 5 Cilt. Medine: Mektebetu'l-Ulûm ve'l-Hikem, 5. Basım, 1424/2003.

Cora, Mustafa. *Kur'ân'a Göre Hevâ*. Samsun: Etüt Yayınları, 1. Basım, 2013.

Cürcânî, Alî b. Muhammed b. Alî es-Seyyid eş-Şerîf. *Kitâbü't-Ta'rîfât*. Beyrût-Lübnan: Dâru'l Kutubu'l İlmiyye, 1.Basım, 1403/1983.

Cüveynî, İmâmü'l-Haremeyn. *Kitâbü'l-İrşâd -İnanç Esasları Klavuzu-*. çev. A. Bülent Baloğlu vd. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1. Basım, 2016.

Çağrıçı, Mustafa. *Ana Hatlarıyla İslam Ahlâkı*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 3. Basım, 2000.

Çağrıçı, Mustafa. “Emir Bi'l Ma'ruf Nehiy Ani'l Münker”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 11/138-141. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.

Çağrıçı, Mustafa. “Ezâ”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 12/35-36. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.

Çağrıçı, Mustafa. “Gıybet”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 14/63-64. İstanbul: TDV Yayınları, 1996.

Çağrııcı, Mustafa. “Haset”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 16/378-380. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.

Çağrııcı, Mustafa. “İftira”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 21/522-523. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.

Çağrııcı, Mustafa. “İstihza”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 23/347-348. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.

Çağrııcı, Mustafa. “Kibir”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 25/561-562. Ankara: TDV Yayınları, 2022.

Çağrııcı, Mustafa. “Kin”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 26/30-31. Ankara: TDV Yayınları, 2002.

Çağrııcı, Mustafa. “Riya”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 35/137-138. İstanbul: TDV Yayınları, 2008.

Çağrııcı, Mustafa. “Seyyie”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 37/78-79. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.

Çağrııcı, Mustafa. “Tecessüs”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 40/246-247. İstanbul: TDV Yayınları, 2011.

Çağrııcı, Mustafa. “Zulüm”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 44/507-509. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.

Çakan, İsmail Lütfi. *İyi Müslüman*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 6. Basım, 2017.

Çakırtaş, Mehmet. “Bir Tarih Kaynağı Olarak Kur’ân’da Katl Kavramı ve Tarihi Çerçevesi”. çev. Mehmet Çakırtaş. *İlahiyat Araştırmaları Dergisi*. /14 (2020), 139-162. <https://orcid.org/0000-0002-2221-1509>

Çelik, Celaleddin. *Kur’ân’da Toplumsal Değişim*. İstanbul: İnsan Yayınları, 1996.

Çelik, İbrahim. “Teaddî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 39/283-284. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.

Çetin, Abdurrahman. *Peygamberimiz ve Sosyal Hayat -Birlikte Yaşama Kültürü-*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 4. Basım, 2015.

Çolak, Mücahit. “İslam Muhakeme Hukukunda Şahitlik ve Hükümleri”. *Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 4/2 (2016), 85-104.

Dal, Betül. *İslam Muhakeme Usulünde İşkence*. Sakarya: Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2021.

Dalgın, Nihat. “Faiz Yasağıyla İlgili Farklı Yaklaşımlar”. *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi* /16 (2010), 77-110.

Dalgın, Nihat. *İslâmda Tevbe ve Cezalara Etkisi*. Samsun: Etüt Yayınları, 3. Basım, 1999.

Demircan, Adnan - Keskin, Yusuf Ziya. “Bedene İşkence Yöntemi Olarak Müsle, Hz. Muhammed (s.a.v.)’in Müsleye Yaklaşımı ve Bunun İslâm Kültürüne Yansımaları”. *Asr-ı Saâdet Dünyası: Hz. Peygamber (sas) Döneminde Kurumsal Yapının Oluşumu* (2015), 275-293.

Derveze, Muhammed İzzet. *et-Tefsîrû'l-ḥadîs*. 10 Cilt. Kahire: Dâru İhyâi'l-Kütübî'l-Arabiyye, 1383.

Devellioğlu, Ferit. *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*. Ankara: Aydın Kitabevi, 20. Basım, 2003.

Duman, M. Zeki. “Habîs”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 14/379. İstanbul: TDV Yayınları, 1996.

Durmuş, Zülfikar. “Kur’ân’a Göre İnsanın İlişkilerinde Sorumlu Olduğu Temel Ahlâkî İlke: Ahde Vefâ”. *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 2/3 (2002), 77-95.

Düzenli, Yaşar. *Kur’ân Işığında Evrensel Dengeler ve İnsan*. İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Yayınları, 2000.

Düzgün, Osman. *Türkçe-Arapça / Arapça-Türkçe Karşılıklar Kılavuzu*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1. Basım, 2020.

Düzgün, Şaban Ali. *Din Birey ve Toplum*. Ankara: Akçağ Yayınları, 3. Basım, 2013.

Ebû Ceyb, Sa'dî. *el-Kâmûsu'l-Fikhî Lugaten ve Istilâhen* Suriye-Dimeşk: Dâru'l-Fikr, 2. Basım, 1408/1988.

Ebû Hayyân, Muhammed b. Yûsuf b. Alî b. Yûsuf b. Hayyân el-Endelüsî. *el-Baḥrû'l-muḥîṭ fi't-Tefsîr*. thk. Sıdkî Muhammed Cemîl. 10 Cilt. Beyrût: Dâru'l-Fikr, 1420.

Ebû Zehre, Muhammed b. Ahmed b. Mustafâ. *el-Cerîme ve'l-ukûbe fi'l-fikhi'l-İslâmî: el-'Ukûbe*. Kahire: Dâru'l-Fikri'l-Arabî, ts.

Ebû Zehre, Muhammed b. Ahmed b. Mustafâ. *Zehretü't-tefâsîr*. 10 Cilt. b.y. Dâru'l-fikru'l-arabi, ts.

Ebüssuûd, Muhammed b. Muhammed el-İmâdî. *İrşâdü'l-'akli's-selîm ilâ mezâya'l-Kitâbi'l-Kerîm*. 9 Cilt. Beyrût: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-'Arabî, ts.

Ekinci, Hatice Özdemir. *İslâm Kelâmında Nüzûl-ü İsâ Retoriği*. Ankara: İksad Yayınevi, 2021.

Ekrem, Turan. *İslam Ceza Hukukunda Ehl-i Kitap*. Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2018.

Erdem, Suphi. *Kur'ân Perspektifinden Fert ve Toplumun İfsâd ve Islâhı*. Mardin: Mardin Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2022.

Erdinçli, Ahmet. *Kur'ân-ı Kerîm'de Karşılıklı Konuşmalar*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2016.

Erdoğan, Mehmet. *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*. ed. Hasan Lütfi Ramazanoğlu. İstanbul: Rağbet Yayınları, 1. Basım, 1998.

Erdoğan, Mehmet. *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 7. Basım, 2019.

Ergün, Mehmet. *Kur'ân'da Toplumsal Ahlak*. Ankara: Fecr Yayınları, 1. Basım, 2021.

Fehd, Tevfik. "Meysir". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 29/ 509-510. Ankara: TDV Yayınları, 2004.

Ferâhîdî, Ebû Abdîrrahmân el-Halîl b. Ahmed b. Amr b. Temîm. *Kitâbü'l-'Ayn Müratteben alâ Hurûfî'l-Mu'cem*. nşr. Mehdî el-Mahzûmî - İbrâhim es-Sâmerrâî. 1 Cilt. Beyrût: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1424/2003.

Fîrûzâbâdî, Mecduddîn Muhammed b. Ya'kûb. *el-Kâmûsu'l-Muhît*. thk. Mektebetu tahkîki't-turâs fî müesseseti'r-risâle. Beyrût: Muessesetu'r-Risâle, 8. Basım, 1426/2005.

Gazzâlî, Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ahmed el-Tûsî. *İhyâ'ü 'ulûmi'd-dîn*. 4 Cilt. Beyrût: Dâru'l-Marife, ts.

Görmez, Mehmet. *Kalbin Erbaini*. Ankara: Otto Yayınları, 2014.

Günay, Hacı Mehmet. "Tağrîr", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 39/375-376. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.

Hökelekli, Hayati. "Kıskançlık". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 25/495-496. Ankara: TDV Yayınları, 2022.

Huriye Martı vd. *Dünü ve Bugünüyle İslâm'da Mahremiyet*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 5. Basım, 2020.

İsfahânî, Ebu'l-Kasım el-Huseyn b. Muhammed Râğîb. *el-Müfredat fî Ğaribi'l-Kur'ân*. thk. Muhammed Seyyid Keylanî. Beyrût: Dâru'l Ma'rife, ts.

İbn Acîbe, Ebü'l-Abbâs Ahmed b. Muhammed b. Mehdî el-Hasenî eş-Şâzelî. *el-Bahrü'l-medîd fî tefsîri'l-Ḳur'âni'l-mecîd*. thk. Ahmed Abdullah el-Kuraşî Raslân. 7 Cilt. Kâhire: Hasan Abbas Zeki, 1419.

İbn Âşûr, Ebû Abdillâh Muhammed et-Tâhir b. Muhammed b. Abdilkâdir b. Muhammed et-Tâhir et-Tûnisî. *Maḳâşidü's-şerî'ati'l-İslâmiyye*. thk. Muhammed el-Habîb İbnü'l-Hûce. 3 Cilt. Katar: Vizâratü'l-Evkâf, 1425/2004.

İbn Âşûr, Ebû Abdillâh Muhammed et-Tâhir b. Muhammed b. Abdilkâdir b. Muhammed et-Tâhir et-Tûnisî. *et-Taḥrîr ve't-tenvîr*. 30 Cilt. Tunus: ed-Dârü't-Tunusiyye li'n-neşr, 1984.

İbn Fâris, Ahmed b. Fâris b. Zekeriyâ b. Muhammed er-Râzî el-Kazvînî el-Hemedânî. *Mu'cemü meḳâyisi'l-luḡa*. thk. Abdüsselâm Muhammed Hârûn. 6 Cilt. Beyrût: Dâru'l Fikr, 1399/1979.

İbn Haldun. *Mukaddime*. haz. Süleyman Uludağ. İstanbul: Dergâh Yayınları, 1. Basım, 1982.

İbn Hişâm, Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdülmelik. *es-Sîretü'n-nebeviyye*. thk. Mustafa es-Sakâ vd. 2 Cilt. Mısır: Şirketü Mektebeti ve Matbâ'ati Mustafa el-Babî, 2. Basım, 1375/1955.

İbn Kesîr, Ebül-Fidâ İsmâil b. Ömer b. Kesîr el-Kuraşî ed-Dimeşkî. *Tefsîrü'l-Ḳur'âni'l-'azîm*. thk. Muhammed Hüseyin Şemseddîn. 9 Cilt. Beyrût: Dâru'l Kutubu'l İlmiyye, 1. Basım, 1419.

İbn Manzûr, Ebü'l Fazl Cemâleddin Muhammed b. Mükerrrem el-İfrîkî el-Mısırî (ö.711/1311). *Lisânü'l-Arab*. 15 Cilt. Beyrût: Dâru's-Sadr, 3. Basım, 1414.

İbn Nüceym, Zeynüddîn b. İbrâhîm b. Muhammed. *el-Eşbâh ve'n-nezâ'ir*. Beyrût-Lübnan: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1. Basım, 1419/1999.

İbn Sa'd, Ebû Abdillâh Muhammed b. Menî' el-Kâtib el-Hâşimî. *et-Ṭabaḳâtü'l-kebîr*. thk. Alî Muhammed Ömer. 11 Cilt. Kahire-Mısır: Mektebetü'l-Hancî, 1. Basım, 1421/2001.

İbn Sa'd, Ebû Abdillâh Muhammed b. Menî' el-Kâtib el-Hâşimî el-Basrî el-Bağdâdî, *et-Ṭabaḳâtü'l-kübrâ*. thk. Muhammed Abdülkâdir Atâ. 98 Cilt. Beyrût: Dâru'l Kutubu'l İlmiyye, 1. Basım, 1410/1990.

İbn Teymiyye. *Güzel Ahlak*. çev. Hilal Nayır vd. İstanbul: Pınar Yayınları, 2. Basım, 2017.

İbn-i Mâce, Ebû Abdullah Muhammed bin Yezîd el-Kazvînî. *Sünen-i İbn-i Mâce*. thk. Şuayb el-Arnaût, vd. 5 Cilt. Beyrût: Dâru'r-Risâleti'l-'Alemiyye, 1430/2009.

İbnü'l-Cevzî, Ebü'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Alî b. Muhammed. *Zâdü'l-mesîr fî 'ilmi't-tefsîr*. thk. Abdurrezzak el-Mehdî. 4 Cilt. Beyrût: Dâru'l-Kitâbi'l-'Arabî, 1. Basım, 1422.

İbnü'l-Cevzî, Ebü'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Alî b. Muhammed. *Nüzhetü'l-a'yûni'n-nevâzir fî 'ilmi'l-vüçûh ve'n-nezâ'ir*. thk. Muhammed Abdülkerîm Kâzım er-Râzî. Beyrût: Müessesetü'r-risâle, 1. Basım, 1404/1984.

İbnü'l-Cevzî, Ebü'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Alî b. Muhammed. *Zâdü'l-mesîr fî 'ilmi't-tefsîr*. thk. Abdurrezzak el-Mehdî. 4 Cilt. Beyrût: Dâru'l-Kitâbi'l-'Arabî, 1. Basım, 1422.

İbrahim Mustafa, Ahmed Zeyyat, Hâmid Abdülkadir, Muhammed en-Neccâr. *el-Mucemul-vasît*, Kahire: Dârud-dave.

İsfahânî, Ebü'l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed b. el-Mufaddal er-Râgıb. *ez-Zer'â ilâ mekârimi's-şerî'a*. thk. Ebü'l-Yezîd el-Acemî. Kâhire: Dâru's-Selâm, 1428/2007.

İslâmoğlu, Mustafa. *Ahlak Yazıları*. İstanbul: Düşün Yayıncılık, 3. Basım, 2012.

İsmail Hakkı Bursevî. *Rûhu'l-beyân fî tefsîri'l-Kur'ân*. 10 Cilt. Beyrût: Dâru'l-Fikr, ts.

İzutsu, Toshihiko. *Kur'ân'da Dinî ve Ahlâkî Kavramlar*. çev. Selâhattin Ayaz. İstanbul: Pınar Yayınları, 1991.

Kahraman, Abdullah. “Din ve Mahremiyet (Fıkıhî Perspektiften Mahremiyet)”. *Tüm Yönleriyle Mahremiyet*. ed. H. Şule Albayrak. 469-491. Ankara: Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı Aile ve Toplum Hizmetleri Genel Müdürlüğü, 2022.

Kallek, Cengiz. “İsraf”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 23/178-180. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.

Kanar, Mehmet. *Kanar Arap Harfli Alfabetik Osmanlı Türkçesi Sözlüğü*. ed. Levent Çeviker. İstanbul: Say Yayınları, 1. Basım, 2012.

Kaplan, Abdurrahim. “Kur'ân'da "Bağy" Kavramının Anlam Alanı”. *Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7/2 (Aralık 2020), 1790-1810. <https://doi.org/10.17859/pauifd.796146>.

Kara, Mustafa. “Kur’ân'da Zann Kavramı”. *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 10/19 (2011), 193-220.

Kara, Mustafa. *Kur’ân ve Güzel Ahlâk*. Samsun: Üniversite Yayınları, 1. Basım, 2016.

Karagöz, İsmail. *Kur’ân’ın Temel Kavramları 2*. 2 Cilt. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1. Basım, 2021.

Karagöz, İsmail. *Kur’ân’dan Öğütler*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 5. Basım, 2012.

Karali, Sedat. *Kur’ân'da Zan, Tecessüs ve Gıybet Kavramları Arası İlişki ve Bu İlişkinin Bireysel ve Toplumsal Yansımaları*. Bursa: Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2017.

Karaman, Fikret vd. *Dinî Kavramlar Sözlüğü*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2006.

Karaman, Fikret. *Din ve Sosyal Hayat*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1. Basım, 2011.

Kasapoğlu, Abdurrahman. “Kur’ân'da "Gıybet" Olgusu”. *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 11/2 (2006), 51-70.

Kaynak, Bağdat Deniz. “Haset Duygusu Üzerine Sosyal Psikolojik Bir Değerlendirme”. *Nesne Dergisi* 8/17 (2020), 284-296. <https://doi.org/10.7816/nesne-08-17-09>

Keleş, Ekrem. “Hepiniz Âdem'densiniz Âdem İse Topraktan”. *Hız. Peygamber ve Birlikte Yaşama Ahlakı*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1. Basım, 2015.

Keskin, Hasan. “Kur’ân'da Lağv Kavramı”. *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* /4 (Aralık 2000), 129-150.

Kılıç, Recep. “İslam Ahlakı”. *İslam'a Giriş-Evrensel Mesajlar*-. ed. Mehmet Paçacı. 67-89. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2008.

Kılıç, Sadık. *Kur’ân'da Günah Kavramı*. Konya: Hibaş Yayıncılık, 1. Basım, 1984.

Kınalızâde Ali Efendi. *Ahlâk-ı Alâî*. b.y. :Tercüman, ts.

Koca, Mahmut - Üzülmüş, İlhan. *Türk Ceza Hukuku Genel Hükümler*. Ankara: Seçkin Yayıncılık, 9. Basım, 2016.

Kontbay, Hafize. *İslam Hukukunda Cezalarda Gözetilen Amaçlar Işığında Suçla Mücadele ve Suçluların Islâhı*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitü, Yüksek Lisans Tezi, 2007.

Köse, Saffet. “Rüşvet”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 35/ 303-306. İstanbul: TDV Yayınları, 2008.

Kumbasar, H. Murat. *İslam Ceza Hukukunda Taksili Suçlar*. Ankara: Araştırma Yayınları, 1. Basım, 2013.

Kur’ân-ı Kerîm Meâli. çev. Halil Altuntaş - Muzaffer Şahin. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 16. Basım, 2013.

Kurtubî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr b. Ferh. *el-Câmi li-aḥkâmi'l-Kur’ân*. thk. Ahmet el-Berdûnî-İbrâhim Ettafeyyîş. 9 Cilt. Kahire: Dâru'l-Kutubi'l-Misriyye, 2. Basım, 1384/1964.

Kuşeyrî, Ebû'l-Kâsım Zeynülsîlâm Abdülkerîm b. Hevâzin b. Abdilmelik. *Leṭâ'ifü'l-işârât*. thk. İbrahim Besyûnî. 3. Cilt. Mısır: el-Hey'etü'l Mısriyyetü'l-Âmme li'l-Kitâb, 3. Basım, ts.

Kutluer, İlhan. “Fesad”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 12/421-422. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.

Kutub, Seyyid b. İbrâhîm b. Hüseyin eş-Şâzilî. *Fî Zılâli'l-Kur’ân*. Kâhire: Dâru's-Şuruk, 32. Basım, 1423/2003.

Küçük, Abdurrahman. “Ahid”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 1/532-533. İstanbul: TDV Yayınları, 1998.

Mâlikî, Abdurrahman. *İslam Hukukunda Ceza*. İstanbul: Köklü Değişim Yayınları, 1. Basım, 2002.

Marshall, Gordon. *Sosyoloji Sözlüğü*. çev. Osman Akınhay-Derya Kömürcü. Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları, 1. Basım, 1999.

Martı, Huriye. “Din ve Mahremiyet (Temel Dini Referanslara Göre Mahremiyet)”. *Tüm Yönleriyle Mahremiyet*. ed. H. Şule Albayrak. 455-467. Ankara: Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı Aile ve Toplum Hizmetleri Genel Müdürlüğü, 2022.

Mâturîdî, Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd Ebû Mansûr. *Te'vilâtü Ehli's-Sünne*. thk. Mecdi Basellum. 10 Cilt. Beyrût: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1. Basım, 1426/2005.

Mâverdî, Ebû'l-Hasen Alî b. Muhammed b. Habîb el-Basrî. *Edebü'd-dünyâ ve'd-dîn*. b.y.: Dâru Mektebeti'l-Hayât, 1986.

Mâverdi, Ebü'l-Hasen Alî b. Muhammed b. Habîb el-Basrî. *en-Nüket ve'l-uyûn*. thk. es-Seyyid b. Abdülmaksûd b. Abdürrahîm. 6 Cilt. Beyrût: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, ts.

Merad, Ali. "İslâh". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 19/143-156. Ankara: TDV Yayınları, 1999.

Merâgî, Ahmed b. Mustafa. *Tefsîrû'l-Merâgî*. 30 Cilt. Mısır: Şirketu Mektebeti ve Matbaati Mustafa el-Bâbî el-Halebî ve Evlâdih, 1. Basım, 1365/1946.

Mevlânâ Celaleddin-i Rumî. *Mesnevinâme*. haz. Mehmet Alim Konukçu. İstanbul: Salon Yayınları, 3. Basım, 2016.

Mevsilî, Ebü'l-Fazl Mecdüddîn Abdullâh b. Mahmûd b. Mevdûd. *el-İhtiyâr li-ta'lîlî'l-Muhtâr*. 5 Cilt. Kahire: Matbaatü'l-Halebî, 1356/1937.

Muhammed Ebû Zehrâ. *el-Cerîme ve'l-Ukûbe fî'l-Fıkhî'l-İslâmî*, Kâhire: Dâru'l-Fikri'l Arabî, 1998/1418.

Muhammed Ebû Zehrâ. *İslâm Hukuku Metodolojisi*. çev. Abdülkadir Şener. Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1971.

Muhâsibî, Ebû Abdillâh el-Hâris b. Esed. *Kalb Hayatı (er-Ri'âye)*. çev. Abduhakim Yüce. İzmir: Çağlayan Yayınları, 1997.

Mukâtil b. Süleymân, Beşîr el-Ezdî el-Belhî. *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân*. thk. Abdullah Mahmûd Şehhâte. 6 Cilt. Beyrût: Dâru İhyâi't-türâs, 1. Basım. 1423.

Müslim, Ebü'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc. *Sahîhü Müslim*. nşr. Muhammed Fuâd Abdülbâkî. 4 Cilt. Kahire: Matbaatu İsâ el-Bâbî el-Halebî ve Şürekâuhû, 1374/1955.

Nesâî, Ebû Abdirrahmân Ahmed b. Şuayb b. Alî. *Sünenü'l-kübrâ*. thk. Hasan Abdu'l-Menâim Şelbî, 10 Cilt. Beyrût: Müessesetü'r-Risâle, 1421/2001.

Nesefî, Ebû Hafs Necmüddîn Ömer b. Muhammed b. Ahmed. *et-Teysîr fî't-tefsîr*. thk. Mâhir Edîb Habbûş vd. 15 Cilt. İstanbul: Dâru'l-Lübâb li'd-Dirâsât, 1. Basım, 1440/2019.

Nesefî, Ebü'l-Berekât Hâfızüddîn Abdullah b. Ahmed b. Mahmûd. *Medârikü't-tenzîl ve haķā'ıku't-te'vîl*. thk. Yûsuf Bedîvî. 3 Cilt. Beyrût: Dâru'l-Kelimi't-Tayyib, 1. Basım, 1419/1998.

Okumuş, Ejder. *Kur'ân'da Toplumsal Çöküş*. İstanbul: İnsan Yayınları, 2. Basım, 2002.

Okuyan, Mehmet. *Kur'ân-ı Kerîm'de Çok Anlamlılık*. İstanbul: Düşün Yayıncılık, 2013.

Ortaç, Gülsüm. *İslam Hukukunda Anne-Baba Hakları ve Sorumlulukları*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2018.

Öge, Sinan. *İslâm Düşüncesinde “Fısk” Kavramı*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2000.

Önkal, Ahmet vd. *H. Peygamber'in İzinde*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 3. Basım, 2020.

Özdemir, Ahmet. *Kur'ân-ı Kerîm'de Slm ve Slh Köklerinin Semantik İncelemesi*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2013.

Özdemir, Şuayip. “Kur'ân'da Islâh Kavramına Eğitim Açısından Bir Yaklaşım”. *Diyanet İlmî Dergi* 39/2 (2003), 111-128.

Özeren, Eyüp. *Allah-Ahlak-İnsan*. Ankara: Dnt Ortadoğu Yayıncılık, 2015.

Özgenç, İzzet – Şahin, Cumhur. *Uygulamalı Ceza Hukuku*. Ankara: Seçkin Yayıncılık, 3. Basım, 2001.

Özkan, Recep. *Kur'ân'da Zan Kavramının Semantik Tahlili*. Muş: Muş Alparslan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2021.

Öztürk, Yaşar Nuri. *Kur'an-ı Kerîm ve Sünnete Göre Tasavvuf* İstanbul: Fatih Yayınevi, 1. Basım, 1979.

Öztürk, Yaşar Nuri. *Kur'ân'ın Temel Kavramları 1*. İstanbul: Yeni Boyut Yayınları, 26. Basım, 2014.

Öztürk, Yaşar Nuri. *Kur'ân'ın Temel Kavramları*. İstanbul: Yeni Boyut Yayınları, 21. Basım, 2001.

Parlak, Orhan – Kartal, Metin. “İnsanı Suça İten Sebepler ve Kur'ân'a Göre Çözüm Yolları”. *Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 9/28/4 (2016), 147-174

Pazarlı, Osman. *İslam'da Ahlâk*. İstanbul: Remzi Kitabevi, 2. Basım, 1980.

Pişgin, Yasin. *Kur'ân'da Karakter İnşası*. İstanbul: Timaş Yayınları, 2021.

Polater, Kadir. “Kur'ân Açısından Kibir Sorunu ve Sonuçları”. *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 17/1 (2013), 63-88.

Râzî, Ebû Abdillâh Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyin. *Mefâtîhu'l-gayb*. 32 Cilt. Beyrût: Dâr-u İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, 3. Basım, 1420.

Râzî, Fahrüddîn. *Peygamberlerin Masûmiyeti*. çev. Hasan Fehmi Ulus. İstanbul: İlim Yayınları, 1986.

Râzî, Muhammed b. Ebû Bekr. *Tefsîru Garîbi'l-Kur'âni'l-Azîm*. thk. Hüseyin Elmalı. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1. Basım, 1997.

Rıfat, Ahmet. *Tasvir-i Ahlâk*. İstanbul: Tercüman, 1975.

Sa'lebî, Ebû İshâk Ahmed b. Muhammed b. İbrâhîm en-Nisâbûrî. *el-Keşf ve'l-beyân 'an tefsîri'l-Kur'ân*. thk. Salâh Bâ Usmân vd. 33 Cilt. Cidde: Dâru't-Tefsîr, 1. Basım, 1436/2015.

Sâbûnî, Muhammed Ali. *Safvetü't-tefâsir*. 3 Cilt. Kahire: Dârus-Sâbûnî, 1. Basım, 1417/1996.

Sanlıtop, Gazanfer. *İnsan Yeryüzü Halifesi*. İstanbul: Esen Yayınevi, 1. Basım, 2013.

Sarı, İbrahim. *Bakara Suresi*. Antalya: Net Medya Yayıncılık, 1. Basım, 2017.

Sarmış, Mustafa. "Kur'an'da Toplumsal Çatışma. *Mütefekkir Dergisi* 1/2 (2014), 123-151. <https://doi.org/10.30523/mutefekkir.130225>

Sarraoğlu, Hasan. "Kur'an Âyetleri Işığında Hz. Âdem'in İstiğfarı". *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 14/41 (Haziran 2019), 209-227. <https://doi.org/10.30623/harranilahiyatdergisi.545035>

Semîn, Ebü'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Yûsuf b. İbrâhîm el-Halebî. *'Umdetü'l-huffâz fî tefsîri eşrefi'l-elfâz*. thk. Muhammed Bâsil Uyûni's-Sûd. b.y. 4 Cilt. Beyrût: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1. Basım, 1417/1996.

Serahsî, Ebû Bekr Şemsü'l-eimme Muhammed b. Ebî Sehl Ahmed. *el-Mebsûât*. 31 Cilt. Mısır: Matbaatü's-Saade, ts.

Seyyar, Ali. *Ahlâk Terimleri (Ansiklopedik Sözlük)*. İstanbul: Rağbet Yayınları, 2015.

Sönmez, Vecihi. "İslam İnancında Günah Kavramı". *İslami Araştırmalar Dergisi* 28/1 (2017), 42-66.

Suyûtî, Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî. *Mu'cemu mekalîdi'l-ulûm fî'l-hudûdi ve'r-rüsûm*. thk. Muhammed İbrahim. Kahire: Mektebetü'l-Âdâb, 1. Basım, 1424/2004.

Süyûtî, Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî. *ed-Dürrü'l-menşûr fî't-tefsîr bi'l-me'sûr*. 8 Cilt. Beyrût: Dâru'l-Fikr, ts.

Şâtıbî, Ebû İshâk İbrâhîm b. Mûsâ b. Muhammed el-Lahmî. *el-Muvâfaqât*. thk. Ebû 'Ubeyde Meşhûr b. Hasen Âlû Selmân. 6 Cilt. b.y. Dâru İbn 'Affân, 1. Basım, 1414/1997.

Şekerci, Osman. “İslâm’da Suçları Önlemenin İlk Tedbirleri”. *Kur’ân Mesajı: İlmi Araştırmalar Dergisi* 1/8 (1998), 72-80.

Tan, Tuncay. *Kur’ân-ı Kerîm’de İstihza Kavramının Semantik Analizi*. Elazığ: Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2007.

Tehânevî, Muhammed A’lâ b. Alî b. Muhammed Hâmid. *Keşşâfû ıstılâhâtî’l-fünûn ve’l-’ulûm*. thk. Ali Dehrûc. 2 Cilt. Beyrût: Mektebetu Lübnan, 1. Basım. 1996.

Tirmizî, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ b. Sevre. *Sünen-i Tirmizî*. thk. Ahmed Muhammed Şâkir, vd. 5 Cilt. Mısır: Şeriketü Mektebeti ve Matba’atı Mustafa el-Bâbî el-Halebî, 8. Basım, 1395/1975.

Topaloğlu, Bekir. “Mâsiyet”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 28/77. Ankara: TDV Yayınları, 2003.

Topaloğlu, Bekir. “Mekr”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 28/580-581. Ankara: TDV Yayınları, 2003.

Tunç, Cihat. “Dalâlet”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 8/428-429. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.

Üdeh, Abdülkâdir. *et-Teşrî’u’l-cinâ’iyyü’l-İslâmî*. 2 Cilt. Beyrût: Darü’l-Katibi’l-Arabî, ts.

Uludağ, Süleyman. “Ahlak, Maneviyat ve Gündelik Hayat”. *İslam’a Giriş – Temel Esaslar*. ed. Süleyman Uludağ. 319-407. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2008.

Uludağ, Süleyman. “Ahsen-i takvîm”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 2/178. İstanbul: TDV Yayınları, 1989.

Uludağ, Süleyman. “Gaflet”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 13/283-284. İstanbul: TDV Yayınları, 1996.

Ulus, Hasan Fehmi. “Kur’ân’da Ğurûr Kelimesi ve “ğ-r-r” Kökünün Geçtiği Âyetler Üzerine Bir İnceleme”. *Mesned İlahiyat Araştırmaları Dergisi* 12/2 (2021), 407-429. <https://doi.org/10.51605/mesned.894589>

Uyanık, M. Zeki. “İslam Hukukunda İhtikâr”. *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi* 16 (2010), 433-476.

Ünal, Necdet. “Kur’ân’da Meysir Kavramı ve Günümüzde Bazı Kumar Türlerinin Bu Çerçeve Değerlendirilmesi”. *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 10/3 (2010), 247-265.

Vâhidî, Ebü'l-Hasen Alî b. Ahmed b. Muhammed en-Nîsâbü'rî. *el-Vecîz fî tefsîri'l-kitâbi'l-'azîz*. thk. Safvân Adnân Dâvûdî. Dimaşk-Beyrût: Dâru'l-Kalem-Dâru's-Şâmiyye, 1. Basım, 1415.

Yahya İbn Adi. *Tehzîbü'l-Ahlâk*. çev. Harun Kuşlu. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 1. Basım, 2013.

Yavuz, Yusuf Şevki. “Fâsık”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 12/202-205. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.

Yavuz, Yusuf Şevki. “Şer”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 38/539-542. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.

Yazır, Elmalılı Muhammed Hamdi. *Hak Dini Kur'an Dili*. 4 Cilt. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 1. Basım, 2021.

Yıldırım, Bahar. *İslam Ceza Hukukunda Kasta Benzer Suç (Şibh-i Amd) ve Cezası*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2021.

Yılmaz, M. Faik. “Kur'an'da Gaflet Kavramı”. *Dinî Araştırmalar Dergisi* 6/16 (2003), 141-159.

Yunus Emre. *Nasihatler Kitabı (Risâletü'n Nushiyye)*. Eskişehir: Eskişehir 2013 Türk Dünyası Kültür Başkenti Ajansı, 1. Basım, 2013.

Yurdagür, Metin. “Ahid”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 1/534-535. İstanbul: TDV Yayınları, 1998.

Yurdagür, Metin. “Berr”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 5/468-469. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.

Yurdagür, Metin. “Zulüm”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Ek 2/611. Ankara: TDV Yayınları, 2019.

Yurt, Mehmet Emin. “Kur'an'da Haset Kavramı”. *e-Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi* 10/21 (2018), 849-872.

Zebîdî, Ebü'l-Feyz Muhammed el-Murtazâ el-Hüseynî. *Tâcü'l-'arûs min cevâhiri'l-Kâmûs*. thk. Komisyon y.y. Dâru'l-Hidâye, ts.

Zemahşerî, Ebü'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî. *el-Keşşâf 'an hakâ'iki gavâmizi't-tenzîl*. 4 Cilt. Beyrût: Dâru'l-Kütübî'l-'Arabî, 3. Basım, 1407.

Zemahşerî, Ebü'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî. *Esâsü'l-belâğa*. thk. Muhammed Bâsil Uyûn es-Sûd. 2 Cilt. Beyrût: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1. Basım. 1419/1998.

Zerkeşı, Ebû Abdillâh Bedrüddîn Muhammed b. Bahâdır. *el-Bahrü'l-Muhît fî Usûli'l-Fıkh*. 8 Cilt. Dâru'l-Kütübî, 1. Basım, 1414/1994.

Zuhayli, Vehbe. *Fert ve Topluma Kur'ân'ın Mesajı*. çev. Halil İbrahim Kutlay. İstanbul: Risale Basım-Yayın, 1995.

